

Επιστήμες της Αγωγής
Σχολή Ανθρωπιστικών Σπουδών

Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία

«Ενεργός πολίτης και Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας. Τρόποι προώθησης της
ενεργής πολιτειότητας»

Χριστίνα Γιαννοπούλου

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Ελένη Γιαννακοπούλου

Πάτρα, Μάιος, 2021

Η παρούσα εργασία αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία της φοιτήτριας Γιαννοπούλου Χριστίνας που την εκπόνησε. Στο πλαίσιο της πολιτικής ανοικτής πρόσβασης η συγγραφέας/δημιουργός εκχωρεί στο ΕΑΠ, μη αποκλειστική άδεια χρήσης του δικαιώματος αναπαραγωγής, προσαρμογής, δημόσιου δανεισμού, παρουσίασης στο κοινό και ψηφιακής διάχυσής τους διεθνώς, σε ηλεκτρονική μορφή και σε οποιοδήποτε μέσο, για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, άνευ ανταλλάγματος και για όλο το χρόνο διάρκειας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Η ανοικτή πρόσβαση στο πλήρες κείμενο για μελέτη και ανάγνωση δεν σημαίνει καθ' οιονδήποτε τρόπο παραχώρηση δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας της συγγραφέα/δημιουργού ούτε επιτρέπει την αναπαραγωγή, αναδημοσίευση, αντιγραφή, αποθήκευση, πώληση, εμπορική χρήση, μετάδοση, διανομή, έκδοση, εκτέλεση, «μεταφόρτωση» (downloading), «ανάρτηση» (uploading), μετάφραση, τροποποίηση με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά της εργασίας, χωρίς τη ρητή προηγούμενη έγγραφη συναίνεση του/της συγγραφέα/δημιουργού. Ο/Η συγγραφέας/δημιουργός διατηρεί το σύνολο των ηθικών και περιουσιακών του δικαιωμάτων.

Ενεργός πολίτης και Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας. Τρόποι προώθησης της
ενεργής πολιτειότητας

Χριστίνα Γιαννοπούλου

Επιτροπή Κρίσης

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια:

Ελένη Γιαννακοπούλου

Σ.Ε.Π. Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο

Συν-Επιβλέπων Καθηγητής:

Γεώργιος Παναγιωτόπουλος

Σ.Ε.Π. Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο

Πάτρα, Μάιος 2021

«Στη μνήμη του παππού μου»

Περίληψη

Τα τελευταία χρόνια στην Ευρώπη έχουν αυξηθεί ο εξτρεμισμός και οι ξενοφοβικές συμπεριφορές. Στην Ελλάδα, από το 2010 και μετά ο αυξημένος αριθμός προσφύγων που ήρθαν στην χώρα αλλά και η οικονομική κρίση οδήγησαν σε αύξηση της βίας. Για τους παραπάνω λόγους δημιουργήθηκε η ανάγκη να εντοπιστούν τρόποι που μπορούν να οδηγήσουν στην άμβλυνση των περιστατικών αυτών. Ένας τέτοιος είναι η εκπαίδευση. Το 2012 με τη σύνταξη του Χάρτη για τα θεμελιώδη δικαιώματα, το Ευρωπαϊκό συμβούλιο στρέφεται στην εκπαίδευση της δημοκρατικής ιδιότητας των πολιτών αλλά και στην εκπαίδευση για τα ανθρώπινα δικαιώματα. Η εκπαίδευση για την ενεργή πολιτειότητα είναι ζωτικής σημασίας αφού μέσω αυτής προωθείται η δημοκρατία, η ισότητα και τα ανθρώπινα δικαιώματα.

Η παρούσα έρευνα στόχο έχει να διερευνήσει τους τρόπους εκείνους με τους οποίους μπορεί να προωθηθεί η ενεργή πολιτειότητα στους εκπαιδευόμενους των Σχολείων Δεύτερης Ευκαιρίας. Επιλέχθηκαν τα συγκεκριμένα σχολεία λόγω του ελεύθερου προγράμματος σπουδών που ακολουθούν. Χρησιμοποιήθηκε η ποιοτική μέθοδος και συγκεκριμένα οι συνεντεύξεις για τη συλλογή δεδομένων. Το δείγμα της έρευνας είναι οχτώ εκπαιδευτές ενηλίκων σε Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας. Για την ανάλυση των δεδομένων χρησιμοποιήθηκε η θεματική ανάλυση. Μέσα από τις συνεντεύξεις αναδείχθηκαν τρόποι προώθησης της ενεργής πολιτειότητας, όπως είναι η αύξηση ωρών διδασκαλίας των θεωρητικών μαθημάτων, η συνεργασία μεταξύ των εκπαιδευόμενων και η χρήση τεχνικών εκπαίδευσης ενηλίκων.

Λέξεις – Κλειδιά

Εκπαίδευση ενηλίκων, ενεργή πολιτειότητα, Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας, ανθρώπινα δικαιώματα

Active citizen and Second Chance Schools. Ways to promote active citizenship

Christine Giannopoulou

Abstract

Over the past years in Europe extremism and xenophobic attitudes have increased. In Greece since 2010, not only the rising number of refugees that have come the country, but the economic crisis too led to a great rise of violence. As result, the need to find out ways according to which these incidents could be eliminated was created. One of them is without a doubt education. In 2012 the European Union in accordance to the Charter of Fundamental Rights turns to educating both the citizens democratic qualities and their human rights too. Therefore, education is vital since via education active citizenship, democracy, equality and human rights are promoted.

This investigation's aim is to look into ways with which active citizenship can be promoted to students at Second Chance Schools. These schools were selected on purpose due to the flexibility of their teaching syllabus. The fine method was used and more specifically, interviews so as to collect data. Eight adult educators at Second Chance Schools are this investigation's sample. In order to analyse the data, the thematic analysis was used. Through the interviews ways to promote active citizenship were highlighted, such as the increase of teaching hours for the theoretical subjects, collaboration among students and the usage of technical means of teaching.

Keywords

Adult Education, active citizenship, Second Chance Schools, human rights

Περιεχόμενα

Περίληψη	v
Abstract	vi
Περιεχόμενα	viii
Συντομογραφίες & Ακρωνύμια	xi
1. Θεωρητικό Πλαίσιο	1
1.1 Ευρωπαϊκές αξίες	1
1.2 Ευρωπαϊκές προκλήσεις	2
1.3 Ο ρόλος της εκπαίδευσης ενηλίκων	6
1.4 Ευρωπαϊκές πρακτικές	8
1.5 Η περίπτωση της Ελλάδας	14
1.6 Εκπαίδευση του πολίτη και διαπολιτισμικός διάλογος	16
1.7 Σκοπός, στόχος και ερευνητικά ερωτήματα	21
2. Η εμπειρική έρευνα	22
2.1 Μεθοδολογικό πλαίσιο	22
2.2 Κωδικοποίηση συνεντεύξεων και θεματική ανάλυση	24
3. Παρουσίαση των αποτελεσμάτων και των συμπερασμάτων της έρευνας	50
2.1 Αποτελέσματα	50
2.2 Συμπεράσματα	53
2.3 Περιορισμοί της έρευνας-Προτάσεις για περαιτέρω έρευνα	56
Βιβλιογραφία	58
Παράρτημα Α: Οδηγός Συνέντευξης	65
Ενδεικτική απομαγνητοφώνηση συνέντευξης	67

Συντομογραφίες & Ακρωνύμια

Σ.Δ.Ε.	Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας
ΕΑΕΑ	European Association for the Education of Adults
ΕΑΚΕΑ	European Education and Culture Executive Agency
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
IEA	International Association for the Evaluation of Educational Achievement

1. Θεωρητικό Πλαίσιο

1.1 Ευρωπαϊκές αξίες

Στην Ευρώπη είναι διαδεδομένη η άποψη ότι οι κοινωνικές αξίες έχουν θεμελιώδη σημασία για το ίδιο το ευρωπαϊκό οικοδόμημα και ότι όλοι οι πολίτες της Ευρωπαϊκής Ένωσης πρέπει να έχουν ίσα δικαιώματα και ίσες ευκαιρίες. Οι κοινές μείζονες προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι Ευρωπαϊκές χώρες πρέπει να αντιμετωπιστούν σε ευρωπαϊκή κλίμακα. Σε μια συνεκτική κοινωνία όλοι θα πρέπει να συμβάλλουν πλήρως και να έχουν πρόσβαση σε νέες ευκαιρίες κι αυτό συνιστά ζήτημα κοινωνικής δικαιοσύνης και κοινωνικής συνοχής. Οι ευρωπαϊκές χώρες αγωνίζονται στην ίδια κατεύθυνση: στη δημιουργία μιας κοινωνίας πιο δίκαιης που θα βασίζεται στις ίσες ευκαιρίες. Το φύλο, ο τόπος γέννησης, το οικογενειακό υπόβαθρο δεν πρέπει να καθορίζουν το επίπεδο πρόσβασης στην εκπαίδευση, στις ίσες ευκαιρίες (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2017).

Το Συμβούλιο της Ευρώπης, τον Ιούνιο του 2008 ανέφερε ότι ο σεβασμός και η πολιτιστική πολυμορφία αποτελεί ουσιαστική προϋπόθεση για την ανάπτυξη των κοινωνιών. Ο σκοπός του Συμβουλίου της Ευρώπης είναι να δημιουργήσει ένα κοινό δημοκρατικό κόσμο σε ολόκληρη την ευρωπαϊκή ήπειρο, διασφαλίζοντας τον σεβασμό των θεμελιωδών αξιών της: τα ανθρώπινα δικαιώματα, τη δημοκρατία και το κράτος δικαίου. Εξοπλίζοντας τους μαθητές με γνώσεις, δεξιότητες και κατανόηση και αναπτύσσοντας τη στάση και τη συμπεριφορά τους. Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο στόχο έχει να ενδυναμώσει τους μαθητές προκειμένου να συμβάλουν στην οικοδόμηση και υπεράσπιση μιας παγκόσμιας κουλτούρας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην κοινωνία (Brander κ.συν., 2012; Συμβούλιο της Ευρώπης, 2008). Η Ευρωπαϊκή επιτροπή το 2004 έκανε σύσταση στις κυβερνήσεις των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης να υποστηρίξουν τον διάλογο μεταξύ διαφορετικών κοινοτήτων, σε τοπικό και εθνικό επίπεδο για την καταπολέμηση ρατσιστικών προτύπων και προκαταλήψεων (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2004).

Στη διακήρυξη της Ρώμης (οπ.αναφ.στο Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2017), τονίζεται ότι στόχος της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι να εξαλειφθούν οι διακρίσεις και οι κοινωνικές ανισότητες. Οι αλλαγές που λαμβάνουν χώρα με πολύ γρήγορο ρυθμό και η πολυπλοκότητα αυτών των αλλαγών έχουν ως αποτέλεσμα να δημιουργηθεί ένα αίσθημα αδικίας, ανισότητας και ανασφάλειας στους πολίτες. Το 2012 συντάσσεται ο Χάρτης των θεμελιωδών δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Στο Χάρτη παρουσιάζονται όλα τα

αναφαίρετα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις που έχουν οι Ευρωπαίοι πολίτες. Το 2010, ο Χάρτης του Συμβουλίου της Ευρώπης για την εκπαίδευση για τη δημοκρατική ιδιότητα και την εκπαίδευση για τα ανθρώπινα δικαιώματα εγκρίθηκε από την Επιτροπή Υπουργών εντός του πλαισίου της Σύστασης. Ο Χάρτης αυτός περιλαμβάνει την εκπαίδευση για δημοκρατική ιδιότητα και την εκπαίδευση για τα ανθρώπινα δικαιώματα στα προγράμματα σπουδών για την επίσημη εκπαίδευση στην προσχολική, στη πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση, καθώς και στη γενική επαγγελματική εκπαίδευση και κατάρτιση. Ο Χάρτης των θεμελιωδών δικαιωμάτων καλεί επίσης σχετικά με τα κράτη μέλη να προωθήσουν το ρόλο των μη κυβερνητικών οργανώσεων και των οργανώσεων της νεολαίας στην εκπαίδευση για την ενεργή πολιτειότητα και την εκπαίδευση για τα ανθρώπινα δικαιώματα, ιδίως στη μη τυπική εκπαίδευση (Brander κ.συν., 2012).

Κάποιες από τις αρχές που κατοχυρώνονται είναι η αξιοπρέπεια, η ελευθερία σκέψης, η ισότητα και η απαγόρευση κάθε μορφής διάκρισης. Η Ένωση εγγυάται ένα κράτος δικαίου που θα στηρίζεται στις αρχές της δημοκρατίας (Ευρωπαϊκή Ένωση, 2012). Η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση επιτεύχθηκε μετά την ένωση πολλών δημοκρατικών χωρών. Η δημοκρατία σε πολλά κράτη μέλη ενισχύθηκε σημαντικά μέσω της ένταξης και συμμετοχής στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Η προσθήκη σε αυτήν τη στενή σχέση είναι το γεγονός ότι και οι δύο, η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση όσο και η δημοκρατία, έχουν υποστεί βαθιές εξελίξεις και αλλαγές τις τελευταίες δεκαετίες. Η Ευρωπαϊκή Ένωση, όπως γνωρίζουμε σήμερα, έχει διευρυνθεί αρκετά τα τελευταία χρόνια και έχει επιτύχει ένα γεωγραφικό εύρος και βάθος συνεργασίας που κάποτε ήταν αδιανόητο. Ομοίως, η ιδέα της δημοκρατίας έχει εξελιχθεί τόσο πολύ που οι μελετητές και οι πολίτες το βρίσκουν συχνά δύσκολο να δηλώσουν με σαφήνεια τι είναι η δημοκρατία και τι δεν είναι (Forbrig, 2011).

1.2 Ευρωπαϊκές προκλήσεις

Τα τελευταία χρόνια, ο βίαιος εξτρεμισμός και οι τρομοκρατικές επιθέσεις έχουν αυξηθεί σε ολόκληρη την Ευρώπη. Παρουσιάζονται απειλές όχι μόνο για την ασφάλεια των πολιτών της αλλά και για τις θεμελιώδεις αξίες της ελευθερίας, δημοκρατίας, ισότητας, σεβασμού του κράτους δικαίου, των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της αξιοπρέπειας. Οι ανησυχητικές εξελίξεις έρχονται σε άμεση αντίθεση με το όραμα μιας ευρωπαϊκής κοινωνίας που χαρακτηρίζεται από πολυφωνία, από δικαιοσύνη, αλληλεγγύη και ισότητα (European Commission/EACEA/Eurydice, 2016). Συγκεκριμένα, οι Wildemeersch & Fejes

(2018) τονίζουν ότι η δημοκρατία βρίσκεται σε κρίση. Επισημαίνουν γεγονότα που τους οδηγούν σε αυτό το συμπέρασμα, όπως την έξοδο των Βρετανών από την Ευρωπαϊκή Ένωση και ότι τίθεται υπό αμφισβήτηση η αποδοχή της έλευσης στη χώρα, ξένων και μεταναστών. Επιπλέον, στην Ουγγαρία και την Πολωνία έχουν εκλεγεί κυβερνήσεις με έντονα αυταρχικά και ξενοφοβικά χαρακτηριστικά. Στην Γερμανία εμφανίζονται εντονότερα νοσταλγοί της ναζιστικής ιδεολογίας. Σε χώρες της νοτιοδυτικής Ευρώπης οι πολίτες νιώθουν ότι υποτάσσονται σε καθεστώς λιτότητας από τις ισχυρές χώρες της Βόρειας Ευρώπης. Ενώ, άλλες χώρες όπως η Αυστρία, Σουηδία και Δανία έχουν γίνει ξενοφοβικές. Η Τουρκία με αυταρχικό ηγέτη κινείται προς τη δικτατορία.

Στην ίδια κατεύθυνση, ο Forbrig (2011) αναφέρει ότι μεγάλο μέρος της Ευρώπης έρχεται αντιμέτωπο με τις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης. Οι πολίτες των χωρών αυτών επωμίζονται μεγάλα βάρη ενώ δεν συμμετέχουν στην λήψη αποφάσεων. Ως απάντηση αυτών, ακροδεξιά κόμματα εμφανίστηκαν σε όλη την Ευρώπη και έχουν σημειώσει εκλογική επιτυχία. Ορισμένα από αυτά τα κόμματα αναπτύσσονται λόγω της δυσανεξίας των πολιτών. Τα κόμματα αυτά, προβάλλουν την μετανάστευση ως πηγή για τα κοινωνικά προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι χώρες. Επίσης στο ίδιο μοτίβο σκέψης, άλλοι βλέπουν την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση ως τη βασική αιτία όλων των προβλημάτων. Με τον τρόπο αυτό, αμφισβητούνται τα θεμέλια στα οποία έχει χτιστεί το ανοιχτό και δημοκρατικό σχέδιο για την Ευρώπη. Η φιλοδοξία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, να φέρει τους πολίτες πιο κοντά δεν έχει εκπληρωθεί. Οι δημοσκοπήσεις δείχνουν ότι η εμπιστοσύνη των πολιτών στις δημοκρατικές πολιτικές και στην Ευρωπαϊκή Ένωση, είναι χαμηλότερη από ποτέ (Forbrig, 2011).

Το φιланθρωπικό ίδρυμα Robert Bosch Stiftung και ο μη κυβερνητικός οργανισμός More in Common, πραγματοποίησαν μια έρευνα για τη διερεύνηση της σχέσης των ανθρώπων με τη δημοκρατία. Η έρευνα πραγματοποιήθηκε σε περισσότερους από 10.000 ανθρώπους στην Γερμανία, Γαλλία, Βρετανία, Πολωνία και τις Ηνωμένες Πολιτείες στις αρχές του 2021 και μετά. Στόχος ήταν να γίνουν φανερές οι διαφορετικές προκλήσεις που αντιμετωπίζει ο θεσμός της δημοκρατίας σε κάθε συγκεκριμένο εθνικό πλαίσιο. Η έρευνα έδειξε ότι η ιδέα της δημοκρατίας εξακολουθεί να απολαμβάνει μεγάλη δημοτικότητα στο δυτικό κόσμο (Robert Bosch Stiftung & More in Common, 2021). Ωστόσο φάνηκε ότι οι άνθρωποι έχουν διαφορετικές ιδέες για το τι συνιστά δημοκρατία και ποιους στόχους αυτή πρέπει να έχει. Στην ερώτηση «με ποια από τις ακόλουθες δηλώσεις σχετικά με την

δημοκρατία και την πολιτική συμφωνείτε περισσότερο;» το 56% των συμμετεχόντων στην έρευνα απάντησε ότι η δημοκρατία αφορά την εξισορρόπηση διαφορετικών απόψεων και συμφερόντων. Ένα άλλο σημαντικό εύρημα της συγκεκριμένης έρευνας είναι ότι η δημοκρατία σαν θεσμός δεν αρκεί αλλά χρειάζεται και αποτελέσματα για να λειτουργήσει.

Η σύγχρονη κοινωνία παρουσιάζει πολλές προκλήσεις. Οι αυξανόμενες ανισότητες σε όλα τα επίπεδα φαίνεται να δημιουργούν δυσπιστία απέναντι στις Ευρωπαϊκές αξίες. Οι πολίτες αντιδρούν όλο και περισσότερο με μη συμμετοχή στις εκλογικές διαδικασίες ή ψηφίζοντας ξενοφοβικά και αντιευρωπαϊκά κόμματα. Η άνοδος των αυταρχικών καθεστώτων απειλεί τη δημοκρατία και τις αρχές της (ΕΑΕΑ, 2019).

Στη σύσταση του 2015, η Ευρωπαϊκή Ένωση ζητά από τα κράτη μέλη της να αναπτύξουν αποτελεσματικές εκπαιδευτικές απαντήσεις για την αντιμετώπιση σε θέματα ανισότητας, συνοχής και δικαιοσύνης (Milana, 2019). Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μια επιδείνωση των οικονομικών και κοινωνικών κρίσεων ανεξάρτητα από το μοντέλο ανάπτυξης της χώρας. Υπό αυτές τις συνθήκες πολλές χώρες έχουν βιώσει ανισότητες, τη συγκέντρωση πλούτου από ένα κομμάτι του πληθυσμού και την έλλειψη της κοινωνικής συνοχής. Οι τρέχουσες προκλήσεις απαιτούν νέους τρόπους για την οικονομική ανάπτυξη, την ισότητα και την κοινωνική δικαιοσύνη (Hanemman, 2019). Όλες αυτές οι προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι χώρες παγκοσμίως δείχνουν την ανάγκη που υπάρχει για δια βίου μάθηση. Η κοινωνία θα πρέπει να απαρτίζεται από πολίτες που θα είναι δημιουργικοί, συνεργατικοί και να έχουν κριτική σκέψη (Stanistreet, 2020).

Το 2015, η UNESCO (οπ.αναφ. στο Casey & Asomon, 2016), αναφέρει ότι βρισκόμαστε σε ταραγμένους καιρούς που απαιτούν νέα ανταπόκριση καθώς μεγαλώνουν οι ανισότητες στις κοινωνίες και τις κοινότητες. Κατά την τελευταία δεκαετία, υπήρξε αυξανόμενη αντίδραση εναντίον της πολυπολιτισμικότητας σε δημόσιους λόγους σε ολόκληρη την Ευρώπη (Morrice et al., 2017). Η αυξανόμενη ριζοσπαστικοποίηση στην Ευρώπη έδειξε ότι πρέπει να ενισχυθούν οι δημοκρατικές στάσεις, ανοχή και ο σεβασμός. Ο ΕΑΕΑ (n.d.) τονίζει ότι είναι απαραίτητη η εκπαίδευση για ανοχή και σεβασμό σε μια εποχή όπου τα μηνύματα και οι πράξεις ξενοφοβίας αυξάνονται σε όλη την Ευρώπη. Οι μεγάλες πρόσφατες εισροές προσφύγων στην Ευρώπη σε σχετικά σύντομο χρονικό διάστημα προκάλεσαν εντάσεις σε ορισμένες χώρες της Ευρώπης (Wildemeersch & Fejes, 2018; Forbrig, 2011). Η διασφάλιση της αποτελεσματικής ενσωμάτωσης και πλήρους συμμετοχής των προσφύγων είναι σημαντική για τη μελλοντική ευημερία και τη συνοχή

των Ευρωπαϊκών κοινωνιών. Μια ακόμη σημαντική πρόκληση είναι να γίνει το περιβάλλον πιο ανοιχτό στη συμμετοχή όλων, απαλλαγμένο από αποκλεισμούς και προσβάσιμο ώστε να ανταποκρίνεται στις ανάγκες ενός ετερογενούς πληθυσμού. Σύμφωνα με έρευνα του Ευρωβαρόμετρου το 2008 (European Commission, 2008), οι πιο συχνές διακρίσεις είναι αυτές που αφορούν την εθνική καταγωγή των ατόμων, όπου το ποσοστό του φαινομένου είναι 62%, ενώ ακολουθούν οι διακρίσεις σεξουαλικού προσανατολισμού 51% και αναπηρίας 45%. Σχετικά με τις προσπάθειες καταπολέμησης των διακρίσεων οι μισοί από τους Ευρωπαίους πολίτες απάντησαν ότι οι τρέχουσες προσπάθειες αρκούν, ενώ οι άλλοι μισοί πιστεύουν ότι απαιτείται περισσότερη προσπάθεια. Ο τομέας στον οποίο χρειάζεται μεγαλύτερη προσπάθεια είναι η αύξηση της γνώσης των δικαιωμάτων των πολιτών, αφού μόλις το 33% δήλωσε ότι γνωρίζει ποια είναι τα δικαιώματα που έχουν οι πολίτες.

Η παγκοσμιοποίηση προκάλεσε ανησυχίες σχετικά με την πολιτιστική ταυτότητα και τις πολιτισμικές διαφορές. Δημιούργησε ένα πρότυπο κοινωνίας η οποία στρέφεται στις ατομικές αξίες και τους χωριστούς τρόπους ζωής και συμβάλλει στην στροφή προς το άτομο και όχι προς την κοινωνία ως σύνολο. Η εξέλιξη αυτή εγείρει νέα ζητήματα ανεκτικότητας και σεβασμού προς τους άλλους. Οι συντελούμενες αλλαγές θα δημιουργήσουν σημαντικές νέες προκλήσεις στους τομείς εκπαίδευσης, κατάρτισης και δια βίου μάθησης. Θα επιφέρουν την ανάπτυξη νέων κοινωνικών δικαιωμάτων. Σύμφωνα με έρευνα της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και του Ευρωβαρόμετρου το 2017, οι οχτώ στους δέκα Ευρωπαίους θεωρούν την ανεργία, τις κοινωνικές ανισότητες και την μετανάστευση ως τις μεγαλύτερες προκλήσεις για την Ένωση (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2017).

Το συμβούλιο της Ευρώπης τον Ιούνιο του 2008 ανέφερε ότι ο σεβασμός και η πολιτιστική πολυμορφία αποτελεί ουσιαστική προϋπόθεση για την ανάπτυξη των κοινωνιών. Κύριος στόχος του Συμβουλίου της Ευρώπης είναι η προώθηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, της δημοκρατίας και του κράτους δικαίου (Συμβούλιο της Ευρώπης, 2008). Όλες αυτές οι προκλήσεις που αντιμετωπίζουν τα κράτη, δείχνουν ότι η δημοκρατία βρίσκεται σε κρίση. Με αυτήν την κατάσταση δεδομένη, είναι απαραίτητο να προβληματιστούμε για το ρόλο και τις ευθύνες της εκπαίδευσης ενηλίκων απέναντι σ' αυτές τις προκλήσεις (Wildemeersch & Fejes, 2018). Οι κρατικοί θεσμοί, οι πολιτικές δομές και η δημοκρατία είναι περιορισμένοι ως προς την ικανότητά τους να ανταποκριθούν στο αυξανόμενο φάσμα ενδιαφερόντων, πεποιθήσεων, προβλημάτων και λύσεων που έρχονται με όλο και πιο διαφοροποιημένες κοινωνίες και παγκόσμιες αλληλεξαρτήσεις της εποχής.

Αυτό έχει ως αποτέλεσμα την ανάγκη οι πολίτες να αναλάβουν πρωτοβουλίες και να συμμετέχουν στη δημόσια συζήτηση και στη λήψη αποφάσεων. Η πολιτική συμμετοχή και ένας ισχυρότερος ρόλος των πολιτών για την κοινωνία μπορούν να βοηθήσουν στην αναζωογόνηση της σύγχρονης δημοκρατίας στην Ευρώπη (Forbrig, 2011). Οι φορείς της κοινωνίας των πολιτών πρέπει να επικεντρώνονται στην οικοδόμηση των σχέσεων τους με εκείνους τους πολίτες που είναι πιο απομακρυσμένοι από το δημοκρατικό χώρο. Η εκπαίδευση για την ενεργή πολιτειότητα και η συμμετοχή των πολιτών είναι η λύση για την ενίσχυση της δημοκρατίας (Robert Bosch Stiftung & More in Common, 2021).

1.3 Ο ρόλος της εκπαίδευσης ενηλίκων

Οι πολιτικές που αποσκοπούν στην αύξηση της συμμετοχής των πολιτών απαιτεί εστίαση στην εκπαίδευση και τη διά βίου μάθηση. Οι τομείς εκπαίδευσης και κατάρτισης, είναι μια σημαντική πηγή για τους ανθρώπους ώστε να μάθουν και να ασκήσουν την πολιτική τους ιδιότητα. Η κοινωνική και πολιτική εκπαίδευση μπορεί να συμπεριληφθεί στα σχολικά και πανεπιστημιακά προγράμματα σε διάφορες μορφές: ως ξεχωριστό θέμα, ως ενσωματωμένο σε άλλο και ως διαθεματικό θέμα (Kren, Losito, Ridley, & Hoskins, 2012). Ο ρόλος της εκπαίδευσης ενηλίκων στη διαμόρφωση και την ενίσχυση δημοκρατικών πολιτών στις τρέχουσες διακρατικές και εθνικές πολιτικές συζητήσεις έχει αποκτήσει μεγάλη σημασία λόγω των προκλήσεων των τελευταίων ετών (Fejes, 2019). Το έτος 1996, ανακηρύχθηκε έτος εκπαίδευσης και Δια βίου Κατάρτισης. Ο τρίτος γενικός στόχος αυτού του προγράμματος ήταν να προστατευτούν οι ευάλωτες ομάδες του πληθυσμού και να μην βρεθούν αποκλεισμένες (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 1995).

Ο κοινωνικός αποκλεισμός φαίνεται να είναι το εναρκτήριο ερέθισμα αυτής της δράσης. Για την αντιμετώπιση του αποκλεισμού, ακολουθούνται κάποιες στρατηγικές δράσης, μια εκ των οποίων είναι η στρατηγική της προσωπικής και κοινωνικοπολιτισμικής ανάπτυξης (Καπέλλου & Χαλούλια, 2019). Στους παράγοντες που θα καθορίζουν ολοένα και περισσότερο το μέλλον των κοινωνιών συγκαταλέγεται και η εκπαίδευση (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2017). Η εκπαίδευση καταφέρνει να προωθήσει τον μετασχηματισμό, την ανάπτυξη και την ανθρώπινη άνθιση. Μέσω αυτής μπορεί να επιτευχθεί δικαιοσύνη, δημιουργία κοινωνιών πιο δημοκρατικών, ειρηνικών και χωρίς αποκλεισμούς (Casey & Asamoah, 2016). Η εκπαίδευση, η σκέψη και η μάθηση είναι πολύτιμοι φορείς της

κοινωνικής αλλαγής, της μείωσης των ανισοτήτων και της προώθησης της αυτονομίας και της δικαιοσύνης (Cennamo, Kastner & Schlogl, 2020). Η εκπαίδευση σχετίζεται με τον ανθρωπισμό και δίνει στους ανθρώπους τη δυνατότητα να ενεργούν μ' ένα πιο απελευθερωτικό τρόπο (Grotluschen, 2018).

Σύμφωνα με τον Holst (2019) οι παλιές ιδέες της κοινωνίας δεν εξαφανίζονται από μόνες τους. Υπάρχει ένας κεντρικός ρόλος που μπορεί να διαδραματίσει η εκπαίδευση ενηλίκων στις παλιές κοινωνικές δομές και να δημιουργήσει χώρο για να αναπτυχθούν νέες ιδέες οι οποίες θα μπορούν να ανταποκριθούν στις νέες συνθήκες. Ένα από τα προβλήματα που αναφέρθηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο ήταν ο φυλετικός ρατσισμός που προκλήθηκε από την άφιξη μεγάλων αριθμών προσφύγων. Ο ρατσισμός και οι αντίστοιχες αντιλήψεις νοούνται ως ιδεολογίες που είναι εκπαιδευσιμες, έτσι είναι εύλογο να περιμένουμε ότι οι εκπαιδευτικοί θα φροντίσουν ώστε να εξαλειφθούν οι ρατσιστικές αντιλήψεις (Brookfield, 2014). Η εκπαίδευση θα μπορούσε να απελευθερώσει τους εκπαιδευόμενους από διαστρεβλωμένες συλλογιστικές. Η δημιουργία μιας φιλελεύθερης δημοκρατίας είναι ένα κοινωνικό σχέδιο στο οποίο όλοι οι λογικοί άνθρωποι θα μπορούσαν να συμμετέχουν (Brookfield, 2003).

Σύμφωνα με τον Wildemmersch (2020) η εκπαίδευση ενηλίκων δεν πρέπει να συμβάλλει μόνο στην ατομική ενδυνάμωση αλλά και στην ανάπτυξη της δημοκρατικής συνείδησης του πολίτη. Οι εκπαιδευόμενοι ερμηνεύονται ως άτομα υπεύθυνα για τη δική τους μάθηση και ανάπτυξη ενώ η συλλογική διάσταση παραβλέπεται. Αντί να συμβάλλει το σχολείο στην κοινωνική αλλαγή και στην δημιουργία μιας πιο ισότιμης κοινωνίας η εκπαίδευση ενηλίκων καθίστανται ένας θεσμοθετημένος τρόπος αναπαραγωγής και σταθεροποίησης της υπάρχουσας τάξης των πραγμάτων. Ο Dewey (οπ.αναφ. στο Tilhou, 2020), τονίζει ότι η εκπαίδευση είναι το μέρος για την προώθηση της δημοκρατίας καθώς οι δομές της εκπαίδευσης μπορούν να παρέχουν μια βάση για την ενεργή συμμετοχή των εκπαιδευόμενων σε αυθεντικές δημοκρατικές εμπειρίες που θα τους επιτρέψουν να ενεργήσουν δημοκρατικά πέρα από τους τοίχους του σχολείου.

Σε μια πολυπολιτισμική Ευρώπη η εκπαίδευση δεν είναι μόνο ένα μέσο προετοιμασίας για την αγορά εργασίας και υποστήριξης της ατομικής ανάπτυξης αλλά τα σχολεία είναι σημαντικά και για την προετοιμασία των ατόμων ως ενεργών πολιτών. Είναι υπεύθυνα να καθοδηγήσουν και να υποστηρίξουν τους νέους στην απόκτηση των εργαλείων και την ανάπτυξη των στάσεων που είναι αναγκαία για τη ζωή μέσα στην

κοινωνία σε όλους τους τομείς. Η εκπαίδευση βοηθάει τους πολίτες να κατανοήσουν τις αξίες που στηρίζουν την δημοκρατική ζωή, τον σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ως θεμελίων διαχείρισης της πολυμορφίας και ενθάρρυνσης του ανοίγματος σε άλλους πολιτισμούς. Η παροχή ποιοτικής εκπαίδευσης για όλους με στόχο την ένταξη προωθεί την ενεργή συμμετοχή και τη δέσμευση των πολιτών (Συμβούλιο της Ευρώπης, 2008).

Ο οργανισμός ΕΑΕΑ (European Association for the Education of Adults) πιστεύει ότι η εκπαίδευση ενηλίκων έχει θεμελιώδη ρόλο για τον ενεργό πολίτη μέσω της ανάπτυξης της εκπαίδευσής του, παρέχοντας χώρο και ευκαιρίες για να δημιουργηθεί μια αίσθηση ατομικής και συλλογικής ευθύνης, προαγωγής της συμμετοχής των πολιτών, αντιμετώπισης του κοινωνικού αποκλεισμού και ανάπτυξης της κριτικής σκέψης. Η κριτική σκέψη θεωρείται ιδιαίτερα σημαντική καθώς συμβάλλει στην κατανόηση και στη χάραξη της πολιτικής σε διάφορα επίπεδα. Επιπλέον επιτρέπει στους πολίτες να ξεπεράσουν ευρωπαϊκά ζητήματα όπως η ξενοφοβία, οι κοινωνικές ανισότητες και οι ψεύτικες ειδήσεις. Υπό το πρίσμα αυτό, ο ΕΑΕΑ προωθεί την εκπαίδευση ενηλίκων ως μέσο ενίσχυσης και αναζωογόνησης της κοινωνίας των πολιτών με την οικοδόμηση ευθυνών και δεσμεύσεων για δημοκρατικές αξίες και μια αίσθηση ότι ανήκουν στην Ευρώπη (ΕΑΕΑ, 2019; Brookfield, 2003). Το ευρωπαϊκό πρόγραμμα Ευρυδίκη (European Commission/EACEA/Eurydike, 2017) τονίζει το ρόλο της εκπαίδευσης στην ανταλλαγή και διδασκαλία θεμελιωδών αξιών και των δημοκρατικών δικαιωμάτων. Εάν τα άτομα αποκτήσουν αυτές τις αξίες και ικανότητες μέσω εκπαίδευσης, αυτό έχει τη δύναμη να ενισχύσει τη συνοχή των ευρωπαϊκών κοινωνιών.

1.4 Ευρωπαϊκές πρακτικές

Τα παραδείγματα καλών πρακτικών που παρουσιάζονται σε αυτήν την ενότητα επισημαίνουν τους τρόπους με τους οποίους η συμμετοχή των πολιτών μπορεί να ενισχυθεί και να διατηρηθεί μέσω της εκπαίδευσης με σχετικές δραστηριότητες.

Η αξία της δημοκρατίας, των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, της κοινωνικής συνοχής και ανοχής σχετίζονται με συμμετοχικές δραστηριότητες. Τα παραδείγματα καλής πρακτικής που παρουσιάζονται σε αυτήν την ενότητα έχουν επιλεγεί επειδή δεν ενθαρρύνουν απλώς τη συμμετοχή των πολιτών, αλλά η συμμετοχή αυτή προσανατολίζεται ρητά σε αυτές τις αξίες. Αυτά τα παραδείγματα ευρωπαϊκών πρακτικών που επιλέχθηκαν, προωθούν την ενεργή συμμετοχή των πολιτών στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων και δείχνουν τους

τρόπους με τους οποίους μπορούν να συνεργαστούν διάφοροι φορείς προκειμένου να καλλιεργηθεί η ιδιότητα του πολίτη.

Η περίπτωση της Αυστρίας

Στην Αυστρία, από το 1978 διδάσκεται η εκπαίδευση του πολίτη μετά από σχετικό διάταγμα «η εκπαίδευση του πολίτη ως διαθεματική εκπαιδευτική αρχή». Η τελευταία μεταρρύθμιση έγινε το 2016 που στόχο είχε την ενίσχυση της εκπαίδευσης των πολιτών. Αν και η εκπαίδευση των πολιτών ήταν ήδη υποχρεωτικό μάθημα πριν από τη μεταρρύθμιση του προγράμματος σπουδών, διαπιστώθηκε από τους εμπλεκόμενους φορείς ότι η εκπαίδευση των πολιτών άξιζε περισσότερη προσοχή. Δεδομένου ότι η εκπαίδευση του ενεργού πολίτη διδάχθηκε μαζί με την ιστορία ως ένα ολοκληρωμένο θέμα και ότι διδάσκονταν κυρίως από καθηγητές ιστορίας, ήταν εύκολο για τους εκπαιδευτικούς και τους μαθητές να το αντιμετωπίσουν ως δευτερεύουσας σημασίας μάθημα. Ενώ ήταν σαφές ότι η εκπαίδευση των πολιτών έπρεπε να ενισχυθεί, ήταν απαραίτητο να διατηρηθεί μια ρεαλιστική αντιμετώπιση του θέματος. Κατά συνέπεια, παρόλο που ορισμένοι από τους ενδιαφερόμενους επιθυμούσαν η εκπαίδευση των πολιτών να γίνει ξεχωριστό μάθημα που θα διδάσκεται ανεξάρτητα από την ιστορία, αυτό ήταν εξαιρετικά δύσκολο λόγω της επίδρασης που θα είχε σε άλλα θέματα. Η διδασκαλία της εκπαίδευσης των πολιτών ως ξεχωριστό μάθημα θα απαιτούσε τη μετατόπιση ωρών διδασκαλίας μακριά από άλλα θέματα.

Η λύση που επιλέχθηκε ήταν να γίνουν αλλαγές στο πρόγραμμα σπουδών από την άποψη των υποχρεωτικών ενότητων, δύο από τις οποίες ασχολούνται αποκλειστικά με την εκπαίδευση του πολίτη. Δύο ενότητες ακόμη αναφέρονται τόσο στην εκπαίδευση πολιτών όσο και στην ιστορία, και τα υπόλοιπα πέντε αφορούν μόνο την ιστορία. Έτσι, η εκπαίδευση των πολιτών διδάσκεται μαζί με την ιστορία, αλλά τώρα οι εκπαιδευτικοί είναι υποχρεωμένοι να καλύψουν και τις εννέα ενότητες, με αποτέλεσμα την πραγματική αναβάθμιση της εκπαίδευσης του ενεργού πολίτη. Το καθεστώς της εκπαίδευσης των πολιτών έχει επίσης αναβαθμιστεί και με άλλο τρόπο αφού έχει ξεκινήσει να διδάσκεται από τις μικρές τάξεις. Αυτό διασφαλίζει ότι οι μαθητές λαμβάνουν εκπαίδευση του πολίτη όχι μόνο για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα τώρα, αλλά και πριν από την ηλικία των 16 ετών, που είναι η ηλικία ψήφου στην Αυστρία (European Commission/EACEA/Eurydice, 2017).

Η περίπτωση της Φλαμανδικής κοινότητας του Βελγίου

Το εκπαιδευτικό δίκτυο GO είναι ένα από τα τρία κύρια εκπαιδευτικά δίκτυα στη Βελγική Φλαμανδική κοινότητα, που είναι υπεύθυνο για περίπου 1.000 εκπαιδευτικά ιδρύματα με περίπου 300.000 μαθητές και επαγγελματίες εκπαιδευόμενους. Το δίκτυο κυκλοφόρησε επίσης το "citizenship booster", μια διαδικτυακή έρευνα για τον πολίτη που θα συμπληρωνόταν από μαθητές όλων των σχολείων. Με βάση τα αποτελέσματα, τα σχολεία μπορούν να εστιάσουν την προσοχή τους σε ορισμένες πτυχές όπως για παράδειγμα, τη δημοκρατία στο σχολείο, την παγκόσμια ενεργή πολιτειότητα ή τη βιωσιμότητα. Το Citizenship Booster είναι μια διαδικτυακή έρευνα που χρησιμοποιείται από σχολεία με μαθητές ηλικίας 10 έως 20 ετών στη Φλαμανδική Κοινότητα του Βελγίου. Πρόκειται για ένα ερωτηματολόγιο βασισμένο σε δεδομένα που περιλαμβάνει μια σειρά απλών δηλώσεων για να αποσπάσει πληροφορίες σχετικά με τις αξίες και τις συμπεριφορές των μαθητών με τελικό στόχο τη χρήση αυτών των πληροφοριών για την αύξηση της αποτελεσματικότητας των προσεγγίσεων εκπαίδευσης των πολιτών σε σχολικό επίπεδο και για να υποστηρίξει τους δασκάλους και τα σχολεία για να εξακριβώσουν πώς να επιτύχουν αυτούς τους στόχους (Furniere, 2016; European Commission/EACEA/Eurydice, 2016).

Το εκπαιδευτικό δίκτυο έχει ένα παιδαγωγικό έργο που στο επίκεντρό του στοχεύει την προώθηση της ενεργής δραστηριότητας του πολίτη μέσω των βασικών αξιών του σεβασμού, της ειλικρίνειας, της ισότητας, της δέσμευσης και της συμμετοχής. Το Citizenship Booster προήλθε από την ανάγκη υποστήριξης των σχολείων στην ενσωμάτωση των βασικών αξιών στο εκπαιδευτικό τους έργο τους. Αυτή η φιλοδοξία εμπνεύστηκε από την έκθεση Eurydice για την εκπαίδευση του πολίτη το 2012 «Εκπαίδευση στην Ευρώπη και Διεθνής Μελέτη Εκπαίδευσης Πολιτών» του 2009 με επικεφαλής τον IEA (International Association for the Evaluation of Educational Achievement), το οποίο παρείχε μοντέλα που αξιολογούσαν τις βασικές αξίες και στάσεις που σχετίζονται με την εκπαίδευση των πολιτών στο μακρο-επίπεδο (European Commission/EACEA/Eurydice, 2017).

Η περίπτωση της Εσθονίας

Τα εθνικά προγράμματα σπουδών για την υποχρεωτική και ανώτερη δευτεροβάθμια εκπαίδευση στην Εσθονία καθορίζουν οκτώ κατηγορίες γενικών ικανοτήτων για μαθητές. Όλοι οι εκπαιδευτικοί πρέπει να μοιράζονται την ευθύνη για την ανάπτυξη αυτών των ικανοτήτων, οι οποίες θεωρούνται απαραίτητες για την προσωπική ολοκλήρωση του ατόμου τόσο κατά τη διάρκεια του σχολείου όσο και στη μετέπειτα ζωή. Το υπουργείο

Παιδείας και Έρευνας της Εσθονίας στοχεύει στην περαιτέρω ανάπτυξη του υλικού διδασκαλίας και αξιολόγησης για την υποστήριξη αυτών των γενικών ικανοτήτων αναθέτοντας ένα ερευνητικό έργο στο Πανεπιστήμιο του Ταλίν.

Το υπουργείο Παιδείας και Έρευνας, το 2014 δημιούργησε εργαλεία αξιολόγησης με τα οποία θα μπορούσε να εξετάσει τις γενικές ικανότητες που περιλαμβάνονται στα εθνικά προγράμματα σπουδών της Εσθονίας. Η ερευνητική έκθεση του υπουργείου περιείχε τα εργαλεία που ήταν κατάλληλα να χρησιμοποιηθούν από τους εκπαιδευτικούς στις τάξεις. Για τις ικανότητες κοινωνικής και πολιτικής ανάπτυξης, η ερευνητική έκθεση περιελάμβανε ένα ερωτηματολόγιο αξιολόγησης για τις κοινωνικές δεξιότητες των μαθητών, καθώς και ένα άλλο ερωτηματολόγιο για τους μαθητές με το οποίο διερευνούσε τις στάσεις τους απέναντι στη δημοκρατία. Εκτός από την ερευνητική έκθεση, δόθηκε και ένα εγχειρίδιο για τη διδασκαλία και την εκμάθηση των γενικών ικανοτήτων στην υποχρεωτική σχολική εκπαίδευση το οποίο διανεμήθηκε σε όλα τα σχολεία της Εσθονίας. Το εγχειρίδιο παρέχει μια επισκόπηση της μάθησης και της ανάπτυξης, με έμφαση στις διαφορές μεταξύ των ατόμων και τους παράγοντες του περιβάλλοντος που παίζουν ρόλο σε αυτήν την ανάπτυξη (π.χ. κανόνες, νόμοι, αξίες, συμμετοχή των γονέων και εκπαιδευτικό επίπεδο κ.λπ.). Το υπουργείο Παιδείας και Έρευνας της Εσθονίας τονίζει έτσι ότι οι εκπαιδευτικοί είναι μόνο ένας από τους παράγοντες που μπορούν να επηρεάσουν τις γενικές ικανότητες των μαθητών. Κάθε κεφάλαιο αναφέρεται σε μια ικανότητα και παρέχει συμβουλές για κατάλληλα εργαλεία αξιολόγησης των μαθητών. Είναι ενδιαφέρον, παρόλο που οι ικανότητες κοινωνικής και πολιτικής συνδυάζονται στην εσθονική εκπαίδευση του πολίτη στα αναλυτικά προγράμματα σπουδών, γίνεται διάκριση μεταξύ τους στο εγχειρίδιο. Το κύριο επιχείρημα πίσω από αυτό είναι ότι οι κοινωνικές ικανότητες περιλαμβάνουν ήδη τρεις διαστάσεις τις οποίες η καθεμία πρέπει να αναπτυχθεί μόνη της, όπως υποδεικνύεται από εμπειρικά δεδομένα που συλλέγονται μέσω της διαχρονικής έρευνας. Αυτές οι τρεις διαστάσεις είναι: ενδοπροσωπική (αυτοδιαχείριση), διαπροσωπική («εαυτός» σε σχέση με τους συνομηλίκους) και κοινωνική («εαυτός» σε σχέση στην κοινωνία). Πιο συγκεκριμένα, η έρευνα έδειξε ότι η ανάπτυξη του διαπροσωπικής διάστασης δεν συνεπάγεται απαραίτητα παρόμοια ανάπτυξη στην κοινωνική διάσταση (European Commission/EACEA/Eurydice, 2017).

Στις 9 και 10 Αυγούστου 2019 η ομάδα της Πρωτοβουλίας Ευρωπαίων Πολιτών συμμετείχε στο Φεστιβάλ Arvamus, στο Paide της Εσθονίας, για να συναντήσει πολίτες

παθιασμένους με τις ευρωπαϊκές πολιτικές και πρόθυμους να μάθουν περισσότερα για την Πρωτοβουλία Ευρωπαίων Πολιτών. Οι επισκέπτες συμμετείχαν σε μια ομαδική συζήτηση για τη συμμετοχική δημοκρατία στην Ευρωπαϊκή Ένωση και σε μια σειρά από άλλες δραστηριότητες που στόχευαν στην ενίσχυση της γνώσης τους για τη δημοκρατία. Υπό τον τίτλο «Πρωτοβουλία Ευρωπαίων Πολιτών: Συμμετοχική δημοκρατία για μια Ευρώπη που βασίζεται στους πολίτες», Ευρωπαίοι πολίτες συζήτησαν σχετικά με την Πρωτοβουλία αυτή η οποία αποτελεί εργαλείο για τη συμμετοχή των πολιτών. Η συζήτηση αυτή περιελάμβανε τις ομοιότητες, τις διαφορές των πολιτών, τις προκλήσεις, τις λύσεις και τις βέλτιστες πρακτικές για μια δημοκρατία στην Ευρώπη όπου οι πολίτες θα συμμετέχουν ενεργά. Εν κατακλείδι, η συζήτηση τελείωσε με το ερώτημα: «Πώς μπορούμε να αποκτήσουμε μεγαλύτερη συμμετοχή των πολιτών στη δημοκρατική διαδικασία;» Η προτεινόμενη απάντηση ήταν ότι οι πολίτες πρέπει να αισθάνονται ότι η πολιτική είναι σημαντική και ότι η κινητοποίηση και η συμμετοχή των πολιτών αποτελεί κομβικό σημείο της διαδικασίας, αρκεί τα θεσμικά όργανα να δεσμευτούν να ξεκινήσουν εποικοδομητικό διάλογο για τις ανησυχίες των πολιτών (European Commission, 2019).

Η περίπτωση της Γαλλίας

Η μεταρρύθμιση στον τομέα της εκπαίδευσης και της κατάρτισης των εκπαιδευτικών στη Γαλλία (Loi d'orientation et de programmation de la refondation de l'école de la République), η οποία εισήχθη τον Ιούλιο του 2013, έδωσε έμφαση στην ανάγκη οι εκπαιδευτικοί να αποκτήσουν ορισμένες βασικές επαγγελματικές δεξιότητες. Αυτές περιελάμβαναν συγκεκριμένες ικανότητες για την προώθηση ενός πολιτισμού δημοκρατίας και πολιτικής εκπαίδευσης. Η μεταρρύθμιση αυτή η οποία αρχικά αφορούσε μόνο τους δασκάλους, αλλά στη συνέχεια επεκτάθηκε στη συνεχιζόμενη επαγγελματική ανάπτυξη περιλάμβανε και μέτρα στήριξης όπως παροχή διδακτικών πόρων. Έτσι, όλα τα βασικά στοιχεία που συμβάλλουν στην αποτελεσματική παροχή εκπαίδευσης για την ιδιότητα του πολίτη, καλύπτονται από τη μεταρρύθμιση στη Γαλλία.

Οι πληροφορίες συγκεντρώθηκαν κατά τη διάρκεια της εκπαιδευτικής συνεργατικής δραστηριότητας (Peer Learning Activity) της Ομάδας Εργασίας Εκπαίδευσης και Κατάρτισης 2020 με θέμα «Προώθηση του πολίτη και των κοινών αξιών της ελευθερίας, της ανοχής και της μη διάκρισης μέσω της εκπαίδευσης» με τίτλο «Εκπαίδευση εκπαιδευτικών, ένα κλειδί μέσο εφαρμογής της Διακήρυξης του Παρισιού», η οποία πραγματοποιήθηκε στις 29-31 Μαρτίου 2017 στο Παρίσι. Κατά τη διάρκεια αυτής της

δραστηριότητας υπήρχαν παρουσιάσεις, οι οποίες αφορούσαν τα διάφορα στοιχεία της εκπαίδευσης και της κατάρτισης των εκπαιδευτικών που σχετίζονται με την πολιτική εκπαίδευση. Επιπλέον, συμπεριλήφθηκαν και άλλες πληροφορίες που συγκεντρώθηκαν μέσω ανεπίσημων πληροφοριών με ορισμένους από τους ενδιαφερόμενους που συμμετείχαν στην εκπαίδευση και την κατάρτιση των εκπαιδευτικών στη Γαλλία (European Commission/EACEA/Eurydice, 2017).

Ένα εθνικό σχέδιο για τη συνεχή επαγγελματική ανάπτυξη των εκπαιδευτικών και του σχολικού προσωπικού δημιουργήθηκε για να τους βοηθήσει να αντιμετωπίσουν ζητήματα που σχετίζονται με τη γαλλική και ευρωπαϊκή προώθηση της έννοιας του πολίτη και την καταπολέμηση της προκατάληψης. Αυτό το εθνικό σχέδιο κατάρτισης έχει τρεις φάσεις. Στη φάση 1 (Ιούνιος 2015), η εστίαση ήταν στην παρουσίαση του νέου προγράμματος σε 1.000 επαγγελματίες της εκπαίδευσης, ιδίως επιθεωρητές και εκπαιδευτές εκπαιδευτικών, εντός των διαφόρων Γαλλικών ακαδημιών - δηλαδή τις κύριες διοικητικές περιοχές του Υπουργείου Παιδείας και Υπουργείου Ανώτατης Εκπαίδευσης και Έρευνας - στους οποίους ανατέθηκε τότε να μεταδώσουν αυτές τις γνώσεις στους συναδέλφους τους στην ακαδημία τους. Ο στόχος ήταν, έως το τέλος του 2017, 300.000 εκπαιδευτικοί να έχουν εκπαιδευτεί με αυτόν τον τρόπο. Η Φάση 2 (2015-2016) σηματοδότησε τη δημοσίευση των πόρων Eduscol και Canopré καλύπτοντας τις ανάγκες της εκπαιδευτικής κοινότητας (European Commission/EACEA/Eurydice, 2017). Το δίκτυο Canopré παίζει καθοριστικό ρόλο στην αναμόρφωση του σχολείου παρεμβαίνοντας σε πέντε βασικούς τομείς: παιδαγωγική, ψηφιακή εκπαιδευτική, εκπαίδευση και ενεργή πολιτειότητα, τέχνες, πολιτιστική κληρονομιά και έρευνα. Το δίκτυο Canopré επενδύει σε καθημερινή βάση στους εκπαιδευτικούς φορείς, για να θέσει την εμπειρία του στην υπηρεσία όσων εργάζονται καθημερινά για την επιτυχία όλων των μαθητών (Wikipedia, n.d). Η φάση 3 ξεκίνησε την προώθηση των αλλαγών στις επαγγελματικές πρακτικές και τις παιδαγωγικές μεθόδους που ευνοούν τη μετάδοση μιας κουλτούρας δημοκρατίας μέσω, μεταξύ άλλων, ενός εθνικού σεμιναρίου κατάρτισης για τη διδασκαλία για την ενεργή πολιτειότητα και της εφαρμογής της πορείας του πολίτη σε τάξεις και σχολεία (European Commission/EACEA/Eurydice, 2017).

To European Wergeland Center, Νορβηγία

Το European Wergeland Center, που βρίσκεται στο Όσλο της Νορβηγίας, είναι ένα Κέντρο Πληροφόρησης που ασχολείται με την Εκπαίδευση για την διαπολιτισμική

κατανόηση, τα ανθρώπινα δικαιώματα και την προώθηση της ενεργής πολιτειότητας. Το Κέντρο ιδρύθηκε το 2008 ως έργο συνεργασίας μεταξύ της Νορβηγίας και του Συμβουλίου της Ευρώπης. Οι κύριες ομάδες-στόχοι είναι επαγγελματίες της εκπαίδευσης, ερευνητές, υπεύθυνοι λήψης αποφάσεων. Οι δραστηριότητες του Wergeland Center περιλαμβάνουν:

- εκπαίδευση για εκπαιδευτές εκπαιδευτικών, εκπαιδευτικούς
- δραστηριότητες έρευνας και ανάπτυξης
- διασκέψεις και υπηρεσίες δικτύωσης, συμπεριλαμβανομένης μιας ηλεκτρονικής βάσης δεδομένων
- μια ηλεκτρονική πλατφόρμα για τη διάδοση πληροφοριών, εκπαιδευτικού υλικού και ορθών πρακτικών (Brander κ.συν., 2012).

1.5 Η περίπτωση της Ελλάδας

Η Ελλάδα είναι χώρα της Ευρωπαϊκής Ένωσης από το 1981. Σχετικά με τη στάση της σε θέματα σχετικά με τη θρησκεία και την εθνική ταυτότητα έχει εντονότερες εθνικιστικές απόψεις σε σχέση με τις υπόλοιπες Ευρωπαϊκές χώρες της Δύσης (Lipka, 2018). Η οικονομική κρίση που ξεκίνησε στη χώρα και ο αυξημένος αριθμός προσφύγων από χώρες με διαφορετικό πολιτισμικό υπόβαθρο είχαν ως αποτέλεσμα να αναδειχθούν θέματα που αφορούν τις ταυτότητες, τον πολιτισμό, τον εθνικισμό και τον ρατσισμό. Αυτές οι προκλήσεις που είχε να αντιμετωπίσει η χώρα, οδήγησαν στην αύξηση βίας στην χώρα. Ως αποτέλεσμα των παραπάνω ήταν και η ανάδειξη πολιτικών κομμάτων που ενισχύουν τον ρατσισμό (Ζάχος & Δημοσθένους, 2018). Στο παρελθόν σε αντίστοιχες καταστάσεις η κοινωνία οδηγήθηκε σε ολοκληρωτικά καθεστώτα. Κορυφαίο παράδειγμα είναι η Γερμανία όπου η κοινωνία οδήγησε στην άνοδο του Χίτλερ (Σταφυλάκης, 2019).

Ο μη κερδοσκοπικός οργανισμός «More in Common», δημιουργήθηκε το 2015 έχοντας σκοπό να κατανοήσει για ποιο λόγο η δημοκρατία απέτυχε να ανταποκριθεί στην πρόκληση της άφιξης των προσφύγων και να δει τις επιπτώσεις της κρίσης που αυτή έχει στα ευρωπαϊκά κράτη. Η έρευνα που διεξήχθη στην Ελλάδα από τον οργανισμό αυτό και δημοσιεύτηκε το 2019, έδειξε ότι η οικονομική κρίση που ξεκίνησε το 2008 και η άφιξη των προσφύγων το 2010 επηρέασε βαθιά τη χώρα. Ως αποτέλεσμα των παραπάνω γεγονότων ήταν η δημιουργία κλίματος δυσaráσκειας μεταξύ των πολιτών. Αυτή η δυσaráσκεια, σύμφωνα με τη συγκριμένη έρευνα δεν στράφηκε εναντίον των προσφύγων. Από τη μία πλευρά, φαίνεται ότι υπάρχουν οι πολίτες που δείχνουν ενσυναίσθηση και

φιλοξένια σε όσους την χρειάζονται ενώ από την άλλη υπάρχουν πολίτες οι οποίοι εκφράζουν έντονες ανησυχίες σχετικά με τις επιπτώσεις του προσφυγικού, στους δημόσιους πόρους, στη διατήρηση της ελληνικής κουλτούρας και των παραδόσεων. Το 51% των συμμετεχόντων της έρευνας θεωρεί ότι η μετανάστευση είναι επιβλαβής για τη χώρα. Μερικά άλλα βασικά ευρήματα της έρευνας είναι ότι οι Έλληνες δεν θεωρούν ότι η παγκοσμιοποίηση τους ωφέλησε και δεν έχουν εμπιστοσύνη στις κυβερνήσεις τους. Επιπλέον, η πλειονότητα των Ελλήνων θεωρεί ότι οι εισροές των μεταναστών, δεν αποτελούν πραγματικούς πρόσφυγες ενώ πιστεύουν ότι δεν μπορεί να υπάρξει συμβιβασμός μεταξύ του χριστιανισμού και της μουσουλμανικής θρησκείας (Dixon, Hawkins, Juan-Torres, & Kimaram, 2019).

Σύμφωνα με την έκθεση του Συμβουλίου της Ευρώπης (2017) στην Ελλάδα υπάρχει μεγάλη ασυνέπεια ανάμεσα στα προγράμματα σπουδών για την εκπαίδευση του πολίτη και τα ανθρώπινα δικαιώματα και τα σχολικά εγχειρίδια και τις διδακτικές πρακτικές. Παρά τις δηλώσεις των πολιτικών αρχών, το εκπαιδευτικό υλικό είναι κυρίως ακαδημαϊκό και οι πρακτικές που χρησιμοποιούνται παραδοσιακές. Σύμφωνα λοιπόν με τα παραπάνω απαιτούνται πιο καινοτόμες και δημιουργικές προσεγγίσεις για την εκπαίδευση του πολίτη.

Στην Ελλάδα, στην Γενική Εκπαίδευση Ενηλίκων ανήκουν τόσο φορείς τυπικής όσο και μη τυπικής εκπαίδευσης. Οι δράσεις της τυπικής εκπαίδευσης υλοποιούνται από τα Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας (Σ.Δ.Ε), (Γενική Γραμματεία Επαγγελματικής Εκπαίδευσης, Κατάρτισης και Δια Βίου Μάθησης και Νεολαίας, 2013). Η τυπική εκπαίδευση αναφέρεται στο δομημένο εκπαιδευτικό σύστημα που ξεκινά από την πρωτοβάθμια εκπαίδευση έως την τριτοβάθμια εκπαίδευση και περιλαμβάνει εξειδικευμένα προγράμματα επαγγελματικής, τεχνικής και επαγγελματικής κατάρτισης. Η τυπική εκπαίδευση συχνά περιλαμβάνει μια αξιολόγηση της αποκτηθείσας γνώσης ή των ικανοτήτων των εκπαιδευομένων και διεξάγεται με βάση ένα πρόγραμμα σπουδών που μπορεί να είναι λίγο πολύ κλειστό στην προσαρμογή στις ατομικές ανάγκες και προτιμήσεις. Η τυπική εκπαίδευση συνήθως οδηγεί στην αναγνώριση και πιστοποίηση των γνώσεων (Brander κ.συν., 2012).

Τα Σ.Δ.Ε. απευθύνονται σε ενήλικες οι οποίοι δεν έχουν ολοκληρώσει την υποχρεωτική δευτεροβάθμια εκπαίδευση (Βεργίδου, Βεργίδης & Υφαντή, 2018). Σύμφωνα με το άρθρο 2 της σχετικής διάταξης, τα Σ.Δ.Ε. έχουν σκοπό την γενική καλλιέργεια των εκπαιδευομένων τους και τη μεγαλύτερη συμμετοχή τους σε οικονομικά, κοινωνικά, πολιτισμικά θέματα αλλά και να έχουν αποτελεσματικότερη συμμετοχή στο χώρο εργασίας.

Το άρθρο 3 του ίδιου κειμένου, διευκρινίζει πως τα μέσα που θα χρησιμοποιηθούν για να πετύχουν τον παραπάνω σκοπό θα πρέπει να είναι ευέλικτα, ανοιχτά. Οι εκπαιδευτές των Σ.Δ.Ε. οφείλουν να καλλιεργούν στους εκπαιδευόμενους τους, τις κοινωνικές δεξιότητες προκειμένου να γίνουν ενεργοί πολίτες της κοινωνίας. Οι εκπαιδευόμενοι μετά την αποφοίτηση τους από τα συγκεκριμένα σχολεία θα πρέπει να έχουν αποκτήσει γνώσεις σχετικές με τις υποχρεώσεις τους αλλά και τα δικαιώματά τους (Βεργίδης, 2010).

Στόχος των Σ.Δ.Ε. είναι να καλλιεργήσουν στους εκπαιδευόμενους τους, τις κοινωνικές δεξιότητες εκείνες που θα τους κάνουν ενεργούς πολίτες της κοινωνίας οι οποίοι θα υιοθετούν κοινωνικές στάσεις. Τα συγκεκριμένα ιδρύματα εκπαίδευσης δεν ακολουθούν αυστηρά την γραμμή των σχολείων της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης αλλά έχουν ένα πιο ανοιχτό πρόγραμμα σπουδών κι έτσι υπάρχει περισσότερος χώρος για παρέμβαση σε θέματα που αφορούν την κοινωνική συνοχή και τη δημοκρατία.

1.6 Εκπαίδευση του πολίτη και διαπολιτισμικός διάλογος

Κάθε κοινωνία έχει αναπτύξει συστήματα για τη διασφάλιση της κοινωνικής συνοχής καταγράφοντας τα δικαιώματα και τις ευθύνες των πολιτών της. Το 1948, η διεθνής κοινότητα ενώθηκε για να συμφωνήσει σε έναν κώδικα δικαιωμάτων που θα είναι δεσμευτική για όλα τα κράτη. Αυτός ο κώδικας ήταν η Οικουμενική Διακήρυξη των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων. Τα ανθρώπινα δικαιώματα αντικατοπτρίζουν τις βασικές ανθρώπινες ανάγκες θεσπίζουν τα βασικά πρότυπα χωρίς τα οποία οι άνθρωποι δεν μπορούν να ζήσουν με αξιοπρέπεια. Τα ανθρώπινα δικαιώματα αφορούν την ισότητα, την αξιοπρέπεια, τον σεβασμό, την ελευθερία και τη δικαιοσύνη. Κάποια από αυτά τα δικαιώματα περιλαμβάνουν το δικαίωμα στη ζωή, την ελευθερία του λόγου, το δικαίωμα στο γάμο και την οικογένεια και το δικαίωμα στην εκπαίδευση. Τα ανθρώπινα δικαιώματα διατηρούνται από όλα τα άτομα ισότιμα, καθολικά και για πάντα. Τα ανθρώπινα δικαιώματα είναι καθολικά, με την έννοια ότι είναι τα ίδια για όλα τα ανθρώπινα όντα σε κάθε χώρα. Αυτά δεν μπορούν να αφαιρεθούν ποτέ. Όλα τα δικαιώματα είναι εξίσου σημαντικά και συμπληρωματικά, για παράδειγμα το δικαίωμα συμμετοχής στην κυβέρνηση και σε ελεύθερες εκλογές εξαρτάται από την ελευθερία του λόγου (Brander κ.συν., 2012). Η ιδέα λοιπόν της δημοκρατικής εκπαίδευσης των πολιτών εδραιώθηκε στην Οικουμενική Διακήρυξη των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και συνεχίζει να αποτελεί βασικό στοιχείο του οράματος της UNESCO για την εκπαίδευση (Fingo - Finnish Development NGOs, 2019; Torres & Dorio, 2015). Η Οικουμενική Διακήρυξη των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων στο

άρθρο 26 δίνει σε όλους το δικαίωμα στην εκπαίδευση η οποία πρέπει ως στόχο να έχει την «Ενίσχυση του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών». Ο στόχος της εκπαίδευσης για τα ανθρώπινα δικαιώματα είναι να δημιουργήσει έναν κόσμο όπου τα δικαιώματα όλων γίνονται σεβαστά και όπου οι άνθρωποι κατανοούν τα δικαιώματα και τις ευθύνες τους, αναγνωρίζουν τις παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και λαμβάνουν μέτρα για την προστασία των δικαιωμάτων των άλλων. Τα ανθρώπινα δικαιώματα αποτελούν τόσο μέρος της ζωής των ατόμων όσο η γλώσσα, τα έθιμα, οι τέχνες και οι δεσμοί με τους τόπους τους (Brander κ.συν., 2012).

Από το 1948 μια τεράστια ποσότητα και ποικιλία εργασιών έχει γίνει και συνεχίζει να γίνεται στην εκπαίδευση για τα ανθρώπινα δικαιώματα. Υπάρχουν πολλοί τρόποι με τους οποίους η εκπαίδευση μπορεί να εκπαιδεύσει τα άτομα για τα ανθρώπινα δικαιώματα και υπάρχουν πολλοί τρόποι επειδή τα άτομα βλέπουν τον κόσμο διαφορετικά, οι εκπαιδευτικοί εργάζονται σε διαφορετικές καταστάσεις και διαφορετικούς οργανισμούς οι οποίοι έχουν διαφορετικές ανησυχίες. Έτσι, ενώ οι αρχές είναι οι ίδιες, η πρακτική μπορεί να διαφέρει. Το 1994, η Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών ανακήρυξε την δεκαετία 1994-2004 δεκαετία για την Εκπαίδευση για τα δικαιώματα και κάλεσε όλα τα κράτη μέλη του ΟΗΕ να προωθήσουν την εκπαίδευση, διάδοση και πληροφόρηση που στοχεύει στην οικοδόμηση μιας παγκόσμιας κουλτούρας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Ως αποτέλεσμα, οι κυβερνήσεις καταβάλλουν περισσότερες προσπάθειες για την προώθηση της εκπαίδευσης γι' αυτό τον σκοπό, κυρίως μέσω κρατικών εκπαιδευτικών προγραμμάτων. Επειδή οι κυβερνήσεις ανησυχούν για τις διεθνείς σχέσεις, διατηρώντας το νόμο και την τάξη και τη γενική λειτουργία της κοινωνίας, τείνουν να βλέπουν την εκπαίδευση για την ενεργή πολιτειότητα ως μέσο για την προώθηση της ειρήνης, της δημοκρατίας και της κοινωνικής τάξης (Brander κ.συν., 2012).

Μετά την έναρξη της πρώτης πρωτοβουλίας για την παγκόσμια εκπαίδευση από τον γενικό γραμματέα του ΟΗΕ το 2012, η ενίσχυση του ενεργού πολίτη έγινε μια από τις τρεις εκπαιδευτικές προτεραιότητες σε διεθνές επίπεδο και στηρίχθηκε στο έργο της UNESCO (Torres & Dorio, 2015). Ο Marshall (οπ.αναφ. στο Νικολάου, 2005) σχετικά με την έννοια της ιδιότητας του πολίτη συνιστά τον διαχωρισμό της έννοιας σε τρία μέρη. Το πρώτο μέρος αποτελείται από το ατομικό στοιχείο το οποίο περιλαμβάνει την προσωπική ελευθερία του ατόμου για έκφραση. Το δεύτερο μέρος, είναι το πολιτικό στοιχείο όπου συνιστά το δικαίωμα συμμετοχής στην πολιτική διαδικασία και το τρίτο μέρος είναι το κοινωνικό το

οποίο αναφέρεται στα δικαιώματα που έχει κάθε άνθρωπος μέσα στην κοινωνία την οποία ζει. Ο Oldfield (οπ.αναφ. στο Νικολάου, 2005) κάνει ένα διαχωρισμό της ιδιότητας του πολίτη σε δύο μορφές. Η πρώτη, η νομική μορφή συνιστά τα δικαιώματα του ατόμου που έχει ως μέλος της κοινωνίας της οποίας ζει και μέσω αυτής της μορφής μπορεί να συμμετέχει στα κοινά. Η δεύτερη μορφή αναφέρεται στην πρακτική ιδιότητα του κάθε πολίτη ως μέλους μιας δημοκρατικής κοινωνίας.

Για να γίνει κατανοητή η εκπαίδευση του πολίτη πρέπει να γίνει αντιληπτή η σχέση ανάμεσα στο άτομο και την κοινότητα. Τα ενδιαφέροντα και οι προτιμήσεις κοινωνιών και ατόμων δεν συμπίπτουν πάντα, αντίθετα συγκρούονται πολλές φορές και μπορεί να έχουν καταστροφικές συνέπειες όπως η ιστορική εμπειρία από ολοκληρωτικά καθεστώτα, τρομοκρατία ή πολιτική απάθεια (European Commision/EAEA/Eyridike, 2017). Επομένως η εκπαίδευση των πολιτών είναι ένα μέσο που βοηθάει τα άτομα να συνειδητοποιήσουν ότι είναι μέρος μιας κοινότητας ή ένα σύνολο μικρών κοινοτήτων σε τοπικό επίπεδο μέχρι και σε παγκόσμιο. Επιπλέον φιλοδοξεί να εξοπλίσει τους μαθητές με ικανότητες που προωθούν τα συμφέροντα του ατόμου και της κοινότητας επιτρέποντας έτσι την αρμονική ανάπτυξη και των δύο.

Οι παραδόσεις και οι προσεγγίσεις για την εκπαίδευση του πολίτη ποικίλλουν ανάλογα με την ιστορία και σε ολόκληρο τον κόσμο σε διαφορετικές χώρες, ιστορίες, κοινωνίες, πολιτισμούς και ιδεολογίες, με αποτέλεσμα να υπάρχουν πολλές διαφορετικές έννοιες της ενεργής πολιτειότητας (Brander κ.συν., 2012). Η εκπαίδευση του πολίτη έχει χαρακτηριστεί με διάφορους τρόπους όπως «δημοκρατική», «ενεργός πολίτης», ή πιο πρόσφατα «παγκόσμια εκπαίδευση πολιτών». Η δημοκρατική έννοια του πολίτη τονίζει την ανάγκη εφοδιασμού των εκπαιδευόμενων με δημοκρατικές αξίες και συμπεριφορές που τους επιτρέπουν να ασκούν και να υπερασπίζονται τα δικαιώματα και να αναλαμβάνουν τις ευθύνες τους. Με τον όρο ενεργός πολίτης προωθείται η κοινωνική συμμετοχή σε τοπικό, εθνικό και παγκόσμιο επίπεδο. Ο τρίτος χαρακτηρισμός αναφέρεται στην ενδυνάμωση των εκπαιδευόμενων για τη συμμετοχή τους στα κοινωνικά δρώμενα. Να γίνουν ικανοί να αναλαμβάνουν ενεργούς ρόλους σε τοπικό και παγκόσμιο επίπεδο για να αντιμετωπίζουν και να επιλύουν προκλήσεις και να συμβάλλουν σ' ένα πιο δίκαιο, ανεκτικό, ειρηνικό κόσμο χωρίς αποκλεισμούς (Milana, 2019). Σύμφωνα με το Ινστιτούτο Δια Βίου Μάθησης της UNESCO η παγκόσμια εκπαίδευση πολιτών αγκαλιάζει τις προαναφερθείσες έννοιες και προσθέτει την παγκόσμια διάσταση. Η παγκόσμια εκπαίδευση πολιτών στοχεύει να

εφοδιάσει όλους τους μαθητές με εκείνες τις αξίες, τις γνώσεις και τις δεξιότητες που βασίζονται στο σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, στην κοινωνική δικαιοσύνη, στη διαφορετικότητα, την ισότητα των φύλων (Torres & Dorio, 2015). Στην έρευνα που θα διεξαχθεί θα χρησιμοποιούνται εναλλακτικά και οι τρεις αυτοί χαρακτηρισμοί.

Το πλαίσιο αναφοράς του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου (2018) αναφέρει οχτώ βασικές ικανότητες που πρέπει να αναπτύξουν τα σχολεία στους εκπαιδευόμενους τους. Μια από αυτές τις ικανότητες είναι η ανάπτυξη της ικανότητας του πολίτη. Πρόκειται για μια ικανότητα του ατόμου να πράττει ως υπεύθυνος πολίτης μιας χώρας και να προσαρμόζεται στις παγκόσμιες εξελίξεις. Η Ευρωπαϊκή ταυτότητα, διαμορφώνεται από την κατανόηση των πολυπολιτισμικών και κοινωνικοοικονομικών εξελίξεων. Ο σεβασμός στα ανθρώπινα δικαιώματα συνιστά τη βάση της δημοκρατίας και ένας πολίτης που είναι ενεργός πρέπει να συμμετέχει σ' αυτές τις δημοκρατικές διαδικασίες. Αυτές περιλαμβάνουν την ενθάρρυνση για μια πολιτισμική κοινωνία, την ισότητα των φύλων και την προώθηση της ειρήνης (European Commission, 2018).

Το 2008 η Ευρωπαϊκή επιτροπή στην Λευκή Βίβλο, προτείνει τον διαπολιτισμικό διάλογο ως τη λύση προκειμένου να αποφευχθούν κάθε είδους διακρίσεις και να μπορεί ο πολίτης να διαχειριστεί τις διαφορετικές ταυτότητες των συμπολιτών του, θέτοντας ως θεμέλιο τις κοινές οικουμενικές αξίες (Συμβούλιο της Ευρώπης, 2008). Για να αναπτυχθεί ο διαπολιτισμικός διάλογος απαραίτητο είναι να ενισχυθεί η δημοκρατική ιδιότητα του πολίτη και αυτός να εκπαιδευτεί και να γίνει αποδέκτης των διαπολιτισμικών ικανοτήτων. Οι ικανότητες που χρειάζονται δεν κατακτώνται αυτόματα αλλά απαιτείται μάθηση. Οι εκπαιδευόμενοι μέσω της εκπαίδευσης βελτιώνουν τις δυνατότητες τους ως δημοκρατικοί πολίτες αλλά ταυτόχρονα μετατρέπουν τις ιδιωτικές τους ανησυχίες σε θέματα που απασχολούν την κοινωνία (Wildemeersch & Fejes, 2018).

Η εκπαίδευση ενηλίκων έχει ως σκοπό τη χειραφέτηση των εκπαιδευομένων της, παρέχοντας χώρο για την ανάπτυξη της δημοκρατίας και της αγωγής του πολίτη. Ενισχύοντας τις δημοκρατικές στάσεις, η εκπαίδευση ενηλίκων επιτρέπει τη διαφάνεια και την ανάπτυξη μιας ζωντανής κοινωνίας των πολιτών καθώς συμβάλλει στην κριτική σκέψη και την ενδυνάμωση (EAEA, n.d). Ο Brookfield (2016) αναφέρει ότι με την ανάπτυξη της κριτικής σκέψης, οι πολίτες μιας κοινωνίας μπορούν να καταλάβουν τον τρόπο με τον οποίο οι προκαταλήψεις και τα στερεότυπα εις βάρος κάποιων κοινωνικών ομάδων διακονίζονται και έτσι θα μπορούν να το αντιμετωπίσουν. Ο θεμελιώδης στόχος μιας δημοκρατικής

κοινωνίας είναι να επιτρέψει σε όλους τους πολίτες να συμμετέχουν εξίσου εύκολα στην πολιτισμική, οικονομική, πολιτική και κοινωνική ζωή. Η δημοκρατία είναι τρόπος ζωής και γι' αυτό θεωρείται πολιτικό ιδανικό που σχετίζεται με τρόπους κοινωνικής και πολιτικής δράσης (Biesta & Lawy, 2006). Το συμβούλιο της Ευρώπης τονίζει σχετικά με την δημοκρατική αγωγή του πολίτη, ότι ο πολίτης πρέπει να στηρίζεται σε δημοκρατικές αρχές και αξίες όπως ο πλουραλισμός και ο σεβασμός της ανθρώπινης αξιοπρέπειας (Council of Europe, n.d).

Η ενεργή συμμετοχή των πολιτών αποτελεί μέρος της ευρύτερης έννοιας του πολίτη (Benn, 2000). Η έννοια του παγκόσμιου πολίτη όπως αναφέρθηκε από το Ινστιτούτο της UNESCO βασίζεται λοιπόν στην προοπτική της δια βίου μάθησης. Η UNESCO (οπ.αναφ. στο Koppel, 2019) διαμόρφωσε το πλάνο για την απόκτηση της ικανότητας του παγκόσμιου πολίτη σε τρεις τομείς: στο γνωστικό, κοινωνικοσυναισθηματικό και στον συμπεριφορικό τομέα. Στον γνωστικό τομέα οι πολίτες αποκτούν τη γνώση για θέματα τοπικά, εθνικά και παγκόσμια θέματα και για την αλληλεξάρτηση που έχουν οι χώρες μεταξύ τους. Αποκτούν κριτική σκέψη και ανάλυση. Στον κοινωνικοσυναισθηματικό τομέα αποκτούν μια αίσθηση για κοινή ανθρωπότητα, αξίες, ευθύνες με βάση τα ανθρώπινα δικαιώματα. Αποκτούν στάσεις ενσυναίσθησης, αλληλεγγύης και σεβασμού των διαφορών και της διαφορετικότητας. Τέλος, στον συμπεριφορικό τομέα αποκτούν κίνητρα και προθυμία να προβούν στις απαραίτητες ενέργειες.

Υιοθετούμε τον ορισμό της παγκόσμιας αγωγής του πολίτη της UNESCO γιατί οι άνθρωποι ζουν σε μια κοινότητα που συνδέεται με άλλες και μοιράζεται καταστάσεις. Η παγκόσμια αγωγή του πολίτη ως κύριο στόχο έχει να ενθαρρύνει την αλλαγή στάσεων και συμπεριφορών των ανθρώπων. Οι αξίες, οι πεποιθήσεις και η ηθική είναι σημαντικές πτυχές που πρέπει να αναπτυχθούν σε όλες τις εκπαιδευτικές πρακτικές. Ως πλαίσιο η παγκόσμια αγωγή του πολίτη μπορεί να γίνει κατανοητή μόνο μέσα από την προοπτική της δια βίου μάθησης (Milana, 2019). Σύμφωνα με τον Martin (2003), οι προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι χώρες έχουν ως αποτέλεσμα την απώλεια εμπιστοσύνης στη δημοκρατία. Η εκπαίδευση έχει πρωταρχικό ρόλο και καθήκον να δημιουργήσει τις εκπαιδευτικές συνθήκες εκείνες στις οποίες οι πολίτες μαθαίνουν να είναι ενημερωμένοι και ενεργοί. Η εκπαίδευση κατανοείται ως μια διαδικασία εκμάθησης της δημοκρατίας. Οι πολίτες μαθαίνουν να εργάζονται ομαδικά για την επίτευξη κοινών στόχων και να αντιμετωπίζουν τη διαφορά, την ποικιλομορφία και τις συγκρούσεις. Μια κοινωνική σύμβαση με στόχο την

προώθηση της ασφάλειας και της ευημερίας στην κοινότητα είναι απαραίτητο να ασχολείται με τον τρόπο με τον οποίο τα άτομα πρέπει να ενεργούν για να το πετύχουν αυτό.

Τέσσερις έννοιες φαίνεται να συνδέονται με την εκπαίδευση ενηλίκων: διαφορετικότητα, προσέγγιση, ενδυνάμωση και ενεργή πολιτειότητα. Η ενεργή πολιτειότητα αντιπροσωπεύει τη σχέση ανάμεσα στα άτομα και τις κοινότητες. Έχει ως βάση τις δημοκρατικές αξίες και τα ανθρώπινα δικαιώματα. Κάποιες σημαντικές έννοιες της μαθησιακής διαδικασίας αποτελούν η αυτονομία, οι δημοκρατικές αξίες που στηρίζονται στα ανθρώπινα δικαιώματα και τις ευθύνες (DVV, Folac & Lernraum Wien, 2014). Η παγκόσμια αγωγή του πολίτη λοιπόν στοχεύει στην ενδυνάμωση των μαθητών, να εμπλακούν και να αναλάβουν ρόλους τόσο τοπικά όσο και παγκόσμια ώστε να εντοπίζουν και να αντιμετωπίζουν παγκόσμιες προκλήσεις και να γίνουν ενεργοί πολίτες σ' ένα ειρηνικό, δίκαιο, ανεκτικό κόσμο χωρίς αποκλεισμούς (European Commission, 2018). Σ' αυτό τον ρόλο της εκπαίδευσης ενηλίκων θα επικεντρωθούμε στην εργασία μας.

1.7 Σκοπός, στόχος και ερευνητικά ερωτήματα

Λόγω των προκλήσεων που αντιμετωπίζουν όλες οι Ευρωπαϊκές χώρες είναι απαραίτητο να εξεταστούν οι τρόποι αντιμετώπισης τους. Ένας από αυτούς τους τρόπους άμβλυνσης των προβλημάτων που φέρνει η μη καλλιέργεια της ικανότητας του πολίτη φαίνεται να είναι η εκπαίδευση. Σκοπός της έρευνας είναι να διερευνηθεί ο τρόπος με τον οποίο οι δομές εκπαίδευσης ενηλίκων καλλιεργούν την ικανότητα του πολίτη. Στόχος, είναι να γίνει φανερός ο τρόπος με τον οποίο τα Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας μπορούν να αναπτύξουν την παγκόσμια ικανότητα του πολίτη στους εκπαιδευόμενους τους.

Συγκεκριμένα, θα γίνει προσπάθεια να ανιχνευτεί αν προωθείται και με ποιους τρόπους η ενεργή πολιτειότητα στους εκπαιδευόμενους των Σχολείων Δεύτερης Ευκαιρίας από τους εκπαιδευτές των συγκεκριμένων σχολείων. Επιπλέον, θα γίνει φανερός ο τρόπος με τον οποίο οι εκπαιδευτικοί αντιλαμβάνονται την έννοια αυτή στις συγκεκριμένες δομές.

2. Η εμπειρική έρευνα

2.1 Μεθοδολογικό πλαίσιο

Οι ερευνητικοί μέθοδοι που επιλέγονται για την διεξαγωγή της έρευνας πρέπει να βασίζονται στα ερευνητικά ερωτήματα. Ακολουθείται η ποιοτική μέθοδος όταν οι ερωτήσεις είναι ανοιχτές και ζητούν τις απόψεις που παρέχονται από τους συμμετέχοντες σε μια μελέτη και διαφέρουν ανάλογα με τον τύπο σχεδίασης. Οι ερωτήσεις δεν καθορίζουν μια σχέση μεταξύ μεταβλητών αντίθετα επικεντρώνονται στην κατανόηση μιας ενιαίας έννοιας (Cresswell, Hanson, Clark & Morales, 2007). Η ερευνητική μεθοδολογία είναι μια στρατηγική ή ένα σχέδιο δράσης που διαμορφώνει την επιλογή των ερευνητών και τη χρήση μεθόδων και τη συνδέει με τα επιθυμητά αποτελέσματα (Baum, MacDougall & Smith, 2006). Ο σκοπός της έρευνας καθορίζει τη μεθοδολογία και το σχεδιασμό της έρευνας (Cohen, Manion & Morrison, 2007). Για να απαντηθούν τα ερωτήματα της παρούσας έρευνας επιλέχθηκε η ποιοτική μέθοδος προκειμένου να διερευνηθεί σε ικανό βάθος το θέμα. Η ποιοτική έρευνα παρέχει πληροφορίες και κατανόηση της εμπειρίας των ανθρώπων. Μια απλή περιγραφή της ποιοτικής έρευνας θα ήταν ότι η ποιοτική έρευνα εξετάζει γιατί τα άτομα σκέφτονται ή συμπεριφέρονται με αυτόν τον τρόπο, τι κάνουν και πώς αντιμετωπίζουν τις διάφορες καταστάσεις. Η ποιοτική έρευνα επιτρέπει να ακουστεί η φωνή των συμμετεχόντων της έρευνας (Denny & Wechesser, 2019). Ορίζεται ως ένας τύπος έρευνας που χρησιμοποιεί εργαλεία ποιοτικής συλλογής δεδομένων όπως παρατήρηση, συνέντευξη, και ανάλυση εγγράφων και ακολουθεί μια ποιοτική διαδικασία για την παρουσίαση αντιλήψεων και φαινομένων με μια ρεαλιστική προοπτική καθώς παρουσιάζει τα γεγονότα όπως είναι. Με άλλα λόγια, η ποιοτική έρευνα είναι μια προσέγγιση που προσπαθεί να διερευνήσει και να κατανοήσει τα κοινωνικά φαινόμενα στο φυσικό τους περιβάλλον και βασίζεται στην κατανόηση (Yildirim & Şimşek, όπ.αναφ. στο Arseven, 2018).

Ως πληθυσμός στόχος της έρευνας ορίζονται οι εκπαιδευτές ενηλίκων σε Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας. Για την εξασφάλιση της αντιπροσωπευτικότητας θα ακολουθηθεί δειγματοληψία με πιθανότητα (Creswell, 2016). Θα χρησιμοποιηθούν ως μεθοδολογικό εργαλείο οι ημιδομημένες συνεντεύξεις προκειμένου να διερευνηθεί, ο τρόπος που κατανοεί και αντιλαμβάνεται το θέμα η συγκεκριμένη ομάδα. Οι ημιδομημένες συνεντεύξεις επιτρέπουν την ελεύθερη έκφραση των συμμετεχόντων παράλληλα όμως η

ερευνήτρια μπορεί να επεμβαίνει όπου χρειάζεται για περαιτέρω διευκρινίσεις. Το δείγμα των συμμετεχόντων πρέπει να είναι αρκετά ομοιογενές και να μοιράζονται κοινές εμπειρίες που σχετίζονται με το ερευνητικό ερώτημα (DiCicco-Bloom & Crabtree, 2006 ; Φίλιας, 2001).

Οι θεματικοί άξονες συνέντευξης:

Ο άξονας της συνέντευξης αναφέρεται στο προφίλ των συμμετεχόντων της έρευνας καθώς και στο ρόλο που έχουν το σχολείο και οι εκπαιδευτικοί. Αρχικά θα ερωτηθούν ποιους στόχους κατά την άποψη τους πρέπει να έχει το σχολείο και οι εκπαιδευτικοί και αν οι στόχοι επιτυγχάνονται και με ποιο τρόπο. Στη συνέχεια, θα ερωτηθούν αν και με ποιο τρόπο ο γραμματισμός που διδάσκουν στα Σ.Δ.Ε. συμβάλλει στο να κατανοήσουν οι εκπαιδευόμενοι ότι είναι μέρος μιας κοινότητας σε τοπικό και παγκόσμιο επίπεδο και σε ποιο βαθμό πιστεύουν ότι αυτό μπορεί να επιτευχθεί. Στη συνέχεια θα τους ζητηθεί να ορίσουν τον δημοκρατικό πολίτη και τα χαρακτηριστικά που αυτός έχει αλλά και πως το σχολείο μπορεί να κάνει τους εκπαιδευόμενους πιο ανεκτικούς στο διαφορετικό ώστε να σέβονται και να ζουν ειρηνικά με τους συνανθρώπους τους. Επιπλέον θα τους ζητηθεί να εκφράσουν την άποψη τους για τα μαθήματα που διδάσκονται οι εκπαιδευόμενοι και αν θα έπρεπε κατά την γνώμη τους να δοθεί κάποια ιδιαίτερη βαρύτητα στα μαθήματα κοινωνικής και πολιτικής αγωγής ή αν μπορούν να συμβάλλουν όλα τα μαθήματα στην ανάπτυξη της ιδιότητας του πολίτη.

Για την ανάλυση των δεδομένων θα χρησιμοποιηθεί η θεματική ανάλυση η οποία είναι μια μέθοδος που λειτουργεί τόσο για να αναδείξει την πραγματικότητα των γεγονότων, όσο και για να ξεδιαλέξει ή να ξετυλίξει την επιφάνεια της πραγματικότητας. Ένα θέμα καταγράφει κάτι σημαντικό για τα δεδομένα σε σχέση με το ερευνητικό ερώτημα και αντιπροσωπεύει κάποιο επίπεδο απάντησης με μοτίβο ή νόημα στο σύνολο δεδομένων. Συνοψίζοντας, η θεματική ανάλυση περιλαμβάνει την αναζήτηση σε ένα σύνολο δεδομένων, δηλαδή σε έναν αριθμό συνεντεύξεων ή ομάδων εστίασης, ή μια σειρά κειμένων στα επαναλαμβανόμενα μοτίβα νοήματος. Αρχικά αφού απομαγνητοφωνηθούν οι συνεντεύξεις θα δημιουργηθούν οι αρχικοί κωδικοί των δεδομένων που έχουν συλλεχθεί. Στη συνέχεια όταν όλα τα δεδομένα που έχουν αρχικά κωδικοποιηθεί και ταξινομηθεί, θα τοποθετηθούν σε μια μεγάλη λίστα με διαφορετικούς κωδικούς που έχουν προσδιοριστεί από το σύνολο δεδομένων. Αυτή η φάση, η οποία επικεντρώνει εκ νέου την ανάλυση στο ευρύτερο επίπεδο θεμάτων, αντί για κωδικούς, περιλαμβάνει την ταξινόμηση των

διαφορετικών πιθανών θεμάτων και τη συλλογή όλων των σχετικών κωδικοποιημένων αποσπασμάτων δεδομένων εντός των προσδιορισμένων θεμάτων. Σε αυτό το σημείο, θα οριστούν και θα βελτιωθούν περαιτέρω τα θέματα που θα χρησιμοποιηθούν στην ανάλυση των δεδομένων (Braun & Clarke, 2006; Τσιώλης, 2017). Με την καταγραφή και απομαγνητοφώνηση των δεδομένων επιτυγχάνεται η αξιοπιστία της έρευνας. Η ερευνήτρια πριν την διαδικασία συνεντεύξεων θα πραγματοποιήσει μια πιλοτική συνέντευξη έτσι ώστε να διορθώσει τυχόν ερωτήματα που μπορεί να δημιουργήσουν απορίες στους συνεντευξιαζόμενους, ενώ θα επιβεβαιώσει με αυτό τον τρόπο ότι οι ερωτώμενοι θα απαντήσουν στα ερευνητικά ερωτήματα και θα εξασφαλιστεί με αυτό τον τρόπο και η εγκυρότητά της. Η εγκυρότητα στην έρευνα επιτυγχάνεται όταν τελικώς τα δεδομένα που συλλέγονται είναι αυτά που πρέπει να μετρήσουν (Φίλιας, 2001). Επιπλέον θα διασφαλίσει να πάρει όλες τις απαιτούμενες άδειες και θα έχει έτοιμα τα πρωτόκολλα εμπιστευτικότητας που θα μοιραστούν στους συμμετέχοντες.

2.2 Κωδικοποίηση συνεντεύξεων και θεματική ανάλυση

Σύμφωνα με τους εκπαιδευτές, οι στόχοι των Σχολείων Δεύτερης ευκαιρίας αλλά και των ίδιων των εκπαιδευτών είναι η ένταξη των ατόμων

Σ.1 «..αλλά και η υποβοήθηση τους στο να ενταχθούν με έναν κατά το δυνατόν καλύτερο τρόπο στο ευρύτερο κοινωνικό γίγνεσθαι..»

Σ.2 «...ουσιαστικά στην ένταξη των ατόμων στην εκπαιδευτική διαδικασία..»

Σ.6 «..Η ανάπτυξη κοινωνικών δεξιοτήτων και γνωστικών ώστε να μπορούν στην ουσία να επανενταχθούν όσοι έχουν περιθωριοποιηθεί

Η κοινωνικοποίηση τους και η μείωση των αποκλεισμών

Σ.2 «..την σύνδεση με την αγορά εργασίας σε ένα βαθμό και την κοινωνικοποίηση τους..»

Σ.5 «...Οι στόχοι οπότε θα έλεγα ότι είναι εκπαιδευτικοί και κοινωνικοποιητικοί».

Σ.6 «..Η ανάπτυξη κοινωνικών δεξιοτήτων και γνωστικών ώστε να μπορούν στην ουσία να επανενταχθούν όσοι έχουν περιθωριοποιηθεί».

Σ.8 «.. και μετά στην κοινωνικοποίηση..»

Αλλά και η απόκτηση γνώσεων δεξιοτήτων

Σ.1 «..ο στόχος είναι η απόκτηση δεξιοτήτων από τους εκπαιδευόμενους..»

Σ.3 «...να αποκτήσουν κάποιες γνώσεις..»

Σ.7 ...να αναπτύξουν τις γνώσεις τους, τις δεξιότητές τους και ενδεχομένως να συνεχίσουν τις σπουδές τους..

Σ.8 ..στην ανάπτυξη βέβαια της γνώσης πρώτα...»

Σχετικά με το αν επιτυγχάνονται αυτοί οι στόχοι οι περισσότεροι απάντησαν ότι επιτυγχάνονται σε ικανοποιητικό βαθμό. Εμφανίζεται εδώ η ευθύνη των εκπαιδευτών για την επίτευξη των στόχων. Υπάρχουν προϋποθέσεις για να επιτευχθούν οι στόχοι.

Σ.1 ..μπορώ να πω ότι επιτυγχάνονται σε πολύ ικανοποιητικό βαθμό.

Σ.2 ..εάν προσεγγιστούν με όρους σωστούς και με όρους εκπαίδευσης ενηλίκων ώστε να καταφέρουν να εμπλέξουν τους εκπαιδευόμενους πιστεύω ότι ναι μπορούν να επιτευχθούν.

Σ.3 ..κατά ένα μεγάλο μέρος επιτυγχάνονται.

Σ.4 ..Ναι πιστεύω αυτή την ποικιλία των στόχων ότι την πετυχαίνει αρκετά καλά.

Σ.5 .. Νομίζω σε ένα μεγάλο βαθμό επιτυγχάνονται.

Σ.6 .. Ναι, το πιστεύω πολύ αν λειτουργούν, εάν έχουμε μια καλή σχολική χρονιά που λειτουργούν όλα επιτυγχάνονται.

Σ.7 ..Αυτοί οι στόχοι εν μέρει επιτυγχάνονται ναι, βέβαια είναι πολλοί παράγοντες

Σ.8 Νομίζω πως ναι

Αναφορικά με το αν ο γραμματισμός που διδάσκουν οι εκπαιδευτές στα Σ.Δ.Ε. συμβάλλει ώστε να κατανοήσουν οι εκπαιδευόμενοι ότι είναι μέρος μιας κοινότητας σε τοπικό και παγκόσμιο επίπεδο, οι συνεντευξιαζόμενοι θεωρούν ότι επιτυγχάνεται σε ένα βαθμό ωστόσο σε γραμματισμούς που έχουν πιο πρακτικό χαρακτήρα δεν γίνεται αυτό. Ο ρόλος των εκπαιδευτικών και οι τρόποι προσέγγισης τους είναι σημαντικοί. Τα βιώματα, οι προσωπικές εμπειρίες των εκπαιδευόμενων επίσης βοηθούν.

Σ.1 Ο πληροφορικός, ο γραμματισμός δηλαδή που διδάσκω όχι στο μέγιστο βαθμό γιατί έχει αυτή την τεχνική φύση αλλά υπάρχουν οι συνεργατικές εργασίες πρέπει να υπάρχει συνεννόηση μεταξύ των εκπαιδευόμενων αλλά και εντάσσεται στο γενικότερο πλαίσιο του σχολείου γενικότερα είναι ακριβώς σε αυτή την κατεύθυνση

Σ.2 Θεωρώ πως ναι, θα ξαναπω το προηγούμενο αν διδαχθεί με το σωστό τρόπο και προσεγγίζοντας τους ως ενήλικες νομίζω ναι σε ένα μεγάλο βαθμό βοηθάει.

Σ.3 Ναι πρώτιστα.. Η γλώσσα είναι αλληλένδετα δεμένη με ένα σύνολο πολιτισμικό μια θεωρία πολιτισμού ξεκινώντας λοιπόν από τον ελληνικό πολιτισμό μέσα στον οποίο ανήκει η γλώσσα μας η ελληνική μπορούμε να επεκταθούμε και στην παγκόσμια κοινότητα το σύνολο δηλαδή των πολιτών και ανθρώπων της γης οπότε μέσα από αυτό το μάθημα μπορούμε να τους διοχετεύσουμε τις ιδέες αυτές της παγκόσμιας κοινότητας και της συναδέλφωσης και αλληλεγγύης μεταξύ των ανθρώπων και της αλληλοκατανόησης μεταξύ τους..

Σ.4 ..εγώ δεν θα τους πω ότι η UNESCO έχει μια τέτοια διακήρυξη αλλά στην καρδιά αυτού του μαθήματος και ακριβώς επειδή έχω μαθητές που έρχονται από διαφορετικές χώρες από διαφορετικές κουλτούρες έχω ρομά που είναι κατά βάση προφορική κουλτούρα οπότε μπορώ να αξιοποιήσω αυτές τις αφηγήσεις και όλα αυτά τα πράγματα, το ραπ πολλές φορές.. δεύτερον επειδή πιστεύω ότι είναι ακριβώς αυτό που αναδεικνύει την ποικιλία του ανθρώπινου πολιτισμού το πόσες είναι οι διαφορές και το πόσα κοινά έχουμε και τονίζω και τα δύο σημασία και οι διαφορές να αναδεικνύονται..

Σ.5 Ναι, θεωρώ ειδικά ο κοινωνικός γραμματισμός ότι είναι ο μοναδικός ο οποίος τους ανοίγει παράθυρο σε ότι αφορά τη λειτουργία της κοινωνίας..

Σ.6 Ναι βέβαια συμβάλλει αλλά και οι άλλοι γραμματισμοί.

Σ.7 ..όταν μιλάμε για την ανεργία την απασχόληση την μετανάστευση ή τα εργασιακά προφανώς και κατανοούν κάποιες ευρύτερες κοινότητες ή το ζήτημα της ισότητας των φύλων προφανώς και καταλαβαίνουν ότι είναι μέρος μιας ευρύτερης κοινότητας και οι διάφορες θεωρίες που εμπερικλείει τέλος πάντων την κοινωνιολογία και τις παρουσιάζω στους ανθρώπους προφανώς και δίνει την εικόνα ότι είναι ένα ευρύτερο σύνολο η ατομική εμπειρία έρχεται και συνδέεται με τις εμπειρίες άλλων λαών άλλων ανθρώπων άλλων ομάδων..

Σ.8 .. προσπαθώ ιδιαίτερα στοχεύω στο να το καταλάβουν αυτό ότι μέσα από τις επιστήμες να δείξω ότι ουσιαστικά αναπτύσσονται ταυτόχρονα παγκόσμια όλοι μαζί δουλεύουμε τους μιλάω πολύ για την έρευνα παράδειγμα ότι είναι κάτι που γίνεται παγκόσμια ταυτόχρονα..

Κατά την εκπαιδευτική διαδικασία προωθείται η συνεργασία μεταξύ των εκπαιδευόμενων. Το πλαίσιο του σχολείου, οι ώρες που έχει ένας γραμματισμός επηρεάζουν την προώθηση της συνεργασίας. Οι εκδηλώσεις, οι δράσεις, οι αναπαραστατικές τέχνες προωθούν την συνεργασία. Ωστόσο υπάρχουν τριβές μεταξύ των

εκπαιδευόμενων οι οποίες δεν γίνονται εύκολα διακριτές.
Η συζήτηση και η συνεργασία σύμφωνα με τους εκπαιδευτές είναι σημαντικές.

Σ.1 Είναι βασικό στοιχείο της διαδικασίας των ΣΔΕ και γενικότερα της εκπαίδευσης ενηλίκων η προώθηση της συνεργασίας.. προσπαθούν να νιώθουν οι ίδιοι ως μέλη μιας ευρύτερης κοινότητας όπου βασίζεται σε συνεργασία και σε ανταλλαγή απόψεων και σε αμοιβαίες υποχωρήσεις.

Σ.2 Ο τρόπος διδασκαλίας, οι μέθοδοι δηλαδή εκπαίδευσης ενηλίκων το ότι εμπλέκονται σε ομάδες εργασίας το ότι χρησιμοποιούν την τεχνική της συζήτησης και ότι εμπλέκονται σε παιχνίδια ρόλων έχει σαν αποτέλεσμα.. τους κάνει να συνεργάζονται μεταξύ τους άλλωστε είναι ένας από τους βασικούς όρους για να πετύχει μια εκπαίδευση σε μια ομάδα ενηλίκων η συνεργασία μεταξύ τους..

Σ.3 Ναι και σ' αυτά τα σχολεία είναι το πρώτο πράγμα εργασίας είναι να τους χωρίσουμε σε ομάδες και από κοινού αυτές οι ομάδες να βγάζουν ένα αποτέλεσμα όσο αφορά κάποια εργασία που τους δίνουμε..

Σ.4 ..εξαρτάται επειδή εγώ συμβαίνει να κάνω και ένα μονόωρο γραμματισμό εξαρτάται από το όλο πλαίσιο του σχολείου γι' αυτό είπα πριν ότι βοηθάει πολύ η αυτονομία των εκπαιδευτών το πόσο ευέλικτο είναι το πρόγραμμα...ο συγκεκριμένος γραμματισμός πιστεύω ότι ευνοεί ιδιαίτερα την διαδικασία χωρίς να σημαίνει επειδή θέλω να είμαι λίγο ακριβής ότι δεν αναδεικνύονται και κάποιες εντάσεις γιατί εδώ για παράδειγμα μου έχει συμβεί να νιώθω από μαθητές που θέλουν να προχωρήσουν πιο γρήγορα...Και κάτι που ξέχασα και είναι σημαντικό και βοηθάει πολύ να αναπτυχθεί η συνεργασία αυτού του γραμματισμού, είναι ότι αυτός ο γραμματισμός τουλάχιστον όπως τον αντιλαμβάνομαι εγώ που έχει μέσα και το κομμάτι.. τις αναπαραστατικές τέχνες καλεί τους ανθρώπους να μην εκφράζονται μόνο μέσα από τη γραφή που είναι αρκετά επίμονος στόχος αυτός στα ΣΔΕ αλλά προφορικά μέσα από το χορό μέσα από το σχέδιο μέσα από το τραγούδι και μέσα από αυτά που όλοι μπορούμε να κάνουμε και όλοι σ' αυτά μπορούμε να συναντηθούμε γι' αυτό είναι ένα πανηγύρι.

Σ.5 Ναι βασικά αυτός είναι ο πιο ενδεδειγμένος τρόπος για να γίνει το μάθημα στα Σ.Δ.Ε και η συνεργασία είναι κάτι το οποίο επιδιώκουμε και εμείς οι εκπαιδευτές γιατί τους βοηθάμε με αυτό τον τρόπο να αποκτήσουν νέες δεξιότητες να καταρρίψουν τα δικά τους στερεότυπα..

Σ.6 Ναι όπως προβλέπεται προωθείται..

Σ.7 ..κατεξοχήν κι αυτό έχει να κάνει με το πρόγραμμά του ΣΔΕ που δεν είναι ανταγωνιστικό..γραμματισμούς συμμετέχουμε και στα πρότζεκτ τα οποία είναι πάρα πολύ συνεργατικά και ωραία νομίζω ότι τους βοηθάνε όλους και χαίρονται και όλοι έστω και να ξέρετε στην πραγματικότητα δημιουργούνται τριβές συμμετέχει δε συμμετέχει ο άλλος, αυτά όμως είναι λεπτομέρειες.

Σ.8 ..νομίζω ότι είναι πολύ σημαντικό να στοχεύει στην συνεργασία. Και ειδικά ο εκπαιδευτής αν φροντίσει βοηθήσει να αναπτυχθεί περισσότερο είναι πολύ βοηθητικό και για το μάθημα..

Κατά την άποψη των εκπαιδευτών τα χαρακτηριστικά που πρέπει να έχει ο δημοκρατικός πολίτης είναι, να είναι ένας ανοιχτός πολίτης, υποστηρικτικός, ο οποίος νοιάζεται για τους άλλους και προσπαθεί να βγάλει τον καλύτερο εαυτό του άλλου. Επιπλέον ο δημοκρατικός πολίτης είναι ο δίκαιος και αυτός που έχει σεβασμό στο διαφορετικό. Η κριτική σκέψη, η ενημέρωση που προσδοκά για το κοινωνικό γίνεσθαι η κατανόηση της διαφοράς των ανθρώπων και η επιζήτηση της ειρήνης είναι και κάποια άλλα σημαντικά χαρακτηριστικά που προσδίδουν οι εκπαιδευτές στον δημοκρατικό πολίτη.

Σ.1 «Ο δημοκρατικός πολίτης πρέπει να σέβεται καταρχήν τις δημοκρατικές αρχές. Οι αρχές της δημοκρατίας είναι ο σεβασμός, ο απόλυτος σεβασμός χωρίς περιορισμούς και όρια της ατομικής ελευθερίας τις αρχές του οποιοδήποτε μέλους της κοινωνίας χωρίς διακρίσεις αλλά και η απαίτηση του να γίνεται από τους άλλους το ίδιο σεβαστή η ατομικότητα του».

Σ.2 «Καταρχήν πρέπει να ενδιαφέρεται, έπειτα πρέπει να έχει κρίση σωστή πρέπει να έχει τη δυνατότητα ή να είναι υποψιασμένος να αναζητάει την πηγή των πληροφοριών που δέχεται σε μια εποχή όπου οι πληροφορίες είναι πάρα πολλές και οι πηγές δεν είναι πάντοτε ξεκάθαρες νομίζω ότι είναι πολύ σημαντικό για όλους μας να έχουμε τη δυνατότητα να κρίνουμε ποιος λέει τι και για ποιο λόγο το λέει..»

Σ.3 «..οι ελεύθεροι πολίτες οι οποίοι διακατέχονται από την ελευθερία δηλαδή από την δυνατότητα να εκφραστούν κριτικά.. είναι αυτός ο πολίτης που το κάνει με την καρδιά του..»

Σ.4. «..έχει να κάνει με την πολιτισμική αγωγή με την ευρεία έννοια δηλαδή την κατανόηση ξανά θα πω της διαφοράς και των κοινών των ανθρώπων απ' όλο το κόσμο της ποικιλομορφίας το να δεχθούμε την ποικιλομορφία και εδώ νομίζω δεν έχει κάνει καλή

δουλειά.. να είναι ένας ενημερωμένος άνθρωπος.. να αξιολογήσει να ξεδιαλέξει.. θα ήταν να αναγνωρίζει τα δικαιώματα».

Σ.5 «Ο δημοκρατικός πολίτης, ωραία, σίγουρα θα πρέπει να είναι ένας πολίτης, ο οποίος είναι ανοιχτός στο να ακούσει την γνώμη του άλλου, ο οποίος στηρίζει πάρα πολύ την δημοκρατικότητα και την ελευθερία στους άλλους. Δηλαδή είναι αν ένα άτομο το οποίο προσπαθεί να βγάλει στην ουσία τον καλύτερο εαυτό του άλλου και να του δώσει το χώρο να δείξει τον χαρακτήρα του και την δυνατότητα του. Σίγουρα πρέπει να έχει και στοιχεία να το πω τώρα τέλος πάντων να δίνει ίσες ευκαιρίες σε όλους. Να έχει ανεκτικότητα προς το διαφορετικό σε κάθε τι δηλαδή που δεν είναι ο ίδιος, σίγουρα χρειάζεται να έχει ενσυναίσθηση για να μπορέσει να αφογκραστεί τις αυτά θέλει ο άλλος να του πει. Αυτά, δεν μου έρχεται κάτι άλλο, σίγουρα έχει πολλά άλλα, αυτά..».

Σ.6 «..να είναι ανοιχτός να είναι ενεργός πολίτης να συμμετέχει όσο μπορεί στα κοινά ή ακόμα και οι αξίες του να συνδέονται με ανθρωπιστικά ιδεώδη. Να πιστεύει στην ισότητα και στα δικαιώματα όλων, στην ελευθερία του λόγου..»

Σ.7 «..έναν άνθρωπο που είναι με την ισότητα είναι αντιρατσιστής σέβεται τις αξίες της δημοκρατίας σέβεται την πλειοψηφία ξέρει να λύσει τα προβλήματα του με δημοκρατικό τρόπο αυτό είναι το ουσιαστικό μέσα στο σπίτι του μέσα στην ομάδα μέσα στο χώρο εργασίας να ακολουθήσει τις δημοκρατικές μεθόδους όχι τη βία..»

Σ.8 «..είναι ένας ενεργός πολίτης δηλαδή μέσα από τη δημοκρατία να έχει να γνωρίζει τα δικαιώματα του αλλά και να είναι υπεύθυνος, ταυτόχρονα να διεκδικεί τα δικαιώματά του από τη μία, από την άλλη να φροντίζει έτσι ώστε τα δικαιώματα να είναι ίδια σε όλους..»

Η συνύπαρξη ατόμων με κοινά βιώματα, φτωχοί, αλλοδαποί συμβάλλουν στην κατανόηση των κοινών στοιχείων που έχουν οι εκπαιδευόμενοι μεταξύ τους και αυτό γίνεται αντιληπτό και από τις εμπειρίες που μοιράζονται. Η συμβολή του εκπαιδευτή είναι ζωτικής σημασίας για να “σπάσουν” οι προκαταλήψεις. Παρόλα αυτά είναι αρκετά δύσκολο να επιτευχθεί η ανοχή στη διαφορετικότητα σε μεγάλο βαθμό, λόγω της ατομιστικής κουλτούρας της κοινωνίας σύμφωνα με κάποιους εκπαιδευτές.

Σ.1 «Αυτό επιτυγχάνεται στο βαθμό που έτσι κι αλλιώς τα ΣΔΕ απευθύνονται με προτεραιότητα ακόμα και στο επίπεδο των εγγραφών σε ευάλωτες κοινωνικές ομάδες δηλαδή αν κοιτάξετε τις οδηγίες που υπάρχουν στις εγγραφές στα ΣΔΕ θα διαπιστώσετε ότι

προηγούνται οι άνθρωποι που ανήκουν σε ευάλωτες κοινωνικές ομάδες σε ομάδες δηλαδή που εκφράζουν αυτή την διαφορετικότητα ή κάποιου είδους διαφορετικότητας».

Σ.2 «..η συνύπαρξη μέσα σε μια τάξη και η συνεργασία είναι ένας τρόπος για να προωθηθεί η ανοχή στην διαφορετικότητα. Από την άλλη σίγουρα τα θέματα που έρχονται για συζήτηση εξέταση από τον εκπαιδευτή μπορούν σε ένα βαθμό να συνεισφέρουν και σε αυτό..»

Σ.3 «Λοιπόν στο σχολείο αυτό οι οποίοι είναι ενήλικες πλέον και διαφορετική μόρφωση λίγο ή πολύ αλλά έχουν μια κοινωνική μόρφωση και μια κοινωνική πείρα ο καθένας έχει τη διαφορετικότητα του γιατί έχει πλέον τις δικές του προσωπικές εμπειρίες μέσα από τη ζωή μέσα του επαγγέλματος ή του τρόπου του οποίου έζησε και επομένως εμείς το δεχόμαστε μέσα από την αίθουσα της διδασκαλίας που κάνουμε και δεν είναι πλέον ανήλικοι είναι ενήλικοι είναι δηλαδή άνθρωποι που έχουν να μας πούνε κάτι, τις δικές τους προσωπικές εμπειρίες..»

Σ.4 «γιατί ακριβώς τα Σ.Δ.Ε δομούνται πάνω στην ποικιλομορφία και σε τάξεις που είναι πάρα πολύ ετερογενείς. Πιστεύω ότι το επιτυγχάνουμε πολύ με δεδομένη τη δυσκολία του, η δυσκολία του είναι τεράστια.. Γιατί κακά τα ψέματα είμαστε σε μια ανταγωνιστική κοινωνία με αυτή την κουλτούρα έχουμε μεγαλώσει νιώθουμε ακόμα και στα Σ.Δ.Ε ότι έχει σημασία ο βαθμός μου έχει συμβεί σε συλλόγους αυτό ότι έχει σημασία να πάρει το χαρτί κανείς και να πάρει καλύτερο βαθμό και τα λοιπά. Οπότε ακριβώς επειδή δεν είναι κοινός αποδεκτό ότι ο στόχος είναι να συνυπάρξουμε και να προχωρήσουμε σαν ομάδα από τη στιγμή που υπάρχει εμμονή με την ατομικότητα ότι είμαι καλύτερος από τον άλλον ή ότι η κουλτούρα του άλλου δεν είναι αποδεκτή βλέπω αρκετές αντιστάσεις.»

Σ.5 «..ενήλικες οι ίδιοι, νομίζω ότι είναι σε μια πιο ώριμη φάση της ζωής τους, ούτως ώστε να μπορέσουν να είναι πιο ανεκτικοί με τους άλλους και αυτό επιτυγχάνεται μέσα από τη φοίτησή τους στα Σ.Δ.Ε..»

Σ.6 «..με το να συμμετέχουν ενήλικες ξαφνικά να δημιουργείται μια ομάδα με ανθρώπων που για 2 χρόνια συμμετέχουν καθημερινά σε μια εκπαιδευτική διαδικασία και είναι από διάφορες ειδικότητες διάφορες ηλικίες διάφορες ομάδες ανθρώπων είτε είναι από άλλες κοινωνικές ομάδες».

Σ.7 «..περιλαμβάνει κόσμο ας πούμε κάθε κοινωνικής κατηγορίας χαμηλά κοινωνικά στρώματα, μέση και κάτω που βέβαια εκεί πέρα είναι και η μάζα των μεταναστών με το γεγονός λοιπόν ότι συνυπάρχουν ελληνικά φτωχικά στρώματα με μετανάστες βοηθάει πάρα πολύ στο να ξεπεραστούν προκαταλήψεις μόνο που δρουν σαν ομάδα μέσα στο σχολείο. Φυσικά και με τη στάση του εκπαιδευτικού φυσικά και με τον τρόπο που τους αντιμετωπίζει

δηλαδή και γω πάντα προσπαθώ να παρουσιάσω την ξένη κουλτούρα να γίνει αποδεκτή η ξένη κουλτούρα να καταλάβουν ειδικά με τους Βαλκανικούς λαούς ότι έχουμε τόσα κοινά σημεία και με τους άλλους λαούς να σημειώσουμε μέσα στην τάξη τις παραδόσεις τις κουλτούρες του καθενός μη μείνουμε σ' ένα εθνοκεντρισμό οπότε πιστεύω τα ΣΔΕ με αυτά τα χαρακτηριστικά συγκεντρώνει ανθρώπους τόσοι διαφορετικούς σαν μαθητές που αυτό ευνοεί σαν ομάδα να δέσουν και φυσικά να υποχωρήσει να φύγει μόνο που είναι συμμαθητές στο σχολείο δημιουργεί ενότητα και σπάει ας πούμε..»

Σ.8 «Θα το σχολίαζα λέγοντας πως ελπίζω ότι γίνεται μια αρχή..»

Η γνώση των ανθρώπινων δικαιωμάτων επιτυγχάνεται μέσα από τις συζητήσεις που διεξάγονται κατά τη διάρκεια της εκπαιδευτικής διαδικασίας αλλά και μέσα από τα project, τα σχέδια δράσης δηλαδή. Σύμφωνα με κάποιους εκπαιδευτές υπάρχει έλλειψη γνώσης του συγκεκριμένου πεδίου. Ο ρόλος των εκπαιδευτών είναι σημαντικός και εδώ, να θίγει δηλαδή τέτοια θέματα που αφορούν τα ανθρώπινα δικαιώματα και να πιστεύει στις αρχές της δημοκρατίας.

Σ.1 «..φαντάζομαι δηλαδή ότι οι εκπαιδευτές του κοινωνικού γραμματισμού έχουν οπωσδήποτε βασικό κομμάτι της γνώσης, τέλος πάντων της ύλης που καλύπτουν δεν είναι δόκιμο το ύλης που είπα αλλά σαν θεματικό πεδίο τέλος πάντων που ασχολούνται με τα ανθρώπινα δικαιώματα..»

Σ.2 «Επιτυγχάνεται στο βαθμό που οι συνάδελφοι και οι εκπαιδευτές των Σχολείων Δεύτερης Ευκαιρίας φέρνουν τέτοια θέματα για συζήτηση και για εξέταση..»

Σ.3 «Αυτό προϋποθέτει θετική άποψη γι' αυτά τα πράγματα και ο εκπαιδευτής ή η εκπαιδεύτρια αυτό είναι μια προϋπόθεση δεν είναι όλοι οι εκπαιδευτές να το πω εκπαιδευμένοι να το πω ότι έχουν μορφωθεί πάνω σε αυτές τις ιδέες αυτή είναι η πραγματικότητα. Αν λοιπόν ο εκπαιδευτής σέβεται αυτές τις ιδέες και τα δικαιώματα που είπατε εσείς πριν από λίγο αλλά και τη διαφορετικότητα γιατί εφόσον γνωρίζουμε τι είναι διαφορετικότητα τότε αναγνωρίζουμε και το δικαίωμα της διαφορετικότητας..»

Σ.4 «Εγώ πάντα το βάζω με ένα τρόπο στο δικό μου το κομμάτι της επικοινωνίας δηλαδή ενεργά δουλεύω τις σχέσεις μας με τα παιδιά τα μέσα επικοινωνίας όμως στο νομικό κομμάτι δηλαδή πράγματα που έχουν να κάνουν περισσότερο με τα ανθρώπινα δικαιώματα δεν ξέρω αν κάνω αρκετά καλή δουλειά..»

Σ.5 «Θεωρώ επίσης ότι είναι κάτι το οποίο επιτυγχάνεται σε ένα βαθμό γιατί πολλές φορές συζητάμε για τα ανθρώπινα δικαιώματα και επίσης πολλές φορές γίνονται και δράσεις οι οποίες σχετίζονται με τα ανθρώπινα δικαιώματα και την κοινωνία...»

Σ.6 «Δεν ξέρω κατά πόσο επιτυγχάνεται γιατί έχει να κάνει...θέλει πολλή δουλειά πάνω σε αυτό το υλικό και επαφίεται πως θα αξιοποιηθεί ο κάθε γραμματισμός και πως θα μούνε αυτά στις διαδικασίες και δράσεις και τα λοιπά...»

Σ.7 «πιστεύω ότι ενισχύεται δεν νομίζω ότι επιτυγχάνεται εκατό τοις εκατό γιατί θα ήθελε και βοήθεια περαιτέρω βοήθεια από κάποιον πιο εξειδικευμένο».

Σ.8 Ως ένα βαθμό νομίζω πως ναι..

Τα εξειδικευμένα προγράμματα συμβάλλουν στην προώθηση της γνώσης των ανθρώπινων δικαιωμάτων. Επιπλέον η δημιουργία αντίστοιχου εγχειριδίου είναι εξίσου σημαντική σύμφωνα με τους συνεντευξιαζόμενους, ώστε όλοι οι εκπαιδευτές, να είναι υποχρεωμένοι να αναφέρονται στα ανθρώπινα δικαιώματα. Και σ' αυτό το σημείο γίνεται αναφορά στην ευθύνη που έχουν οι εκπαιδευτές.

Σ.4 «Στο εξωτερικό γίνεται με εξειδικευμένα προγράμματα νομικής συμβουλής για παράδειγμα.. Να τους εξηγήσουν πως δουλεύει το νομικό μας σύστημα και βέβαια το πιο δύσκολο κομμάτι για όλους τους μαθητές να τους εξηγήσουν ότι τα δικαιώματα είναι για να ασκούνται...».

Σ.5 «Νομίζω ότι η επιτυγχάνεται σε ικανοποιητικό βαθμό. Θα μπορούσε σίγουρα το ΣΔΕ να είναι πιο εστιασμένο σε δράσεις οι οποίες θα ενδυναμώνουν τις γνώσεις σε σχέση με τα ανθρώπινα δικαιώματα, οπότε υπάρχει σίγουρα χώρος για να γίνει ακόμη πιο έντονο αυτό δηλαδή να προσδιορίσουμε περισσότερο την εκπαίδευση πάνω στον ίδιο τον άνθρωπο και τα δικαιώματά του και παρόλα αυτά θεωρώ ότι επιτυγχάνεται σε ικανοποιητικό βαθμό. Σίγουρα όμως υπάρχει χώρος για να γίνουν και άλλες δράσεις ή ακόμη και να δοθεί μεγαλύτερη έμφαση στο κοινωνικό γραμματισμό και στα οποία ακριβώς θα έπρεπε να διδάσκεται. Ξέρετε ότι δεν υπάρχει ένα συγκεκριμένο με περίγραμμα και ούτε και ένα εγχειρίδιο κάνει το μάθημα να είναι πολύ ευρύ και φυσικά πιστεύω ότι αν υπήρχε κάποιο εγχειρίδιο θα ήμασταν πιο σίγουροι και βέβαιοι ότι σε όλα τα Σ.Δ.Ε διδάσκονται κάποιες ενιαίες και όμοιες ενότητες οι οποίες θα εστίαζαν και σε ένα συγκεκριμένο βαθμό στα ανθρώπινα δικαιώματα. Τώρα αυτό

μένει λίγο στην ευχέρεια και στις δυνατότητες και στο πώς θα αξιοποιήσει ο κάθε εκπαιδευτής το χρόνο του στα Σ.Δ.Ε».

Σχετικά με την προώθηση ανάληψης ρόλων και πρωτοβουλιών από τους εκπαιδευόμενους οι εκπαιδευτές τόνισαν, ότι όταν ο γραμματισμός που διδάσκεται έχει λίγες εβδομαδιαίες ώρες δύσκολα μπορεί ο εκπαιδευτής να ανταπεξέλθει. Σημαντικό ρόλο έχει το σχέδιο δράσης. Όταν αναλαμβάνουν ρόλους οι εκπαιδευόμενοι είναι περισσότερο ενεργοί. Με το αναλαμβάνουν ρόλους και πρωτοβουλίες προετοιμάζονται για τους ρόλους που μπορεί να αναλάβουν στην κοινωνία.

Σ.1 «Κατεξοχήν το κάνω αυτό μέσα από το πρότζεκτ, του σχεδίου δράσης όπου διδάσκω που συντονίζω και όχι διδάσκω ακριβώς όπου εκεί γίνεται κατεξοχήν αυτό η ανάληψη ρόλων και μάλιστα μ' ένα πολύ επίσης δημοκρατικό τρόπο καθώς οι ίδιοι οι εκπαιδευόμενοι αναλαμβάνουν να ασχοληθούν με τομείς που τους ενδιαφέρουν περισσότερο ή τους ενδιαφέρουν περισσότερο».

Σ.2 «Σαν εκπαιδευτική τεχνική νομίζω πως ναι νομίζω είναι πολύ καλή και πολύ χρήσιμη και μας βοηθάει να μπορούμε στη θέση του άλλου..»

Σ.3 «...μέσα σε ένα μάθημα αφού τα σεβαστούμε αυτά και να τα προωθήσουμε αναθέτοντας λοιπόν στον κάθε εκπαιδευόμενο ή στην ομάδα εκπαιδευόμενων πρωτοβουλίες οι οποίες πρωτοβουλίες θα αναδείξουν και θα προωθήσουν αυτά τα χαρακτηριστικά δηλαδή τα χαρακτηριστικά της διαφορετικότητας και των δικαιωμάτων της διαφορετικότητας να εκφραστεί..»

Σ.4 «Ναι αυτό το προσπαθώ πολύ κι αν όχι τόσο με το γραμματισμό αν δε σε πειράζει να σου πω για το project καλύτερα γιατί αυτό γίνεται περισσότερο στα project επειδή ο γραμματισμός είναι πολύ σύντομος εντάζει εκεί περιμένουν να πάρουν περισσότερο μια γεύση από το πολιτισμό και σίγουρα προς το τέλος πάντα τους καλώ να εκφραστούν δημιουργικά μέσα από τη γραφή και μέσα από άλλους τρόπους αλλά δεν πετυχαίνουν αυτό το έτσι το μεγαλύτερο πράγμα που νομίζω ότι καταφέρνουμε στα project. Η πρωτοβουλία είναι ζητούμενο να επιτυγχάνεται μέσα από τα project εγώ συνήθως επιλέγω project που αφορούν την ενεργό εμπλοκή στο να πουν τη γνώμη τους να την τεκμηριώσουν και να την φωνάζουν, πως να το πω.. να την υπερασπιστούν να την καμαρώσουν τη γνώμη τους και την άποψη που έχουν και τη διαμόρφωσαν ότι έκαναν voice τη φωνή τους συνήθως κάνω εφημερίδα εμπλέκομαι σ' ένα Project που τους καλεί να λειτουργήσουν σαν ενεργοί αναγνώστες σαν παραγωγοί περιεχομένου σαν δημοσιογράφοι σαν μικροί ειδικοί για όποιο

θέμα μπορούν να είναι ειδικοί καθένας και έχω δει θαύματα να γίνονται και τα έχω δει και στο πλαίσιο της φυλακής μέσα στο οποίο για μένα έχει μια ιδιαίτερη σημασία..».

Σ.5 «Ναι, αυτό γίνεται κατά κόρον στο στη διδασκαλία στα ΣΔΕ με τουλάχιστον αυτό που έχω εγώ ζήσει ως τώρα προσπαθώ τουλάχιστον να δίνω ρόλους στους εκπαιδευόμενους γιατί η αυτενέργεια είναι κάτι πια είναι μια πάρα πολύ σημαντική έννοια την οποία πρέπει να την κατακτήσουν με κάποιο τρόπο μέσα στα ΣΔΕ ούτως ώστε και βγαίνοντας μετά από τα ΣΔΕ να έχουν μια πιο ενεργή συμμετοχή σε όλα όσα γίνονται γύρω στην κοινωνία».

Σ.6 «Ναι μέσα από την ανοιχτή συζήτηση μέσα από τη δουλειά σε ομάδες στην διερεύνηση αναγκών..»

Σ.7 «Ναι καθαρά ναι προσπαθώ...πρόσφατα ένας μαθητευόμενος μου και μιλούσαμε για τα εργασιακά και έτυχε ο άνθρωπός μας στο εργατικό κέντρο και μου λέει, θέλετε να κάνω μια παρουσίαση ξέρω εγώ λέω κάν' την οργάνωσε την και μίλα εσύ με τον διευθυντή πως να το τακτοποιήσεις..»

Σ.8 «Ναι πολύ νομίζω ότι ήδη σας ανέφερα ένα παράδειγμα. Ακόμα και μέσα από το δικό μου γραμματισμό, όχι μόνο στα πρότζεκτ το οποίο αναλαμβάνουμε και εκεί προωθούμε πολύ την ανάληψη πρωτοβουλίας εξάλλου έτσι πραγματοποιείται και το πρότζεκτ αλλά και μέσα από τον γραμματισμό μου προωθώ πολύ την πρωτοβουλία με το να τους προωθώ μέσα από τα δικά τους επαγγέλματα».

Το Σ.Δ.Ε. κάνει τους ωφελούμενους πιο δυνατούς, πιο σίγουρους. Αποκτούν αυτοπεποίθηση και τη χρησιμοποιούν αργότερα ως εφόδιο για να αντιμετωπίζουν προκλήσεις της κοινωνίας. Ωστόσο σύμφωνα με τους εκπαιδευτές δεν λύνει το πρόβλημα το Σ.Δ.Ε. και είναι κάτι που χρειάζεται επιπλέον μέριμνα από τους αρμόδιους φορείς.

Σ.1 «Είναι βέβαιο αυτό. Κάθε εκπαιδευτική διαδικασία κατά την γνώμη μου διαφοροποιεί τον ίδιο άνθρωπο».

Σ.2 «..Η προσπάθεια που γίνεται από τους εκπαιδευτικούς είναι να είναι. Αν θεωρήσουμε σαν δεδομένο ότι αρκετοί από αυτούς έχουν την επιθυμία να ξαναγυρίσουν, να ξανακαθίσουν στα θρανία και να συνεχίσουν σε μια ανώτερη βαθμίδα εκπαίδευσης ή να ασχοληθούν με προβλήματα του τόπου τους με τα κοινά μπορούμε να πούμε ότι επιτυγχάνεται. Είναι κάτι όμως που όταν τελειώνουν το σχολείο δεν μπορούμε να το ξέρουμε το βλέπουμε στην πορεία».

Σ.3 «Μετά από αυτά τα δύο χρόνια έχουν αποκτήσει μια αυτοπεποίθηση η οποία είναι και εφόδιο αργότερα να την χρησιμοποιήσουν, όσες γνώσεις έχουν αποκτήσει αργότερα στην εξέλιξη τους μέσα στη ζωή».

Σ.4 «Πιστεύω ότι είναι πολύ ενδυναμωμένοι...νομίζω ότι είναι φοβερή ενθάρρυνση και ένα φοβερό βήμα να ξέρουν τις ικανότητες τους και να εμπλακούν ενεργά σε κοινότητες γιατί και μ' αυτό να τελειώσω είναι οι κοινωνικές δεξιότητες πολύ σημαντικό κομμάτι μέσα στα ΣΔΕ δεν είναι ότι απλά παίρνουν γνώσεις και μαθαίνουν θεωρητικά ποια είναι τα δικαιώματα του πολίτη και ποιες οι υποχρεώσεις που έχουν είναι ότι τα ασκούν μέσα στην εκπαιδευτική κοινότητα πραγματικά».

Σ.5 «Θεωρώ ότι αυτό που βιώνουν στα Σ.Δ.Ε είναι περισσότερο έτοιμοι για να αντιμετωπίσουν και να επιλύσουν προκλήσεις οι οποίες θα αντιμετωπίσουν στο κοινωνικό πλαίσιο. Σίγουρα έχουν λάβει γνώσεις, έχουν λάβει πρακτική δηλαδή με ποιο τρόπο είμαι πιο συμμετοχικός ή με ποιο τρόπο αντιμετωπίζω πράγματα και να επιλύω συγκρούσεις θεωρώ αυτό που βιώνουν στα Σ.Δ.Ε είναι κάτι το οποίο μπορεί να τους καθοδηγήσει μετά στην ζωή έξω από το Σ.Δ.Ε και να τους βοηθήσει να τους δώσει, δηλαδή τα να τους οπλίσει με τα απαραίτητα και τα αναγκαία για να μπορέσουν να ανταπεξέλθουν σε όλα αυτά».

Σ.6 «Θεωρώ ναι, και μόνο που έχει αν έχει αναπτυχθεί η αυτοπεποίθησή του..»

Σ.7 «..πιστεύω ότι φεύγουν ενισχυμένοι και ναι πιστεύω ότι είναι σε μια καλύτερη θέση όχι ότι πιστεύω ότι λύθηκε το πρόβλημα με το Σ.Δ.Ε το επαγγελματικό των δικαιωμάτων των αντιλήψεων της αντίληψης της πραγματικότητας δεν λύνεται έτσι εύκολα με δύο χρόνια φοίτησης αλλά οπωσδήποτε βελτιώνει η εικόνα ξανοίγει το μυαλό».

Σ.8 «Νομίζω σε ένα μικρό βαθμό ναι και μόνο η πρωτοβουλία να έρθουν στο Σ.Δ.Ε πολύ διστακτικοί κάτι που τους είχε απορρίψει στο παρελθόν στο σχολείο και να το καταφέρουν φεύγουν πολύ πιο δυνατοί που έχουν καταφέρει κάτι τέτοιο που θεωρούσαν ότι ποτέ δεν θα μπορούσαν να το κάνουν στη ζωή τους φεύγουν πολύ πιο δυνατοί οπότε φεύγουν πιο σίγουροι πιο.. πιστεύουν στον εαυτό τους με αυτή τη βάση θέλω να πιστεύω ότι ναι».

Μετά την δημιουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης οι χώρες που απαρτίζουν την ένωση αλληλοεξαρτώνται, αλληλοεπηρεάζονται. Οι εκπαιδευόμενοι προσαρμόζονται πιο δύσκολα, διακατέχονται πολλές φορές από ένα αίσθημα άρνησης, λόγω των αποκλεισμών που έχουν δεχθεί οι ίδιοι, ειδικά στις μικρές πόλεις. Ένας επιπλέον καθοριστικός παράγοντας που δυσχεραίνει την προσαρμογή αυτή των ωφελομένων είναι και ο οικονομικός παράγοντας λόγω της οικονομικής κρίσης που αντιμετώπισε η χώρα.

Σ.1 «Νομίζω όλοι οι άνθρωποι έχουν επαναπροσδιορίσει τη θέση τους στην κοινωνία αντιλαμβανόμενοι ότι η κοινωνία δεν είναι ακριβώς το χωριό τους, το σπίτι τους η η γειτονιά αλλά είναι πολύ ευρύτερο. Σαφώς η ένταξη στην ευρωπαϊκή ένωση τους κάνει να αισθάνονται σε μεγάλο βαθμό πολίτες της Ευρώπης αν και όπως θα γνωρίζετε αυτό έχει να κάνει πολλές φορές και με τις κοινωνικοοικονομικές συνθήκες και όπως όλοι οι πολίτες έτσι και οι εκπαιδευόμενοι του Σ.Δ.Ε σε περιόδους που είναι δύσκολες γι' αυτούς αισθάνονται πως η Ευρωπαϊκή Ένωση για παράδειγμα δεν βοηθάει αλλά στην αντίθετη κατεύθυνση η ύπαρξη της αλλά φυσικά ναι».

Σ.2 «..Οι άνθρωποι που ζουν σε μικρές κοινότητες δύσκολα μπορούν να αντιληφθούν αυτό το πράγμα το βλέπουμε πιο εύκολα στους ανθρώπους σε μεγάλες πόλεις».

Σ.3 «Ανεξάρτητα από αν είναι εκπαιδευόμενοι ή όχι πρώτα απ' όλα οι πολίτες του κάθε κράτους της ευρωπαϊκής ένωσης φυσικά και επηρεάζονται από το γίνεσθαι πολιτικό οικονομικό ή οποιοδήποτε και να ναι αυτό της ευρωπαϊκής ένωσης όπου είναι μέλη μιας ευρωπαϊκής ένωσης λίγο ή πολλοί επηρεάζονται είτε το θέλουν είτε όχι, επομένως κατ' επέκταση και μέσου του ίδιου του σχολείου που προέρχεται και μέσα από τα προγράμματα της ευρωπαϊκής ένωσης είναι μέλος κι αυτοί της εξέλιξης αυτής της διαδικασίας κι αυτού του γίνεσθαι που προωθεί η ευρωπαϊκή ένωση και αυτό το γίνεσθαι το ίδιο το οποίο λέγεται Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας..»

Σ.4 «Δεν είμαι πολύ θετική σ' αυτό. Όχι δεν θα το έλεγα, όχι αυτό δεν το πιστεύω μέχρι εκεί δεν μπορεί να πάει η δουλειά μου, εγώ δηλαδή για να είμαι ειλικρινής[....]. όχι δεν νομίζω πως τα καταφέρνουμε πολύ. Και θα σου πω γιατί, γιατί ακριβώς επειδή εδώ υπάρχει μια μεγάλη απομάκρυνση από την τυπική εκπαίδευση και με όλες τις συνέπειες που αυτή έχει για το πως αισθάνεται κανείς ως πολίτης δηλαδή όταν κανείς είναι μακριά από την εκπαίδευση μπορεί να μην ξέρει καλά να διαβάζει ή να γράφει σίγουρα δεν τολμάει να γράψει σε ένα μέσο την γνώμη του αυτό έχει μεγάλη απόσταση από το να αρχίσει να είναι ενεργός πολίτης στην κοινότητα που ζει, βήμα ένα, στην περιφέρεια του, βήμα δύο, στην Ελλάδα βήμα τρία, για να μιλήσει κανείς για τον κόσμο γι' αυτό είπα πριν ότι τα ΣΔΕ από μόνα τους δεν αρκούν[..] να προχωρήσει στη δουλειά του με μία υποστήριξη για να πει κανείς ότι αυτό που ρίζωσε στα ΣΔΕ μπορεί να αναπτυχθεί και ένας βασικός λόγος επιπλέον είναι ότι πάρα πολλοί από αυτούς τους ανθρώπους όχι τυχαία είναι από ημιαστικές περιοχές από νησιά είναι από κοινότητες που αντιμετωπίζουν αποκλεισμούς ρομά πρόσφυγες μετανάστες, αυτό τι σημαίνει έχουν ένα θέμα με την τοπικότητα με τον τόπο μέσα στον οποίο μεγάλωσαν είναι πολύ δεμένοι με την

κουλτούρα τους για να αποδεχθούν την ιδέα της παγκοσμιοποίησης κι αυτό το χω δει πολλές φορές να συμβαίνει υπάρχει αντίσταση σε αυτό και εκεί ξέρεις δυναμώνουν όλες αυτές οι απόψεις συνωμοσιολογίας που βλέπουμε ότι αναδύονται και πάρα πολύ και τώρα, οι ξένοι τι θέλουν από εμάς τώρα αυτό είναι δουλειά άλλου επιπέδου, ξεκινάμε να κάνουμε κάτι αλλά δεν τα καταφέρνουμε πολλά νομίζω».

Σ.5 «Κοιτάζτε, έχουν ήδη μια εικόνα γενικά του τι γίνεται στον κόσμο. Είναι ενημερωμένοι δηλαδή σε σχέση με θέματα τέτοιου τύπου γνωρίζουμε ότι είμαστε μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Αντιλαμβάνονται δηλαδή ότι υπάρχουν κάποιες εξελίξεις σε παγκόσμιο επίπεδο, οι οποίες επηρεάζουν και τη δική μας χώρα και το πώς θα πρέπει να εναρμονιζόμαστε με αυτές. Δεν νομίζω όμως ότι έχουν τόσο ξεκάθαρα στο μυαλό τους ότι είμαστε κομμάτι μιας αλυσίδας. Θεωρώ ότι υπάρχει μεγάλο έλλειμμα, ιδίως σε ότι έχει να κάνει με την Ευρωπαϊκή Ένωση, γιατί είναι ένα πεδίο το οποίο και δεν το έχουne διδαχθεί [...] Θεωρώ όμως ότι υπάρχει έλλειμμα γνώσεων σε ότι αφορά αυτό και αυτό πολλές φορές τους κάνει και να είμαι πιο επικριτικοί με το ότι πρέπει η Ελλάδα να ακολουθήσει αυτό που μας λένε ξέρω γω, οι ευρωπαίοι εταίροι μας, δηλαδή έχουν εκεί μια άλφα, αντιμετώπιση που δείχνει ότι νιώθουν ότι δεν είναι κομμάτι ενός όλου, αλλά ότι στην ουσία πρέπει να ακολουθήσουν αυτές τις «προσταγές» από τους Ευρωπαίους».

Σ.6 «Εξαρτάται το θεωρώ πως ακόμα είναι λίγο δύσκολο ακόμα το βλέπουν αρνητικά και κατά πόσο συνδέονται τώρα οι γραμματισμοί μπορούν να βοηθήσουν πάνω σε αυτό αλλά μας λείπουν το τελευταίο διάστημα συμμετοχή σε κάποια προφανώς ευρωπαϊκά προγράμματα που θα μπορούσαν να συμμετέχουν σε κάποιες ανταλλαγές εκπαιδευτικών προγραμμάτων μια εκδρομή και τα λοιπά».

Σ.7 «Κοιτάζτε το καταλαβαίνουν οι άνθρωποι γιατί είναι εργαζόμενοι βιώνουν τις παγκόσμιες εξελίξεις τώρα σε επίπεδο ευρωπαϊκής ένωσης βιώνουν την επίθεση[...] Από την άλλη πλευρά βέβαια επειδή προωθείται στην Ευρωπαϊκή Ένωση και κάθε είδους προοδευτικές προωθούνε την ισότητα το σεβασμό στην διαφορετικότητα νομίζω έχει ενσταλαχθεί και αυτό ότι δεν..δεν χτυπάμε τον ξένο δεν τον πετροβολούμε δηλαδή έχει βοηθήσει να γίνουν σεβαστά αυτά τα ανθρώπινα δικαιώματα..»

Σ.8 «Εδώ θα έλεγα όχι σε μεγάλο βαθμό με την έννοια ότι οι εκπαιδευόμενοι των ΣΔΕ είναι άνθρωποι οι οποίοι ξεκινούν από ένα χαμηλό μορφωτικό επίπεδο δεν νομίζω ότι έχουν πλήρη εικόνα της παγκοσμιοποίησης και της αλληλεπίδρασης μεταξύ των χωρών».

Το πρόγραμμα σπουδών που ακολουθείται στα Σ.Δ.Ε είναι αρκετά ικανοποιητικό σύμφωνα με τους εκπαιδευτές λόγω της ελευθερίας του σχεδιασμού του τρόπου διδασκαλίας αλλά και της επιλογής μαθησιακού αντικειμένου. Σχετικά την ανάπτυξη της ιδιότητας του πολίτη θα ήταν αρκετά εποικοδομητικό να χρησιμοποιείται η τέχνη ως μέσο προώθησης πολλών μηνυμάτων προς την κατεύθυνση αυτή. Η αύξηση ωρών του αισθητικού γραμματισμού θα βοηθούσε ώστε να επιτευχθεί αυτό.

Σ.1 «[.]είναι στην κατεύθυνση αυτή σαφώς δηλαδή βοηθάει σπρώχνει τους εκπαιδευόμενους προς την κατανόηση και την υιοθέτηση των βασικών αρχών του δημοκρατικού πολίτη αλλά υπάρχει πάντα χώρος για βελτίωση και για καλύτερη αντιμετώπιση του ζητήματος».

Σ.2 «Ναι αν και θεωρώ ότι θα βοηθούσε περισσότερο αν είχε περισσότερες ώρες η αισθητική αγωγή. Επιμένω ότι η τέχνη είναι κάτι που μπορεί να βοηθήσει και στην κατανόηση σημαντικών πτυχών της καθημερινότητας αλλά και στην κατανόηση πως ο κόσμος αλλάζει πως μπορούμε να προσαρμοστούμε σε αυτές τις αλλαγές και πως αλλάζουμε τις πεποιθήσεις μας τα στερεότυπα που έχουμε διαμορφώσει όλα αυτά τα χρόνια. Νομίζω λοιπόν όλα τα μαθήματα είναι χρήσιμα που είναι και είναι εντάξει εκτός από την αισθητική αγωγή που είναι πολύ λίγες ώρες και πιστεύω ότι θα έπρεπε να έχει περισσότερο χρόνο».

Σ.3 «Το πρόγραμμα αυτό θα μπορούσα να πω εξαρτάται από τις ώρες αυτών των μαθημάτων τα οποία μπορούν να προωθήσουν την ιδέα του ενεργού πολίτη γιατί όπως καταλαβαίνετε ένα εξειδικευμένο μάθημα όπως τα μαθηματικά, η φυσική δεν είναι το ίδιο όπως ένα θεωρητικό μάθημα πολιτισμού με την ευρεία έννοια όπως είναι το μάθημα της γλώσσας..»

Σ.4 «Όχι εντάξει, δεν ξέρω αν έπρεπε να υπάρχει στο πρόγραμμα μόνιμα, ίσως όχι κάποιος γραμματισμός αλλά πιο συνειδητά να οργανώνονται κάποιοι κύκλοι ενημέρωσης ας πούμε κάποια προγράμματα στα ΣΔΕ όπου μπορούν να εντάσσονται όλα τα ΣΔΕ..»

Σ.5 «[.]ενήλικες έχει και πολύ πιο ελεύθερα πρόγραμμα σπουδών όσον αφορά δηλαδή την ίδια τη διαδικασία, την εκπαιδευτική σίγουρα δίνει πολύ μεγάλη μεγάλη ελευθερία στους εκπαιδευτές και στο ίδιο το ΣΔΕ ως μονάδα να αναπτύξει τόσο προγράμματα όσο και πρότζεκτ όσο και να κατευθύνει τη διδασκαλία προς αυτό το αναμενόμενο αποτέλεσμα τέλος πάντων δηλαδή να αναπτυχθεί η ιδιότητα του πολίτη.

Σ.6 «Το πρόγραμμα σπουδών του ΣΔΕ σου δίνει και τη δυνατότητα να επαφίεται και στο μεράκι και στις ικανότητες και δεξιότητες του εκπαιδευτικού τουλάχιστον έχεις την

ελευθερία να το κάνεις ένας που ασχολείται με αυτό και μπορεί να το αναπτύξει αυτό να το διδάξει τώρα...κατά πόσο γίνεται, νομίζω σου δίνει τη δυνατότητα και αυτό είναι σημαντικό».

Σ.7 «Ναι ναι είναι το πλαίσιο θετικό αυτή η ελευθερία που δίνεται και οι γραμματισμοί και στον γενικό σχεδιασμό αν θέλετε νομίζω βοηθάει».

Σ.8 «Νομίζω πως ναι...στα πλαίσια των δύο ετών ναι».

Δίνεται ήδη ιδιαίτερη βαρύτητα στο μάθημα του κοινωνικού γραμματισμού σύμφωνα με τους συνεντευξιαζόμενους. Τα θεωρητικά μαθήματα μπορούν να επικεντρωθούν περισσότερο στο να κάνουν τους εκπαιδευόμενους του Σ.Δ.Ε. ενεργούς πολίτες της κοινωνίας. Υπάρχει το πλαίσιο, όμως οι ελλείψεις προσωπικού, η αργοπορία έναρξης του σχολικού έτους συνιστούν προβλήματα που εμποδίζουν την διεξαγωγή του σχολικού έτους αρμονικά. Η εκπαίδευση των εκπαιδευτών είναι πολύ σημαντική, γιατί υπάρχει ελευθερία στο πρόγραμμα και έτσι εφόσον οι εκπαιδευτές έχουν τις απαραίτητες γνώσεις για το συγκεκριμένο θέμα μπορούν να τις διοχετεύσουν και στους εκπαιδευόμενους τους.

Σ.1 «Δίνεται ιδιαίτερη βαρύτητα στο μάθημα του κοινωνικού γραμματισμού αποτελεί έναν από τους βασικούς με την έννοια των ωρών διδασκαλίας εβδομαδιαία στο πρόγραμμα εκπαίδευσης δεν βρίσκω κάποια ανάγκη να μεγαλώσει αυτός ο χρόνος. Διδάσκεται ως γραμματισμός δηλαδή και είναι επαρκής σας είπα όμως με ποια προϋπόθεση. Με την προϋπόθεση ότι θα γίνονται κανονικά τα μαθήματα στα μέσα του Σεπτεμβρίου όπως ορίζει ο κανονισμός πράγμα που δεν γίνεται δυστυχώς στα περισσότερα ΣΔΕ αλλά είμαι βέβαιος ότι και οι υπόλοιποι γραμματισμοί συμβάλλουν σε ένα δεύτερο επίπεδο σε αυτή την κατεύθυνση επίσης».

Σ.2 «Εγώ πιστεύω μπορούν όλοι οι γραμματισμοί. Αυτό που νομίζω ότι πρέπει να δοθεί βαρύτητα είναι η εκπαίδευση των εκπαιδευτικών ώστε να έχουν την δυνατότητα μέσα από τον γραμματισμό του ο καθένας να κάνει αυτό το πράγμα».

Σ.3 «Νομίζω όπως είπα και πριν τα μαθήματα που είναι θεωρητικά και έχουν ως αντικείμενο τους ή υπόβαθρο τους την γενική έννοια πολιτισμός αυτά θα μπορούσαν περισσότερο να προωθήσουν τις ιδέες για τις οποίες μιλήσαμε πριν..»

Σ.4 «[..]τα Σ.Δ.Ε το καλό που έχουνε καταρχάς γιατί η ανάπτυξη της ιδιότητας του πολίτη δεν έχει να κάνει μ' ένα γνωστικό αντικείμενο συγκεκριμένο είναι μία στάση ζωής και ακριβώς επειδή έχουμε την τακτική στα ΣΔΕ να συνδέουμε το κάθε αντικείμενο γι αυτό το λέμε και γραμματισμό άλλωστε με πολλά άλλα αντικείμενα και με την εμπειρία των ανθρώπων

γενικά παντού μπορεί να παρειαφύσει και πρέπει να παρειαφύσει για να καταλάβουν οι άνθρωποι και τις πολιτικές απολήξεις των αντικειμένων γιατί τους αφορούν».

Σ.5 «Όλοι σίγουρα όλοι οι γραμματισμοί μπορούν να συμβάλουν να. ωστόσο επειδή ο κοινωνικός γραμματισμός πραγματεύεται θέματα τα οποία αφορούν την κοινωνία και τα δικαιώματα και ένα κάρο τέλος πάντων θεματικές, οι οποίες σχετίζονται με την ιδιότητα του πολίτη στη σύγχρονη εποχή, θεωρώ ότι έχει λίγο μια μεγαλύτερη βαρύτητα στο μάθημα αυτό».

Σ.6 «Όχι πιστεύω πρέπει να υπάρχει βαρύτητα».

Σ.7 «[...]όχι, θα έπρεπε όλοι οι γραμματισμοί..»

Σ.8 «Νομίζω ότι ήδη δίνεται αρκετά μεγάλη βαρύτητα με το μάθημα του κοινωνικού γραμματισμού ως βασικό μάθημα στα ΣΔΕ γιατί είναι από τα βασικά μαθήματα δηλαδή και με πολλές ώρες..»

Οι συνεντευξιαζόμενοι που συμμετείχαν στην έρευνα είναι όλοι εκπαιδευτικοί με εμπειρία στα σχολεία πάνω από 10 χρόνια εκτός από την συνεντευξιαζόμενη πέντε (Σ5) η οποία εργάζεται σε σχολεία τα τελευταία δύο χρόνια και τον συνεντευξιαζόμενο επτά (Σ7) ο οποίος εργάζεται ως εκπαιδευτικός τα τελευταία έξι χρόνια. Οι συνεντευξιαζόμενοι ένα (Σ1), τρία (Σ3) και επτά (Σ7) είναι άντρες ενώ οι υπόλοιποι γυναίκες. Οι συμμετέχοντες δύο, πέντε και επτά είναι εκπαιδευτικοί κοινωνιολογίας και διδάσκουν κοινωνικό γραμματισμό στα Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας ενώ οι υπόλοιποι εκπαιδευτικοί έχουν διάφορες ειδικότητες. Τέσσερις από τους συμμετέχοντες είναι κάτοχοι μεταπτυχιακής εξειδίκευσης, τρεις έχουν διδακτορικό δίπλωμα ενώ μια έχει δεύτερο πτυχίο. Οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν τηλεφωνικά λόγω των μέτρων κοινωνικής αποστασιοποίησης που υπάρχουν λόγω του Covid-19. Οι κλήσεις καταγράφηκαν αφού πάρθηκαν όλες οι απαιτούμενες άδειες για τη συγκατάθεση τους προκειμένου να γίνει με ακρίβεια η απομαγνητοφώνηση των συνεντεύξεων αλλά και για λόγους εγκυρότητας και αξιοπιστίας.

Η πρώτη ερώτηση αφορά τους γενικούς στόχους των Σ.Δ.Ε., αν αυτοί επιτυγχάνονται και με ποιο τρόπο. Ο Σ1 αναφέρει ότι στόχοι του συγκεκριμένου σχολείου είναι η απόκτηση δεξιοτήτων και η κοινωνική ένταξη των εκπαιδευόμενων. Αυτοί επιτυγχάνονται με τη φοίτηση τους. Η Σ2 ως στόχους του συγκεκριμένου σχολείου όρισε την επαγγελματική ανάπτυξη των εκπαιδευόμενων, την κοινωνικοποίησή τους, την ένταξή τους στην κοινωνία και να γίνουν αυτοί ενεργοί πολίτες. Θεωρεί ότι αυτοί οι στόχοι επιτυγχάνονται όταν οι εκπαιδευτικοί προσεγγίζουν σωστά την εκπαιδευτική διαδικασία.

Ο Σ3 θεωρεί ότι στόχοι του σχολείου είναι η ενθάρρυνση των εκπαιδευόμενων, η απόκτηση γνώσεων και η κοινωνικοποίηση τους. Αυτοί πραγματώνονται μέσα από τη διαδικασία της εκπαίδευσης. Η Σ4 αναφέρει την επαγγελματική ανάπτυξη των εκπαιδευόμενων, την κοινωνική συνοχή, τη μείωση των αποκλεισμών αλλά και τη θεραπεία των πληγών που είχε προκαλέσει η πρόωρη διακοπή της εκπαίδευσης τους. Πιστεύει λοιπόν ότι επιτυγχάνονται αυτοί οι στόχοι. Αυτό οφείλεται στο ελεύθερο πρόγραμμα σπουδών του Σ.Δ.Ε. και στην ευελιξία που αυτό προσφέρει. Κατά την άποψη της Σ5 οι στόχοι του Σ.Δ.Ε. είναι εκπαιδευτικοί, επαγγελματικοί και κοινωνικοί. Αυτοί σύμφωνα με την συνεντευξιαζόμενη, επιτυγχάνονται. Αυτό προκύπτει από τον αριθμό των εκπαιδευόμενων που αποφοιτούν από το σχολείο και αποκτούν νέες δεξιότητες. Η Σ6 αναφέρει ότι στόχος του Σ.Δ.Ε. είναι η επαγγελματική, γνωστική και κοινωνικο-προσωπική ανάπτυξη των εκπαιδευόμενων. Θεωρεί ότι οι στόχοι επιτυγχάνονται, όταν δεν υπάρχουν κατά τη σχολική χρονιά ελλείψεις στο προσωπικό. Ο Σ7 ορίζει ως στόχους του Σ.Δ.Ε. την ανάπτυξη των εκπαιδευόμενων σε γνωστικό, αντιληπτικό και συναισθηματικό επίπεδο καθώς και την επανένταξη στην κοινωνία. Αυτοί, σύμφωνα με τον συνεντευξιαζόμενο, επιτυγχάνονται με τη φοίτηση των εκπαιδευόμενων στο σχολείο. Η Σ8 αναφέρει την γνωστική, κοινωνική και ψυχολογική ανάπτυξη των εκπαιδευόμενων ως βασικούς στόχους του σχολείου. Πιστεύει ότι επιτυγχάνονται αυτοί οι στόχοι, με την επαφή που έχουν οι εκπαιδευόμενοι με το σχολείο αλλά και με το περιβάλλον του σχολείου που είναι φιλικό και τους καλοδέχεται. Όλοι οι συμμετέχοντες δήλωσαν ότι αυτοί οι στόχοι που έθεσαν επιτυγχάνονται κατά τη φοίτηση των εκπαιδευόμενων στο Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας. Όλοι επίσης θεωρούν πως ένας από τους κύριους στόχους αυτού του σχολείου είναι η κοινωνική ανάπτυξη των εκπαιδευόμενων.

Η δεύτερη ερώτηση αφορούσε κατά πόσο οι εκπαιδευόμενοι μέσα από το γραμματισμό που διδάσκονται κατανοούν ότι είναι μέρος μιας κοινότητας σε τοπικό και παγκόσμιο επίπεδο. Ο Σ1 θεωρεί ότι αυτή αντίληψη δεν αναπτύσσεται από τους εκπαιδευόμενους μέσα από το γραμματισμό που διδάσκει, αλλά μέσα από το γενικότερο πλαίσιο λειτουργίας του σχολείου. Η Σ2 πιστεύει ότι το κατανοούν οι εκπαιδευόμενοι αρκεί να γίνεται σωστή δουλειά και να προσεγγίζουν το θέμα με τεχνικές εκπαίδευσης ενηλίκων. Ο Σ3 αναφέρει ότι το αντιλαμβάνονται οι εκπαιδευόμενοι αυτό μέσα από το γραμματισμό που διδάσκει, τον Ελληνικό γραμματισμό διότι προσπαθεί ο εκπαιδευτής να συνδέσει την ελληνική πολιτισμική κουλτούρα με την παγκόσμια και να λειτουργήσει ο ελληνικός

γραμματισμός ως γέφυρα. Συγκεκριμένα αναφέρει «μέσα από αυτό το μάθημα μπορούμε να διοχετεύσουμε τις ιδέες αυτές της παγκόσμιας κουλτούρας». Η Σ4 θεωρεί πως μέσα από την αισθητική αγωγή που διδάσκει μπορούν να κατανοήσουν οι εκπαιδευόμενοι ότι είναι μέρος μιας κοινότητας σε τοπικό και παγκόσμιο επίπεδο. Ο τρόπος με τον οποίο το πετυχαίνει αυτό είναι η αξιοποίηση εμπειριών των μαθητών, η ίδια αναφέρει ότι έχει πολλούς μαθητές από διάφορα κράτη και χρησιμοποιώντας την εμπειρία αυτών τονίζει τα κοινά στοιχεία που έχουν οι πολιτισμοί μεταξύ τους και τις διαφορές τους. Η Σ5 θεωρεί πως ο κοινωνικός γραμματισμός ανοίγει ένα παράθυρο που δείχνει τη λειτουργία της κοινωνίας κι ότι μέσα από αυτό δείχνει στους εκπαιδευόμενους ότι αποτελούν μέρος του συνόλου. Η Σ6, πιστεύει ότι το κατανοούν αυτό οι εκπαιδευόμενοι και για να το πετύχει αυτό η συγκεκριμένη εκπαιδευτρια αξιοποιεί το υλικό στο πλαίσιο της εκπαίδευσης ενηλίκων. Ο Σ7 τονίζει ότι ο κοινωνικός γραμματισμός προωθεί στους εκπαιδευόμενους την αντίληψη ότι αποτελούν μέρος ενός συνόλου και χρησιμοποιεί όπως και η Σ4 τις εμπειρίες των ατόμων και τις γνώσεις τους, θίγοντας κοινωνικά ζητήματα. Η Σ8 αναφέρει ότι οι εκπαιδευόμενοι αντιλαμβάνονται ότι είναι μέρος μιας κοινότητας, και η ίδια το προωθεί χρησιμοποιώντας τις επιστήμες, λέγοντας ότι αυτές εφαρμόζονται παγκόσμια.

Η τρίτη ερώτηση αφορά τη συνεργασία μεταξύ των εκπαιδευόμενων, αν αυτή προωθείται και με ποιους τρόπους. Ο Σ1 απάντησε ότι η συνεργασία συνιστά βασικό στοιχείο των Σχολείων Δεύτερης Ευκαιρίας και γενικά της εκπαίδευσης ενηλίκων. Αυτή προωθείται σύμφωνα με τον συγκεκριμένο εκπαιδευτή, με την ανταλλαγή απόψεων και με αμοιβαίες υποχωρήσεις. Η Σ2 τονίζει ότι για να πετύχει μια εκπαίδευση σε ενήλικες αποτελεί βασικό όρο η συνεργασία. Με τρόπους διδασκαλίας, με μεθόδους εκπαίδευσης ενηλίκων, με συζητήσεις με ομάδες εργασίας και με το παιχνίδι ρόλων. Ο Σ3 αναφέρει ότι είναι πρωτεύουσας σημασίας η συνεργασία οπότε είναι και κάτι που προωθείται πολύ. Για το λόγο αυτό οι εκπαιδευόμενοι δουλεύουν ομαδικά προκειμένου να παράγουν έργο να φτάσουν σ' ένα αποτέλεσμα. Σύμφωνα με την Σ4, η συνεργασία είναι από τους βασικούς στόχους των Σ.Δ.Ε. αλλά είναι κάτι δύσκολο και εξαρτάται από το πλαίσιο. Η Σ4 είναι καθηγήτρια αισθητικής αγωγής που είναι ένας μονόωρος γραμματισμός σε αυτά τα σχολεία και ο λίγος χρόνος που έχει για να έρθει σε επαφή με τα παιδιά κάνει δύσκολο το έργο αυτό. Υπάρχει κάποιου είδους ένταση γιατί υπάρχουν εκπαιδευόμενοι οι οποίοι θέλουν να προχωράνε αναφέρει. Ένας τρόπος για να προωθηθεί η συνεργασία είναι οι αναπαραστατικές τέχνες, θεωρεί δηλαδή τον χορό, το τραγούδι, το θέατρο κάτι που

συμβάλλει σε αυτή την κατεύθυνση. Η Σ5 πιστεύει ότι προωθείται η συνεργασία και αυτό το επιδιώκουν και οι εκπαιδευόμενοι. Ο τρόπος με τον οποίο επιτυγχάνεται αυτό είναι οι ομαδικές εργασίες και κάθε φορά γίνεται εναλλαγή των ατόμων που απαρτίζουν μία ομάδα, ένα «ανακάτεμα» όπως το αποκαλεί η ίδια προκειμένου να δουλεύουν όλοι με όλους και να προωθείται η συνεργασία. Η Σ6 αναφέρει ότι επιτυγχάνεται και προωθείται η συνεργασία μέσα από ομαδικές εργασίες και ειδικά μέσα από το σχέδιο δράσης. Ο Σ7 τονίζει ότι προωθείται η συνεργασία και σ' αυτό συμβάλλει το γεγονός ότι δεν υπάρχει στα Σ.Δ.Ε. ανταγωνιστικό πρόγραμμα σπουδών. Παρόλο που όπως τονίζει, υπάρχουν τριβές, υπερισχύει η ομαδική δουλειά. Η Σ8 συμφώνησε ότι προωθείται η συνεργασία και ότι σ' αυτό σημαντικό ρόλο έχει ο εκπαιδευτής. Ως τρόπους προώθησης αναφέρει το project, τις εμπειρίες τους, τις δικές τους γνώσεις τις οποίες μοιράζονται με την ομάδα. Η ανταλλαγή εμπειριών χρησιμοποιείται από τέσσερις εκπαιδευτικούς ενώ σχεδόν όλοι οι συμμετέχοντες αναφέρουν την ομαδική δουλειά, εργασία ως τον κατάλληλο τρόπο προώθησης της συνεργασίας.

Η τέταρτη ερώτηση αφορά τον δημοκρατικό πολίτη και ποια χαρακτηριστικά κατά την άποψη τους πρέπει να έχει αυτός. Για τον Σ1 ο δημοκρατικός πολίτης πρέπει να σέβεται τις αρχές δημοκρατίας χωρίς περιορισμούς, χωρίς διακρίσεις, με σεβασμό στην ατομικότητα. Η Σ2 θεωρεί πως δημοκρατικός πολίτης είναι ένας πολίτης που ενδιαφέρεται, που έχει κριτική σκέψη. Ο Σ3 αναφέρει ότι απαραίτητο χαρακτηριστικό είναι η κριτική σκέψη, να είναι ένας ελεύθερος πολίτης, να ενδιαφέρεται. Συγκεκριμένα τονίζει «να το λέει η καρδιά του». Η Σ4 αναφέρει ότι ο δημοκρατικός πολίτης χρειάζεται να κατανοεί τις διαφορές και τα κοινά των ατόμων, να είναι ένας ενεργός πολίτης και όχι απλώς θεατής. Η Σ5 θεωρεί πως ο δημοκρατικός πολίτης οφείλει να ακούει τον άλλον να είναι ανοιχτός, να πιστεύει πολύ στην ελευθερία, να προσπαθεί να βγάλει τον καλύτερο εαυτό του άλλου, να δίνει ευκαιρίες ίσες σε όλους, να είναι ανεκτικός στο διαφορετικό και να έχει ενσυναίσθηση. Η Σ6 αναφέρει ότι ένας δημοκρατικός πολίτης γνωρίζει τα πολιτεύματα, συμμετέχει ενεργά στα κοινά, πιστεύει πολύ στην ισότητα και στα δικαιώματα όλων, φροντίζει για τη διαφύλαξη του συντάγματος και σέβεται τα ανθρωπιστικά ιδεώδη. Ο Σ7 αναφέρει ότι θα πρέπει καταρχάς να είναι αντιρατσιστής σαν άνθρωπος, να σέβεται την πλειοψηφία, να λύνει προβλήματα που αντιμετωπίζει, να διεκδικεί τους ορίζοντες του και να έχει κριτική σκέψη. Η Σ8 τονίζει ότι ένα από τα χαρακτηριστικά που πρέπει να έχει ο δημοκρατικός πολίτης είναι να είναι ενεργός άνθρωπος. Συνεχίζει λέγοντας ότι πρέπει να γνωρίζει τα

δικαιώματα του και να φροντίζει να είναι υπεύθυνος να μην καταπατούνται τα δικαιώματα των συνανθρώπων του.

Το χαρακτηριστικό που πρέπει να έχει ένας δημοκρατικός σύμφωνα με τους τέσσερις από τους οκτώ συνεντευξιαζόμενους είναι η κριτική σκέψη, ενώ οι τρεις από τους οκτώ χρησιμοποιούν τη λέξη «ενεργός» πολίτης για να τον χαρακτηρίσουν.

Η έκτη ερώτηση αναφέρεται σ' ένα χαρακτηριστικό που έχει ο δημοκρατικός πολίτης, την ανοχή στη διαφορετικότητα και σε ποιο βαθμό επιτυγχάνεται αυτό το χαρακτηριστικό, αυτή η ιδιότητα. Ο Σ1 πιστεύει ότι επιτυγχάνεται σε μεγάλο βαθμό. Η φιλοσοφία των Σ.Δ.Ε. όπως αναφέρει είναι να δοθεί προτεραιότητα στα άτομα που ανήκουν στις ευάλωτες κοινωνικές ομάδες. Μαθαίνουν οι εκπαιδευόμενοι να αντιμετωπίζονται με ίσους όρους χωρίς διακρίσεις και ότι το σχολείο στρέφεται προς αυτή την κατεύθυνση, όχι στην ανοχή στη διαφορετικότητα ως παραχώρηση αλλά ως δικαίωμα. Όταν ρωτήθηκε τι θα μπορούσε να γίνει μου επισήμανε ότι αν το πλαίσιο του σχολείου λειτουργούσε όπως προβλέπεται, χωρίς υλικοτεχνικές ελλείψεις και έλλειψη ανθρώπινου δυναμικού θα αξιοποιόταν ο ωφέλιμος χρόνος κάνοντας δράσεις τοπικά και ευρωπαϊκά. Η Σ2 τονίζει ότι επιτυγχάνεται σε μεγάλο βαθμό. Αυτό προωθείται και επιτυγχάνεται από τη στιγμή που συνυπάρχουν άτομα με διαφορετικές ηλικίες, κοινωνικό και πολιτικό υπόβαθρο. Στα Σ.Δ.Ε. επίσης προωθείται με συζήτηση, μέσω κάποιων γραμματισμών, όπως αγγλικά, γλώσσα, αισθητική αγωγή όπου δίνεται ιδιαίτερη προσοχή. Ο Σ3 πιστεύει ότι επιτυγχάνεται αυτό μέσα από τις εμπειρίες των εκπαιδευόμενων που προέρχονται από διάφορα στρώματα και διαφορετικό επίπεδο μόρφωσης. Η Σ4 αναφέρει ότι επιτυγχάνεται στα ΣΔΕ λόγω της ποικιλομορφίας που έχουν οι ομάδες των εκπαιδευόμενων. Ωστόσο τονίζει ότι επειδή ζούμε σε μια κοινωνία ατομιστική, ανταγωνιστική όταν ένας γραμματισμός είναι μονόωρος είναι δύσκολο να θεραπεύσει αυτό που συμβαίνει σ' όλη την κοινωνία. Η Σ5 αναφέρει ότι οι εκπαιδευόμενοι είναι πιο ώριμοι όταν πηγαίνουν σ' ένα Σ.Δ.Ε. και έτσι είναι πιο ανεκτικοί, οπότε θεωρεί ότι επιτυγχάνεται η προώθηση της αποδοχής στη διαφορετικότητα. Η ίδια χρησιμοποιεί θέματα που θίγουν ζητήματα διαφορετικότητας αλλά και η φιλοσοφία των Σ.Δ.Ε. βοηθάει να ξεπεραστούν τα εμπόδια της διαφορετικότητας.

Η Σ6 θεωρεί ότι η επαφή των ατόμων για δύο χρόνια συμβάλλει στην αποδοχή της διαφορετικότητας. Επίσης πιστεύει ότι το πλαίσιο του σχολείου βοηθάει σε αυτή την κατεύθυνση. Ο Σ7 υποστηρίζει ότι επιτυγχάνεται με τη συνύπαρξη των ατόμων. Άτομα φτωχά, άτομα μετανάστες συνυπάρχουν, κι αυτό βοηθάει. Ο ίδιος ο εκπαιδευτής προσπαθεί

να το πετύχει αυτό παρουσιάζοντας και μελετώντας τα κοινά στοιχεία που έχουν οι λαοί. Η Σ8 αναφέρει ότι στα Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας γίνεται μια αρχή για να αναπτυχθεί η ιδιότητα αυτή, όμως θεωρεί πως είναι αρκετά δύσκολο λόγω των παγιωμένων αντιλήψεων των εκπαιδευόμενων. Η αρχή αυτή γίνεται με συνεργασία των εκπαιδευόμενων, με project και με γνώσεις που αποκτούν οι εκπαιδευόμενοι από τον κοινωνικό γραμματισμό.

Σχετικά με την ανοχή στη διαφορετικότητα και κατά πόσο επιτυγχάνεται μέσα από τη φοίτηση στα ΣΔΕ, οι έξι από τους οχτώ συμμετέχοντες απάντησαν ότι αυτή επιτυγχάνεται σε μεγάλο βαθμό. Πρότειναν ως μέσο προώθησης της ιδιότητας αυτής, τις δράσεις, τη συζήτηση, την εμπειρία των εκπαιδευόμενων, την παρουσίαση των κοινών στοιχείων αλλά και των διαφορετικών κουλτούρων. Δύο από τους οκτώ, εξέφρασαν την άποψη ότι λόγω της ατομιστικής κοινωνίας και των παγιωμένων αντιλήψεων των εκπαιδευόμενων είναι δύσκολο να επιτευχθεί αυτή η ιδιότητα, όμως, μέσω της φοίτησης στα Σ.Δ.Ε. γίνεται μία αρχή.

Η έκτη ερώτηση της συνέντευξης αφορά την κατάκτηση της γνώσης των ανθρώπινων δικαιωμάτων από τους εκπαιδευόμενους. Ο Σ1 απάντησε ότι αυτή η γνώση επιτυγχάνεται μέσω του κοινωνικού γραμματισμού αλλά και χάρη στη φιλοσοφία των Σ.Δ.Ε. Τα σχολεία αυτά είναι στημένα δημοκρατικά, χωρίς αποκλεισμούς, με σεβασμό στα ανθρώπινα δικαιώματα. Η Σ2 πιστεύει ότι αυτή η γνώση κατακτάται μέσω της συζήτησης στο μάθημα της γλώσσας και του κοινωνικού γραμματισμού. Ο Σ3 αναφέρει ότι σημαντικό ρόλο στην κατάκτηση της γνώσης αυτής διαδραματίζουν οι εκπαιδευτές. Επισημαίνει επίσης ότι δεν είναι όλοι οι εκπαιδευτές ενημερωμένοι σχετικά. Αν ο εκπαιδευτής, εξηγεί, σέβεται αυτές τις ιδέες και τα δικαιώματα και αναγνωρίζει τη διαφορετικότητα, τότε προωθείται αυτή η γνώση μέσα από το μάθημα. Η Σ4 θεωρεί ότι η γνώση αυτή επιτυγχάνεται μέσα από τον κοινωνικό γραμματισμό. Η ίδια η οποία διδάσκει πολιτισμική-αισθητική αγωγή, δεν την προωθεί ιδιαίτερα, όπως αναφέρει λόγω έλλειψης γνώσεων. Προτείνει την πρακτική των άλλων Ευρωπαϊκών χωρών, σύμφωνα με την οποία χρησιμοποιούνται διάφορα εξειδικευμένα προγράμματα τα οποία ενημερώνουν τους εκπαιδευόμενους, χρησιμοποιώντας μελέτες περιπτώσεων και καταστούν σαφές ότι τα δικαιώματα είναι για να ασκούνται.

Η Σ5 αναφέρει ότι επιτυγχάνεται η γνώση αυτή μέσα από τον κοινωνικό γραμματισμό. Χρησιμοποιεί η ίδια τη συζήτηση, τις διάφορες δράσεις αλλά και το project, το οποίο μπορεί να έχει ως θεματική μπορεί να έχει τα ανθρώπινα δικαιώματα. Συνεχίζει, λέγοντας πως θα

έπρεπε να υπάρχει ένα εγχειρίδιο για τους εκπαιδευτικούς, ώστε να είναι όλοι σίγουροι ότι θα γίνει ιδιαίτερη μνεία στα ανθρώπινα δικαιώματα. Επειδή αυτή τη στιγμή δεν υπάρχει κάποιο σχετικό εγχειρίδιο, είναι στην ευχέρεια του εκπαιδευτή να μεριμνήσει ώστε να διδάξει τα ανθρώπινα δικαιώματα στους μαθητές του. Η Σ6 θεωρεί πως χρειάζεται πολλή δουλειά ακόμη ώστε αυτή η ιδιότητα να προωθηθεί μέσα από τα Σ.Δ.Ε. Ο Σ7 τονίζει ότι δεν επιτυγχάνεται 100% αυτή η γνώση. Επισημαίνει ότι χρειάζεται κάποιος με εξειδικευμένη γνώση ώστε να προωθηθεί η γνώση των ανθρώπινων δικαιωμάτων. Τέλος, η Σ8 θεωρεί πως σ' ένα βαθμό επιτυγχάνεται, η γενικότερη γνώση που αποκτάται στα Σ.Δ.Ε. συμβάλλει και στην κατανόηση των ανθρώπινων δικαιωμάτων.

Τέσσερις από τους οκτώ καθηγητές απάντησαν πως το μάθημα του κοινωνικού γραμματισμού είναι αυτό που προωθεί καλύτερα τη γνώση των ανθρώπινων δικαιωμάτων. Κάποιοι από τους συμμετέχοντες αναφέρουν τα ευρωπαϊκά προγράμματα ενημέρωσης για τα ανθρώπινα δικαιώματα ως έναν τρόπο για να κατακτηθεί αυτή η γνώση. Ένας άλλος τρόπος είναι η δημιουργία ενός εγχειριδίου που θα καθοδηγεί τους εκπαιδευτές. Τονίζεται δηλαδή η σημασία ενός σταθερού πλαισίου αναφοράς στα ανθρώπινα δικαιώματα. Τέλος αναφέρεται και η επιμόρφωση των εκπαιδευτών στο συγκεκριμένο θέμα ως χρήσιμη ή και αναγκαία.

Η έβδομη ερώτηση αφορά την ανάληψη ρόλων και των πρωτοβουλιών από τους εκπαιδευόμενους. Ο Σ1 αναφέρει ότι αυτή προωθείται κυρίως μέσα από τα project όπου οι εκπαιδευόμενοι ασχολούνται με θέματα που τους ενδιαφέρουν περισσότερο. Πιστεύει ότι ο ίδιος μέσα από το γραμματισμό που διδάσκει, την πληροφορική, δεν μπορεί να την προωθήσει λόγω του περιεχομένου του γραμματισμού. Η Σ2 αναφέρει πως προσπαθεί αρκετά στην κατεύθυνση αυτή ενώ ο Σ3 λέει ότι προωθεί την ανάληψη ρόλων αναθέτοντας στους εκπαιδευόμενους, πρωτοβουλίες. Η Σ4 συμφωνεί με τον Σ1 ότι η ανάληψη ρόλων προωθείται μέσα από τα project περισσότερο και όχι τόσο μέσα από το γραμματισμό που διδάσκει. Στο project οι εκπαιδευόμενοι είναι πιο ελεύθεροι να παίρνουν πρωτοβουλίες και να αναλαμβάνουν διάφορους ρόλους (δημοσιογράφου, παραγωγού κ.α). Η Σ5 επισημαίνει ότι προωθείται η ανάληψη πρωτοβουλιών μέσα από το γραμματισμό που διδάσκει. Με τον τρόπο αυτόν πετυχαίνει την ενεργή συμμετοχή των εκπαιδευόμενων. Η Σ6, στο σημείο αυτό, τονίζει τον ρόλο της συζήτησης και της ομαδικής εργασίας. Ο Σ7 προωθεί την ανάληψη ρόλων και πρωτοβουλιών, δίνοντας χώρο στους εκπαιδευόμενους στην κατεύθυνση αυτή. Συγκεκριμένα, αναφέρει την περίπτωση ενός

εκπαιδευόμενου ο οποίος ανέλαβε να παρουσιάσει και να συντονίσει από την αρχή μια δράση. Τέλος, η Σ8 αναφέρει ως παράδειγμα δράσης στην κατεύθυνση αυτή την δυνατότητα που δίνει η ίδια στους εκπαιδευόμενους να μιλήσουν για το επάγγελμα τους.

Από τα πάνω γίνεται φανερό ότι όλοι οι εκπαιδευτές προσπαθούν, σύμφωνα με τα λεγόμενα τους, να προωθούν την ανάληψη ρόλων και πρωτοβουλιών. Ο Σ1 και η Σ4 πιστεύουν ότι αυτό δεν συμβαίνει σε μεγάλο βαθμό στο γραμματισμό που διδάσκουν αλλά κυρίως μέσα από τη διαδικασία των project.

Η όγδοη ερώτηση σχετίζεται με την ανάπτυξη της ετοιμότητας των εκπαιδευόμενων για την αντιμετώπιση κοινωνικών προκλήσεων. Ο Σ1 θεωρεί ότι οι εκπαιδευόμενοι καθίστανται πιο έτοιμοι λόγω της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Αυτή συμβάλλει σε πολλά επίπεδα, διαμορφώνοντας τους θετικά. Η Σ2 εξέφρασε αμφιβολίες για το αν είναι έτοιμοι οι εκπαιδευόμενοι να αντιμετωπίσουν τις κοινωνικές προκλήσεις, όμως σκέφτεται ότι πολλοί από τους εκπαιδευόμενους μετά την αποφοίτηση τους δραστηριοποιούνται στα κοινά του τόπου τους, επομένως το πρόσημο είναι θετικό. Συνεχίζει λέγοντας ότι οι εκπαιδευόμενοι θα είναι πιο έτοιμοι αν μάθουν να ενδιαφέρονται για τα προβλήματα και τα κοινά του τόπου τους. Ο Σ3 αναφέρει ότι αποκτούν αυτοπεποίθηση και τη χρησιμοποιούν ως εφόδιο προκειμένου να αντιμετωπίσουν τις προκλήσεις της κοινωνίας. Η Σ4 πιστεύει ότι είναι αρκετά ενδυναμωμένοι, μετά τη φοίτηση τους στα Σ.Δ.Ε. και θα μπορούν να ανταπεξέλθουν στα προβλήματα που θα προκύψουν. Οι εκπαιδευόμενοι συνειδητοποιούν τις ικανότητες τους και μπορούν να εμπλακούν στα κοινά. Η Σ5 λέει ότι είναι ικανοποιητικός ο βαθμός ετοιμότητας επίλυσης προβλημάτων των εκπαιδευόμενων και αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι έχουν λάβει πρακτική άσκηση παράλληλα με τις θεωρητικές γνώσεις. Συνεχίζει λέγοντας ότι μαθαίνουν να συνεργάζονται στα Σ.Δ.Ε., να αποφεύγουν τις συγκρούσεις και προσθέτει ότι σε αυτό παίζει σημαντικό ρόλο και ο χαρακτήρας των εκπαιδευόμενων. Η Σ6 πιστεύει ότι είναι περισσότερο έτοιμοι οι εκπαιδευόμενοι, ακριβώς επειδή έχει αναπτυχθεί η αυτοπεποίθησή τους. Ο Σ7 πιστεύει ότι είναι πιο ενισχυμένοι μετά την αποφοίτησή τους, αλλά θέτει ζήτημα μικρής χρονικής διάρκειας σπουδών. Η Σ8 θεωρεί ότι είναι έτοιμοι να επιλύουν και να αντιμετωπίζουν κοινωνικές προκλήσεις σε κάποιο βαθμό κι ότι μετά το σχολείο συνεχίζουν πιο δυνατοί και πιο έτοιμοι.

Όλοι οι συμμετέχοντες πιστεύουν ότι οι εκπαιδευόμενοι, αφού αποφοιτήσουν, είναι πιο έτοιμοι να αντιμετωπίσουν τα προβλήματα που προκύπτουν στην κοινωνία. Αυτό το στηρίζουν στο ότι οι εκπαιδευόμενοι αποφοιτούν πιο δυνατοί και πιο ενδυναμωμένοι από

την εκπαιδευτική διαδικασία. Ο Σ7 και οι Σ2 έχουν κάποιες αμφιβολίες για το τι μπορούν να αντιμετωπίσουν οι εκπαιδευόμενοι όμως και οι δύο πιστεύουν ότι υπάρχει μια αλλαγή σ' αυτούς.

Σχετικά με την ένατη ερώτηση αν προσαρμόζονται δηλαδή στις παγκόσμιες εξελίξεις, ο Σ1 πιστεύει πως προσαρμόζονται, ότι έχουν επαναπροσδιορίσει τη θέση τους στην κοινωνία και κατανοούν ότι είναι κάτι ευρύτερο. Η Σ2 αναφέρει ότι οι εκπαιδευόμενοι των μικρών επαρχιακών πόλεων δεν προσαρμόζονται εύκολα, ενώ ο Σ3 αναφέρει ότι οι εκπαιδευόμενοι επηρεάζονται γιατί είναι μέρος αυτού που συμβαίνει. Ωστόσο συνεχίζει λέγοντας ότι θα βοηθούσε αν υπήρχαν κάποια προγράμματα, όπου θα γίνονται κάποιες εκδρομές για να υπάρχει μεγαλύτερη σύνδεση. Η Σ4 πιστεύει ότι δεν προσαρμόζονται. Συγκεκριμένα αναφέρει ότι έχουν να λύσουν αρκετά βασικά θέματα γραφής, ανάγνωσης οπότε το Σ.Δ.Ε από μόνο του δεν αρκεί. Μπορεί να ριζώνει αλλά δεν αναπτύσσεται τόσο η προσαρμοστικότητα στις παγκόσμιες εξελίξεις. Στις μικρές πόλεις, στα νησιά τα άτομα αντιμετωπίζουν αποκλεισμούς και γι' αυτό το λόγο είναι στραμμένοι προς την τοπικότητα. Η Σ5 αναφέρει ότι οι εκπαιδευόμενοι έχουν μια εικόνα για το τι συμβαίνει αλλά όχι ξεκάθαρη. Δεν έχουν γνώσεις ούτε ενημέρωση, υπάρχει έλλειμμα και δεν νιώθουν κομμάτι ενός όλου. Θα μπορούσε με τη διδασκαλία, με το project, τις δράσεις, την επαφή με άλλους όμοιους τους στην Ευρωπαϊκή Ένωση να μάθουν να προσαρμόζονται στις παγκόσμιες εξελίξεις. Η Σ6 αναφέρει ότι το βλέπουν αρνητικά και γι' αυτό το λόγο είναι δύσκολο να προσαρμοστούν στις παγκόσμιες εξελίξεις. Σύμφωνα με την ίδια θα μπορούσαν να συμμετέχουν σε ευρωπαϊκά προγράμματα και αυτό θα συνέβαλε θετικά. Ο Σ7 αναφέρει ότι κατανοούν τις εξελίξεις αλλά την Ευρωπαϊκή Ένωση τη βλέπουν αρνητικά ειδικά από το μνημόνιο του 2010 και μετά. Τέλος η Σ8 δεν πιστεύει ότι προσαρμόζονται λόγω του χαμηλού μορφωτικού επιπέδου. Προτείνει γι' αυτό τις ευρωπαϊκές εκδρομές και τις ανταλλαγές μαθητών όπως συμβαίνει με το Erasmus.

Οι περισσότεροι εκπαιδευτές πιστεύουν ότι οι εκπαιδευόμενοι δεν προσαρμόζονται στις παγκόσμιες εξελίξεις είτε επειδή βρίσκονται σε μικρές πόλεις που έχουν βιώσει αποκλεισμό, είτε επειδή έχουν χαμηλό μορφωτικό επίπεδο είτε επειδή βλέπουν αρνητικά την ίδια την Ευρωπαϊκή Ένωση λόγω του μνημονίου. Θα βοηθούσε αν οι εκπαιδευόμενοι συμμετείχαν σε εκδρομές του εξωτερικού. Μόνο οι Σ1, Σ3 και Σ5 θεωρούν ότι κατανοούν και προσαρμόζονται στις παγκόσμιες εξελίξεις με την τελευταία να τονίζει ότι αυτό δεν είναι απόλυτο.

Στην δέκατη ερώτηση, οι εκπαιδευτές ρωτήθηκαν σχετικά με τη συμβολή του προγράμματος σπουδών των Σ.Δ.Ε στην ανάπτυξη της ιδιότητας του πολίτη. Ο Σ1 απάντησε ότι το πρόγραμμα είναι προσανατολισμένο προς αυτή την κατεύθυνση αλλά υπάρχει χώρος βελτίωσης. Η Σ2 επισήμανε ότι το πρόγραμμα είναι επαρκές αλλά κατά την άποψη της θα έπρεπε η πολιτισμική-αισθητική αγωγή να έχει περισσότερες ώρες διδασκαλίας. Θεωρεί πως μέσα από την τέχνη υπάρχει δυνατότητα μετάδοσης πολλών μηνυμάτων. Ο Σ3 αναφέρει ότι θα έπρεπε να δοθούν κάποιες παραπάνω ώρες στα θεωρητικά μαθήματα, τα οποία δίνουν τη δυνατότητα να προωθηθεί η ιδέα του ενεργού πολίτη. Η Σ4 θεωρεί πως το συγκεκριμένο πρόγραμμα δεν είναι επαρκές κι ότι θα έπρεπε να γίνουν πιο στοχευμένες προσπάθειες στην κατεύθυνση της ενεργής πολιτειότητας. Συνεχίζει προτείνοντας να γίνει κάποια ενημέρωση και να δοθεί μια πιο πρακτική διάσταση στο ζήτημα, αναφέροντας και αυτή ως παράδειγμα το πρόγραμμα Erasmus. Η Σ5 επισημαίνει το γεγονός ότι, χάρη στην ελευθερία που δίνει το πρόγραμμα του Σ.Δ.Ε., δίνεται ευχέρεια στον καθηγητή και στη σχολική μονάδα να κατευθυνθεί προς αυτή την κατεύθυνση. Επιπλέον, τονίζει και αυτή ότι υπάρχουν περιθώρια βελτίωσης και ότι θα έπρεπε να γίνει πιο συστηματική προσπάθεια. Η Σ6 σχολιάζοντας την επάρκεια του προγράμματος σπουδών επισημαίνει ότι αυτή υφίσταται, και ότι είναι στην ευχέρεια του καθηγητή να προωθήσει την ενεργή πολιτειότητα στους εκπαιδευόμενους. Ο Σ7 και η Σ8 συμφωνούν με την τοποθέτηση της Σ6.

Όλοι οι συμμετέχοντες πιστεύουν ότι υπάρχει χώρος για βελτίωση και αναφέρουν ότι οι πρακτικές που ακολουθούνται πρέπει να είναι εστιασμένες προς αυτή την κατεύθυνση. Οι αλλαγές που προτείνονται από αυτούς είναι να αυξηθούν οι ώρες της αισθητικής αγωγής και οι ώρες των θεωρητικών προγραμμάτων. Οι τέσσερις από τους οκτώ συνεντευξιαζόμενους πιστεύουν ότι θα πρέπει να μεριμνά η κάθε σχολική μονάδα και οι εκπαιδευτές για την ανάπτυξη της ιδιότητας του πολίτη αφού λόγω της ελευθερίας του προγράμματος σπουδών, δίνεται αυτή η δυνατότητα.

Η ενδέκατη ερώτηση αφορά το μάθημα του κοινωνικού γραμματισμού κι αν κατά την άποψη τους χρειάζεται να δοθεί κάποια ιδιαίτερη βαρύτητα στον κοινωνικό γραμματισμό ή αν θεωρούν ότι όλοι οι γραμματισμοί μπορούν εξίσου να συμβάλλουν στην κατεύθυνση της ενεργής πολιτειότητας. Ο Σ1 αναφέρει ότι ήδη δίνεται ιδιαίτερη βαρύτητα στο συγκεκριμένο μάθημα όμως θεωρεί ως πρόβλημα τη στελέχωση των σχολείων αυτών και την καθυστέρηση στις προσλήψεις των εκπαιδευτών στα Σ.Δ.Ε. Συνεχίζει λέγοντας «Αν

ερχόντουσαν οι εκπαιδευτικοί τον Σεπτέμβριο όπως ορίζει το πρόγραμμα σπουδών θα ήταν καλύτερα τα πράγματα». Επιπλέον θεωρεί ότι και οι υπόλοιποι γραμματισμοί μπορούν να συμβάλλουν σ' αυτό. Η Σ2 συμφωνεί ότι όλοι οι γραμματισμοί μπορούν να βοηθήσουν στην ανάπτυξη της ενεργής πολιτειότητας, λέγοντας πως αυτό που ίσως συνέβαλε περισσότερο θα ήταν να εκπαιδευτούν οι εκπαιδευτικοί προς αυτή την κατεύθυνση. Ο Σ3 πιστεύει ότι όλα τα θεωρητικά μαθήματα μπορούν να βοηθήσουν στην ανάπτυξη της ιδέας του ενεργού πολίτη. Τονίζει, επιπρόσθετα, τον σημαντικό ρόλο που έχουν οι εκπαιδευτικοί σ' αυτό. Η Σ4 λέει πως όλοι οι γραμματισμοί μπορούν να συμβάλλουν, ο κάθε γραμματισμός με τον δικό του τρόπο. Η Σ5 συμφωνεί με τη Σ4 αλλά τονίζει την ιδιαίτερη συμβολή που μπορεί να έχει ο κοινωνικός γραμματισμός. Η Σ6 εκφράζει την άποψη ότι πρέπει να δοθεί βαρύτητα στον κοινωνικό γραμματισμό αλλά και τη γλώσσα, ο Σ7 θεωρεί πως όλοι οι γραμματισμοί είναι απαραίτητοι και ότι αυτό που θα έπρεπε να βελτιωθεί είναι το πλαίσιο για τους εκπαιδευόμενους. Η Σ8 συμφωνεί με τον Σ1 σε ότι αφορά την βαρύτητα του κοινωνικού γραμματισμού και με τους Σ4, Σ5 και Σ7 σχετικά με τη δυνατότητα που όλοι οι γραμματισμοί δίνουν για την ανάπτυξη της ενεργής πολιτειότητας.

Σχεδόν όλοι οι συμμετέχοντες εξέφρασαν την άποψη ότι όλοι οι γραμματισμοί μπορούν να υποβοηθήσουν την ανάπτυξη της ιδέας του ενεργού πολίτη στους εκπαιδευόμενους. Ο Σ3 διαφοροποιήθηκε επισημαίνοντας ότι τα θεωρητικά μαθήματα μπορούν να συνδράμουν περισσότερο και η Σ6 εξέφρασε την άποψη ότι πρέπει να δοθεί βαρύτητα στον κοινωνικό γραμματισμό αλλά και στη γλώσσα.

3. Παρουσίαση των αποτελεσμάτων και των συμπερασμάτων της έρευνας

2.1 Αποτελέσματα

Η συνέντευξη διερεύνησε αρχικά τους γενικούς στόχους που έχουν τα Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας (Σ.Δ.Ε.) και προχώρησε σε θέματα που αφορούν τον δημοκρατικό πολίτη και τις ιδιότητες που αυτός έχει. Η ερευνήτρια χώρισε τις ιδιότητες αυτές και ρώτησε τους συμμετέχοντες αν και με ποιο τρόπο αποκτούν αυτές τις ιδιότητες οι εκπαιδευόμενοι του Σ.Δ.Ε. Σκοπός των ερωτήσεων ήταν να απαντηθεί το ερευνητικό ερώτημα της έρευνας που αφορά τους τρόπους προώθησης της ενεργής πολιτειότητας.

Σύμφωνα με τους εκπαιδευτές ως γενικοί στόχοι του Σ.Δ.Ε. ορίζονται η κοινωνική ανάπτυξη, η απόκτηση γνώσεων και δεξιοτήτων, η επαγγελματική αποκατάσταση αλλά και

η προσωπική ανάπτυξη των εκπαιδευόμενων. Οι στόχοι αυτοί επιτυγχάνονται, σ' αυτό συμβάλλει σημαντικά το πλαίσιο λειτουργίας του συγκεκριμένου σχολείου. Το ελεύθερο πρόγραμμα σπουδών, η προσέγγιση των εκπαιδευτών και η τήρηση του παραπάνω πλαισίου είναι παράγοντες που συντελούν στην επίτευξη των παραπάνω στόχων.

Η δεύτερη ερώτηση προέκυψε από την αναφορά της Ευρωπαϊκής Επιτροπής το 2017, ότι οι προκλήσεις των κοινωνιών πρέπει να αντιμετωπίζονται σε ευρωπαϊκή κλίμακα, αλλά και από την ίδια την ύπαρξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Οι εκπαιδευτές πιστεύουν ότι γίνεται κατανοητό από τους εκπαιδευόμενους ότι οι ίδιοι αποτελούν μέρος μιας ευρύτερης κοινότητας. Αυτή η αντίληψη προωθείται ιδιαίτερα μέσα από τους θεωρητικούς γραμματισμούς του Σ.Δ.Ε όπως είναι η γλώσσα και ο κοινωνικός γραμματισμός. Η αξιοποίηση των εμπειριών, τα προσωπικά βιώματα των εκπαιδευόμενων, και η μελέτη κοινωνικών ζητημάτων είναι που συμβάλλουν στην κατανόηση αυτή.

Η συνεργασία είναι ζωτικής σημασίας για την ευημερία των κοινωνιών και βασικό στοιχείο της φιλοσοφίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η τρίτη ερώτηση αφορά τη συνεργασία μεταξύ των εκπαιδευόμενων. Επιδιώκει να διαπιστώσει σε ποιο βαθμό αυτή η συνεργασία επιτυγχάνεται σε μια μικρή ομάδα όπως είναι ένα σχολείο. Οι συνεντευξιαζόμενοι θεωρούν πως η συνεργασία μεταξύ των εκπαιδευόμενων είναι βασικό κομμάτι της εκπαιδευτικής διαδικασίας των Σ.Δ.Ε. Τις περισσότερες φορές επιτυγχάνεται με την ανταλλαγή απόψεων, με ομαδικές εργασίες, με τεχνικές εκπαίδευσης ενηλίκων όπως είναι η συζήτηση, το παιχνίδι ρόλων και η ομαδική εργασία. Τα σχέδια δράσης αποτελούν τον πιο πρόσφορο τρόπο συνεργασίας. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η άποψη της ουσιαστικής συμβολής που έχουν σ' αυτή την κατεύθυνση οι αναπαραστατικές τέχνες, το τραγούδι, ο χορός και το θέατρο.

Η τέταρτη ερώτηση είναι πιο ειδική και αφορά τα χαρακτηριστικά που πρέπει να έχει ο δημοκρατικός πολίτης. Σύμφωνα με τους εκπαιδευτές τα χαρακτηριστικά αυτά είναι η κριτική σκέψη, ο σεβασμός στις αρχές της δημοκρατίας, η γνώση και η άσκηση των δικαιωμάτων από τον πολίτη κατανόηση και αποδοχή της διαφορετικότητας. Επιπρόσθετα οι εκπαιδευτές θεωρούν ότι ο πολίτης πρέπει να είναι ενημερωμένος, να ασχολείται με τα κοινά, να είναι υπεύθυνος, να υποστηρίζει την ισότητα και να μην δίνει χώρο σε ρατσισμό οποιαδήποτε μορφής.

Η πέμπτη ερώτηση εστιάζει στην ανοχή στην διαφορετικότητα η οποία αποτελεί ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά του δημοκρατικού πολίτη. Εξετάζεται σε ποιο βαθμό αυτή

επιτυγχάνεται και με ποιους τρόπους, στα πλαίσια λειτουργίας των Σ.Δ.Ε. Οι περισσότεροι εκπαιδευτές θεωρούν ότι η φοίτηση στα Σ.Δ.Ε. καλλιεργεί την αποδοχή της διαφορετικότητας. Δύο από αυτούς εξέφρασαν διαφορετική άποψη. Η φιλοσοφία του Σ.Δ.Ε είναι τέτοια που αγκαλιάζει τις ευάλωτες κοινωνικές ομάδες και η αντιμετώπιση τους γίνεται με ίσους όρους, χωρίς διακρίσεις. Οι γραμματισμοί θεωρητικού πλαισίου συμβάλλουν στην ανάπτυξη αυτής της ιδιότητας μέσω της συζήτησης, της επαφής με διαφορετικά άτομα, της παρουσίασης των κοινών αλλά και των διαφορετικών στοιχείων των διάφορων πολιτισμών.

Στην έκτη ερώτηση που αφορά τη γνώση των ανθρώπινων δικαιωμάτων οι εκπαιδευτές απάντησαν ότι αυτή γίνεται κτήμα των εκπαιδευόμενων μέσα από το μάθημα του κοινωνικού γραμματισμού. Τόνισαν ότι χρειάζεται κάποια εξειδικευμένη γνώση και γι' αυτό αρκετοί θεωρούν ότι δεν μπορούν οι ίδιοι να εκπαιδεύσουν επαρκώς σε αυτό το θεματικό πεδίο. Ως εναλλακτικούς τρόπους προώθησης της γνώσης αυτής, πρότειναν τη δημιουργία εγχειριδίου αλλά και την συμμετοχή σε εξειδικευμένα προγράμματα ενημέρωσης προς αυτή την κατεύθυνση.

Η ανάληψη ρόλων και πρωτοβουλιών συνιστά ένα χαρακτηριστικό του ενεργού πολίτη. Αυτό προωθείται από τους εκπαιδευτές με διάφορους τρόπους. Οι εκπαιδευόμενοι αναλαμβάνουν να κάνουν οι ίδιοι παρουσιάσεις, μετέχουν ενεργά σε ανοιχτές συζητήσεις και λαμβάνουν πρωταγωνιστικό ρόλο στα σχέδια δράσης. Οι εκπαιδευτές ρωτήθηκαν αν κατά την άποψη τους οι εκπαιδευόμενοι είναι περισσότερο έτοιμοι να αντιμετωπίζουν προκλήσεις στο κοινωνικό πλαίσιο. Τοποθετήθηκαν τονίζοντας ότι η αυτοπεποίθηση και οι δεξιότητες που οι εκπαιδευόμενοι αποκτούν κατά τη διάρκεια της φοίτησης τους, τους καθιστά ενδυναμωμένους ώστε να αντιμετωπίζουν με μεγαλύτερη άνεση τις προκλήσεις της κοινωνίας.

Στην ένατη ερώτηση που σχετίζεται με την προσαρμογή των εκπαιδευόμενων στις παγκόσμιες εξελίξεις, οι περισσότεροι εκπαιδευτές απάντησαν ότι δεν είναι τόσο εύκολη αυτή η προσαρμογή. Οι ίδιοι οι εκπαιδευόμενοι βλέπουν πολλές φορές την Ευρωπαϊκή Ένωση αρνητικά λόγω των αποκλεισμών που έχουν δεχθεί ειδικά στις μικρές πόλεις και μετά από το 2010 με το μνημόνιο.

Η επόμενη ερώτηση αφορούσε το πρόγραμμα σπουδών του Σ.Δ.Ε. κι αν θεωρούν οι συνεντευξιαζόμενοι ότι αυτό είναι επαρκές για την ανάπτυξη της ιδιότητας του πολίτη. Οι περισσότεροι απάντησαν πως είναι επαρκές, στηρίζοντας αυτή τους την άποψη στην

ελευθερία του προγράμματος και στην ευχέρεια των καθηγητών να κινήσουν όπως επιθυμούν αυτοί τα νήματα κατά τη διάρκεια της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Κάποιοι από τους συνεντευξιαζόμενους θεωρούν πως θα έπρεπε να δοθεί κάποια πιο πρακτική διάσταση, όπως είναι οι εκδρομές στο εξωτερικό ενώ κάποιοι άλλοι πιστεύουν ότι η αύξηση ωρών της αισθητικής αγωγής θα συνέβαλε σημαντικά προς αυτή την κατεύθυνση.

Τέλος, στην ερώτηση αν μπορούν όλοι οι γραμματισμοί να συμβάλλουν στην ανάπτυξη της ιδιότητας του πολίτη ή αν πρέπει να δοθεί ιδιαίτερη βαρύτητα στον κοινωνικό γραμματισμό απάντησαν ότι μπορούν όλοι οι γραμματισμοί να συμβάλλουν σ' αυτή την κατεύθυνση ενώ άλλοι θεωρούν ότι γενικά τα θεωρητικά μαθήματα μπορούν να βοηθήσουν αποτελεσματικότερα στην ανάπτυξη αυτής της ιδιότητας.

2.2 Συμπεράσματα

Τα συμπεράσματα που παρατίθενται συνδέονται με το ερευνητικό ερώτημα της έρευνας σχετικά με τους τρόπους προώθησης της ενεργής πολιτειότητας. Μετά την παρουσίαση των συμπερασμάτων θα γίνει αναφορά στους περιορισμούς της έρευνας αλλά και σε προτάσεις για περαιτέρω έρευνα.

Από τις απαντήσεις, αναδεικνύεται ο ρόλος των εκπαιδευτικών στην εκπαιδευτική διαδικασία. Ο ρόλος των εκπαιδευτών είναι σημαντικός στην προώθηση της ενεργής πολιτειότητας και γι' αυτό σε ευρωπαϊκή κλίμακα υπάρχει μέριμνα για την επιμόρφωση τους σε θέματα που αφορούν τον ενεργό πολίτη. Ενδεικτικά παραδείγματα αυτών των πρακτικών υπάρχουν στην Φλαμανδική Κοινότητα του Βελγίου (Furniere, 2016; European Commission/EACEA/Eurydice, 2016), στην Γαλλία (European Commission/EACEA/Eurydice, 2016), αλλά και στη Νορβηγία με το ευρωπαϊκό κέντρο Wergeland (Brander κ.συν, 2012). Αναφορικά με τους στόχους που πρέπει να έχει το Σ.Δ.Ε. οι συμμετέχοντες συμφωνούν γενικά με τη βιβλιογραφία. Αυτοί πρέπει να είναι στόχοι κοινωνικοί, επαγγελματικοί, ανάπτυξης δεξιοτήτων (Βεργίδης, 2010). Σημαντική για την αρμονική ανάπτυξη των ατόμων και της κοινωνίας, τοπικής και παγκόσμιας, είναι η κατανόηση των ατόμων ότι αποτελούν μέρος της (ΕΑΕΑ, 2019; European Commission/EACEA/Eurydice, 2017). Κατά την άποψη των εκπαιδευτών, σημαντική συμβολή στην κατεύθυνση αυτής της κατανόησης μέσα από τη φοίτηση στα Σ.Δ.Ε., έχουν οι θεωρητικοί γραμματισμοί όπως είναι η γλώσσα, ο κοινωνικός γραμματισμός και η αισθητική αγωγή.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει διευρυνθεί σε έκταση και έχει εξελιχθεί μέσω της συνεργασίας (Forbrig, 2011). Η δημοκρατία, τα ανθρώπινα δικαιώματα και η κοινωνική συνοχή αναπτύσσονται μέσα από τη συνεργασία και γι' αυτό είναι ζωτικής σημασίας σε ένα ετερογενή πληθυσμό. Σύμφωνα με τους συνεντευξιαζόμενους, η συνεργασία αποτελεί βασικό στοιχείο των Σ.Δ.Ε. και συμβάλλει ώστε να παραχθεί ένα έργο, ένα αποτέλεσμα. Αυτή προωθείται μέσα από ανταλλαγή απόψεων, εκπαιδευτικές τεχνικές, τις αναπαραστατικές τέχνες, το σχέδιο δράσης και την ομαδική δουλειά. Στη βιβλιογραφία, ο δημοκρατικός πολίτης είναι ένας πολίτης που ξέρει τα δικαιώματα και τις ευθύνες του, συμμετέχει στα κοινά, σέβεται τη διαφορετικότητα και παλεύει για την ισότητα. Ο δημοκρατικός πολίτης μπορεί να χαρακτηριστεί ενεργός ή και παγκόσμιος πολίτης λόγω της σύνδεσης που έχει με την Ευρωπαϊκή Ένωση και τις κοινές αξίες που αυτή πρεσβεύει (Milana, 2019; Torres & Dorio, 2015; European Commission, 2018). Οι συνεντευξιαζόμενοι συμφωνούν με τα παραπάνω χαρακτηριστικά λέγοντας πως ο δημοκρατικός πολίτης είναι απαραίτητο να ενδιαφέρεται για τα κοινά, να γνωρίζει τα δικαιώματα του, να επιδιώκει την ισότητα αλλά και να αναπτύσσει κριτική σκέψη. Η κριτική σκέψη είναι βασικό σημείο. Στη βιβλιογραφία τονίζεται η σημασία της από τον ΕΑΕΑ (2019) αλλά και από τον Brookfield (2003; 2016). Η κριτική σκέψη, όπως φαίνεται και από το θεωρητικό πλαίσιο, συμβάλλει στην κατανόηση μεταξύ των πολιτών και δίνει τη δυνατότητα να ξεπεραστούν διάφορα ευρωπαϊκά κοινωνικά ζητήματα. Ένα άτομο που έχει αναπτύξει την κριτική σκέψη μπορεί να κατανοήσει και να προσδιορίσει τον τρόπο με τον οποίο διαιώνίζονται τα οικονομικά, φυλετικά και ομοφοβικά στερεότυπα και προκαταλήψεις (Brookfield, 2016). Το Ευρωπαϊκό ιδεώδες της εκπαίδευσης ενηλίκων επικεντρώνεται στην ανάπτυξη της κριτικής σκέψης ως την διαδικασία στην οποία πρέπει να στραφούν οι εκπαιδευτικές ενέργειες των ενηλίκων (Brookfield, 2003).

Οι εκπαιδευτές που συμμετείχαν στην έρευνα συμφώνησαν ότι επιτυγχάνεται η ανοχή στη διαφορετικότητα μέσα από την φοίτηση στα Σ.Δ.Ε. Η συζήτηση, παρουσίαση των κοινών και των διαφορών των ατόμων βοηθούν στην κατεύθυνση αυτή. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η τοποθέτηση αρκετών εκπαιδευτών για την αναγκαιότητα ανάπτυξης δράσεων σε ευρωπαϊκά προγράμματα. Παρόλο που φάνηκε ότι όλοι συμφώνησαν ότι σε σημαντικό βαθμό επιτυγχάνεται αυτή η ιδιότητα, αναδύθηκαν διάφορα ζητήματα τα οποία δυσκολεύουν την απόλυτη ανοχή στη διαφορετικότητα. Οι υλικοτεχνικές ελλείψεις και η έλλειψη ανθρώπινου δυναμικού συνιστούν τέτοια προβλήματα. Επίσης πρόβλημα συνιστά

η ατομιστική δόμηση των σύγχρονων κοινωνιών. Αυτό επιβεβαιώνεται από τη βιβλιογραφία η οποία τονίζει ότι λόγω της παγκοσμιοποίησης δημιουργήθηκε ένα πρότυπο κοινωνίας το οποίο στρέφεται στις ατομικές αξίες και συμβάλλει στη στροφή προς το άτομο και όχι προς την κοινωνία (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2017) .

Επιπλέον, οι παγιωμένες αντιλήψεις των εκπαιδευόμενων αποτελούν ένα ακόμη πρόβλημα που εμποδίζει τη μάθηση των ενηλίκων. Σύμφωνα με το θεωρητικό πλαίσιο η γνώση των ανθρώπινων δικαιωμάτων είναι απαραίτητη, ώστε να υπάρχει μια αгаστή συνεργασία μεταξύ των ατόμων με διαφορετικό πολιτισμικό υπόβαθρο, μεταξύ των κατοίκων χωρών που φέρουν διαφορετικές κουλτούρες. Όπως φάνηκε στην έρευνα που έγινε από το Ευρωβαρόμετρο (European Commission, 2008) ο τομέας στον οποίο χρειάζεται μεγαλύτερη προσπάθεια είναι η αύξηση της γνώσης των δικαιωμάτων των πολιτών. Οι συνεντευξιαζόμενοι θεωρούν ότι σημαντικός είναι ο ρόλος του κοινωνικού γραμματισμού για την απόκτηση της γνώσης αυτής. Χρειάζεται εξειδικευμένη γνώση αλλά οι ίδιοι δεν είναι απόλυτα ενημερωμένοι σχετικά με τα ανθρώπινα δικαιώματα. Ως ενδεδειγμένη μέθοδος για την προώθηση της γνώσης των ανθρώπινων δικαιωμάτων, κατά την άποψη τους, είναι η συζήτηση, οι ευρωπαϊκές δράσεις και σχετικά προγράμματα.

Οι συνεντευξιαζόμενοι θεωρούν την ανάληψη ρόλων και πρωτοβουλιών σημαντική για την προώθηση της ενεργής πολιτειότητας. Ως τρόπους προώθησης προτείνουν τα σχέδια δράσης (project), τη συζήτηση, την ομαδική δουλειά. Επίσης τη δυνατότητα που δίνεται στους εκπαιδευόμενους, να συντονίσουν και να συμμετέχουν ενεργά σε εκπαιδευτικές δράσεις. Ένα άλλο χαρακτηριστικό της παγκόσμιας αγωγής του πολίτη είναι να μπορούν να αντιμετωπίζουν και να επιλύουν προκλήσεις. Οι συμμετέχοντες απάντησαν ότι λόγω του γεγονότος οι εκπαιδευόμενοι αναπτύσσονται σε προσωπικό επίπεδο μέσα από τη φοίτησή τους, θεωρούν ότι αυτό έχει ως αποτέλεσμα να μπορούν να αντιμετωπίζουν και να επιλύουν προκλήσεις στην κοινωνική τους ζωή.

Οι συνεντευξιαζόμενοι επιβεβαιώνουν την βιβλιογραφία σχετικά με τη δυσανεμία που έχει προκαλέσει στους Έλληνες πολίτες η επιβολή μνημονίων και διαρκούς οικονομικής λιτότητας. Έτσι οδηγήθηκαν πολλοί πολίτες να θεωρούν την Ευρωπαϊκή Ένωση ως απειλή. Η συμμετοχή σε ευρωπαϊκά προγράμματα και η κινητικότητα μέσω εκπαιδευτικών επισκέψεων σε άλλες χώρες θα μπορούσαν να αμβλύνουν αυτή τη δυσανεμία. Τα Σ.Δ.Ε. παρόλο που ανήκουν στην τυπική εκπαίδευση όσον αφορά το πρόγραμμα σπουδών που ακολουθούν είναι ευέλικτα, ανοιχτά. Για το λόγο αυτό υπάρχει

περισσότερος χώρος στην εκπαίδευση για την ανάπτυξη της ιδιότητας του πολίτη. Σύμφωνα με τους συνεντευξιαζόμενους για να προωθηθεί η ιδιότητα του πολίτη μέσα από τα Σ.Δ.Ε., θα ήταν χρήσιμη η αύξηση ωρών διδασκαλίας των θεωρητικών μαθημάτων, όπως είναι ο ελληνικός γραμματισμός και η αισθητική αγωγή. Σχετικά με το αν θα έπρεπε να δοθεί ιδιαίτερη βαρύτητα στον κοινωνικό γραμματισμό οι εκπαιδευτές θεωρούν ότι έχει ήδη την απαιτούμενη βαρύτητα στο πρόγραμμα σπουδών.

Οι συμμετέχοντες στην έρευνα ανέφεραν ως μέθοδο προώθησης της ενεργής πολιτειότητας την υιοθέτηση κατάλληλων τεχνικών διδασκαλίας. Θεωρούν πως αν χρησιμοποιηθούν τεχνικές οι οποίες προάγουν τη συνεργασία των εκπαιδευόμενων, όπως είναι οι ομάδες εργασίας ή η συζήτηση, τότε μπορούν να αναπτύξουν οι εκπαιδευόμενοι τις ιδιότητες, τα χαρακτηριστικά του δημοκρατικού πολίτη. Η συζήτηση ως τεχνική, χρησιμοποιήθηκε και από την ομάδα Πρωτοβουλίας Ευρωπαίων Πολιτών στο φεστιβάλ του Paide, όπου η ομάδα αυτή συναντήθηκε με τους πολίτες και συζήτησαν για την δημοκρατία σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η ομάδα των πολιτών αυτών συμμετείχε και σε διάφορες δραστηριότητες οι οποίες στόχο έχουν την αύξηση της γνώσης για θέματα δημοκρατίας. Η συμμετοχή σε δραστηριότητες θεωρείται και από τους συνεντευξιαζόμενους σημαντική. Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται για τη συμμετοχή των εκπαιδευόμενων σε ευρωπαϊκά προγράμματα σε επίπεδο Σ.Δ.Ε και η επαφή με μαθητές ίδιου εκπαιδευτικού επιπέδου σε άλλες Ευρωπαϊκές χώρες.

2.3 Περιορισμοί της έρευνας-Προτάσεις για περαιτέρω έρευνα

Αναφορικά με τους περιορισμούς της συγκεκριμένης έρευνας, λόγω των ιδιαίτερων συνθηκών και της κοινωνικής αποστασιοποίησης, οι συνεντεύξεις των εκπαιδευτών έγιναν τηλεφωνικά με αποτέλεσμα να μην γίνει καταγραφή των αντιδράσεων των συμμετεχόντων κατά την διάρκεια των ερωτήσεων. Αυτή θα μπορούσε να μας δώσει ίσως επιπλέον πληροφορίες για την έρευνα.

Για περαιτέρω έρευνα θα μπορούσε να διεξαχθεί μια ποσοτική έρευνα χρησιμοποιώντας τα δεδομένα των συνεντεύξεων της παρούσας έρευνας, σχετικά με τους τρόπους προώθησης της ενεργής πολιτειότητας ώστε να διαπιστωθεί αν συμφωνούν οι εκπαιδευτικοί σε ευρύτερη κλίμακα με τους τρόπους προώθησης που προτείνονται εδώ. Επιπλέον θα μπορούσε να γίνει μια έρευνα με παρατήρηση και συνεντεύξεις.

Συγκεκριμένα, στην αρχή ενός σχολικού έτους θα μπορούσαν να παρθούν συνεντεύξεις από εκπαιδευόμενους του Α' κύκλου σπουδών σε ένα Σ.Δ.Ε και σ' ένα γραμματισμό όπως είναι η αισθητική αγωγή όπου έγινε ιδιαίτερη μνεία στην παρούσα έρευνα. Να εφαρμοστούν δύο χρόνια αυτοί οι τρόποι προώθησης και στα ίδια υποκείμενα αφού ολοκληρώσουν τον Β' κύκλο σπουδών να διεξαχθούν πάλι συνεντεύξεις ώστε να γίνει φανερό αν αυτοί οι τρόποι προώθησης συνέβαλαν στην αλλαγή στάσεων και συμπεριφοράς και αν οι εκπαιδευόμενοι ανέπτυξαν κάποια από τα χαρακτηριστικά της ιδιότητας του ενεργού πολίτη.

Βιβλιογραφία

- Arseven, I. (2018). The Use of Qualitative Case Studies as an Experiential Teaching Method in the Training of Pre-service Teachers. *International Journal of Higher Education*, 7(1), 111-125.
- Baum, F., MacDougall, C., & Smith, D. (2006). Participatory action research. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 60(10), 854-857.
- Βεργίδου, Α., Βεργίδης, Δ., & Υφαντή, Α. (2018). Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας: εκπαιδευτικές καινοτομίες και σχολική κουλτούρα. Αναπαραγωγή ή προσαρμογή; *Επιστήμες της Αγωγής*, 2018(2), 169-186.
- Βεργίδης, Δ. (2010). *Οι εκπαιδευτικοί των σχολείων δεύτερης ευκαιρίας* (2^η εκδ.) Αθήνα. Υπουργείο παιδείας Δια Βίου μάθησης και Θρησκευμάτων.
- Benn, R. (2000, July). *Including citizenship in the adult curriculum*. Paper presented at SCUTREA, University of Nottingham, UK.
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101. Doi: 10.1191/1478088706qp063oa.
- Brookfield, S. (2014). Teaching Our Own Racism Incorporating Personal Narratives of Whiteness Into Anti-Racist Practice. *Adult learning*, 11(3), 89-95.
- Brookfield, S. (2003). Racializing the Discourse of Adult Education. *Harvard Educational Review* 73(4), 497-523.
- Brander, P., Keen, V., Juhász, V., & Schneider, A. (Eds) (2020). *COMPASS. Manual for human rights education with young people*. Στρασβούργο: Council of Europe. Ανακτήθηκε από <https://rm.coe.int/compass-eng-rev-2020-web/1680a08e40>
- Biesta, G., & Lawy, R. (2006). From teaching citizenship to learning democracy: overcoming individualism in research, policy and practice. *Cambridge Journal of Education*, 36(1), 63-79.
- Γενική Γραμματεία Επαγγελματικής Εκπαίδευσης, Κατάρτισης και Δια Βίου Μάθησης και Νεολαίας, (2013). *Γενική Εκπαίδευση Ενηλίκων*. Ανακτήθηκε από <http://www.gsae.edu.gr/el/geniki-ekpaidefsi-enilikon/mathe-gia-tin-geniki-ekpaidefsi-enilikon>
- Casey, C., & Asamoah, L. (2016) Education and sustainability: reinvigorating adult education's role in transformation, justice and development. *International Journal of Lifelong Education*, 35(6), 590-606. Doi: 10.1080/02601370.2016.1217281

- Cennamo, I., Kastner, M., & Schlögl, P. (2020). Signposts of change in the landscape of adult basic education in Austria: a telling case. *European Journal for Research on the Education and Learning of Adults*, 11(1), 91-107. Doi: 10.3384/rela.2000-7426.rela9204
- Council of Europe, (n.d). *Citizenship and participation*. Ανακτήθηκε από <https://www.coe.int/en/web/compass/citizenship-and-participation>
- Creswell, J. W., Hanson, W. E., Plano, V. L. Clark, & Morales, A. (2007). Qualitative Research Designs: Selection and Implementation. *The Counseling Psychologist*, 35(2), 236-264. Doi: [10.1177/0011000006287390](https://doi.org/10.1177/0011000006287390)
- Creswell, J. W. (2016). Η Έρευνα στην Εκπαίδευση. Σχεδιασμός, Διεξαγωγή και Αξιολόγηση της Ποσοτικής και Ποιοτικής Έρευνας. Αθήνα: ΙΩΝ
- Cohen, L., Manion, L., & Morrison, K. (2007). Research Methods in Education (6th ed.). Routledge/Taylor & Francis Group.
- DVV, FOLAC και lernraum.wien, (2014). Προσέγγιση, Ενδυνάμωση, Διαφορετικότητα. Κατευθυντήριες γραμμές για Εκπαιδευτές και Διοικητικό Προσωπικό φορέων Εκπαίδευσης Ενηλίκων. Ανακτήθηκε από www.oednetwork.eu
- Denny, E., & Weckesser, A. (2019). *Qualitative research: what it is and what it is not Study design: qualitative research*. Doi: 10.1111/1471-0528.15198
- DiCicco-Bloom, B., & Crabtree, B. F. (2006). The qualitative research interview. *Medical Education*, 40(4), 285-393.
- Dixon, T., Hawkins, S., Juan-Torres, M., & Kimaram, A. (2019). *Attitudes Towards National Identity, Immigration and Refugees in Greece*. Ανακτήθηκε από moreincommon.com.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή, (2017). Έγγραφο προβληματισμού για την κοινωνική διάσταση της Ευρώπης. Βρυξέλλες: Ευρωπαϊκή Ένωση. Doi: 10.2775/729673
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή, (2004). Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά του ρατσισμού και της μισαλλοδοξίας. Σύσταση γενικής πολιτικής υπ' αριθμ. 9. Η καταπολέμηση του αντισημιτισμού. Στρασβούργο: Council of Europe. Ανακτήθηκε από <https://rm.coe.int/ecri-general-policy-recommendation-no-9-on-the-fight-against-antisemit/16808b5acb>
- Ευρωπαϊκή Ένωση, (2012, Οκτώβριος 26). Χάρτης των θεμελιωδών δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ανακτήθηκε από

<https://eurlex.europa.eu/legalcontent/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:C2012/326/02&from=LV>

Ευρωπαϊκή Επιτροπή. (1995). Λευκό Βιβλίο για την εκπαίδευση και την κατάρτιση – διδασκαλία και εκμάθηση-προς την κοινωνία της γνώσης. Ανακτήθηκε από <https://op.europa.eu/el/publication-detail/-/publication/d0a8aa7a-5311-4eee-904c-98fa541108d8/language-el>

European Commission/EACEA/Eurydice, (2016). *Promoting citizenship and the common values of freedom, tolerance and non-discrimination through education: Overview of education policy developments in Europe following the Paris Declaration of 17 March 2015*. Luxembourg: Publications Office of the European Union

EAEA, (2019). *Manifesto for Adult Learning in the 21st Century: The Power and Joy of Learning*. Ανακτήθηκε από <https://eaea.org/our-work/influencing-policy/manifesto-for-adult-learning-in-the-21st-century/>

EAEA, (2019). *Adult Education and Citizenship*. Ανακτήθηκε από <https://eaea.org/2019/11/14/adult-education-and-citizenship/>

EAEA, (n.d). *Active citizenship, democracy and participation*. Ανακτήθηκε από <https://eaea.org/why-adult-education-2/active-citizenship-democracy-and-participation/>

European Commission/EACEA/Eurydice, 2017. *Citizenship Education at School in Europe – 2017. Eurydice Report*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

European Commission, (2019). *Pathways to citizenship for third-country nationals in the EU Member States Estonian national report*. Ανακτήθηκε από https://ec.europa.eu/homeaffairs/sites/default/files/08_estonia_citizenship_study_en.pdf

European Commission, (2018). *Education and Training. Monitor 2018*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

European Commission, (2008). *Discrimination in Europe: Perceptions, Experiences and Attitudes*. Ανακτήθηκε από <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/691> 5

Fejes, A. (2019). Adult education and the fostering of asylum seekers as “full” citizens. *International Review of Education*, 65, 233-250. Doi: 10.1007/s11159-019-09769-2

Forbrig, (Ed.) (2011). *Learning for Local Democracy. A Study of Local Citizen Participation in Europe*. Σλοβακία: Central and Eastern European Citizens Network.

Ανακτήθηκε από http://eucdn.net/wp-content/uploads/2013/05/CEECN_CitizenParticipationStudy.pdf

Furniere, A. (2016). *Community schools network puts focus on citizenship*. Ανακτήθηκε από <http://www.flanderstoday.eu/education/community-schools-network-puts-focus-citizenship>

Fingo - Finnish Development NGOs, (2019). *Adult Learning and Education for Global Citizenship in Finland*. Ανακτήθηκε από <https://preprod.uil.unesco.org/adult-education/global-citizenship-education>

Ζάχος, Δ., & Δημοσθένους, Γ. (2018, Νοέμβριος). Στερεότυπα, Προκαταλήψεις και Ρατσισμός στο σχολείο: Απόψεις εκπαιδευτικών θεσσαλονίκης. Ανακοίνωση στο 11^ο Πανελλήνιο Συνέδριο της Παιδαγωγικής Εταιρείας Ελλάδος. Ανακτήθηκε από <https://www.researchgate.net>

Grotlüschen, A. (2018). The narrative of 'equality of chances' as an approach to interpreting PIAAC results on perceived political efficacy, social trust and volunteering and the quest for political literacy. *European Journal for Research on the Education and Learning of Adults*, 9(1), 109-125. Doi: 10.33.84/rela.2000-7426.rela0211

Hanemann, U. (2019). *Addressing global citizenship education in adult learning and education: summary report*. Hamburg, UIL. Ανακτήθηκε από https://preprod.uil.unesco.org/sites/default/files/doc/adulteducation/uhtglobal_cit_adult_lit.pdf

Holst, J. (2019). Toward on theory of race, change, and antiracist education. *Adult Education Quartely*, 1-18.

Καπέλλου, Β., Χαλούλια, Ε. (2019). Ο καινοτόμος ρόλος του εκπαιδευτή ενηλίκων στο ΣΔΕ σωφρονιστικού καταστήματος: Η περίπτωση του ΣΔΕ Δομοκού. *Εκπαίδευση, Δια Βίου Μάθηση, Έρευνα και Τεχνολογική Ανάπτυξη, Καινοτομία και Οικονομία*, 2, 504-513. Ανακτήθηκε από <https://eproceedings.epublishing.ekt.gr/index.php/inoek/article/view/1545>

Krek, J., Losito, B., Ridley, R., & Hoskins, B. (2012). *Good Practices Report. Participatory Citizenship in the European Union Institute of Education*. Ανακτήθηκε από https://ec.europa.eu/citizenship/pdf/report_3_good_practice.pdf

Koppel, I. (2019). Global citizenship education in adult learning and education. Addressing learning needs of migrants: Lessons from the BEF Alpha Scheme (Germany).

- Ανακτήθηκε από https://uil.unesco.org/sites/default/files/doc/adult-education/koppel-bef_alpha_lessons.pdf
- Lipka, M. (2018). Greek attitudes toward religion, minorities align more with Central and Eastern Europe than West. *Pew research Center*. Ανακτήθηκε από <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2018/10/31/greek-attitudes-toward-religion-minorities-align-more-with-central-and-eastern-europe-than-west/>
- Milana, M. (2019). *Addressing global citizenship in adult learning and education: summary report*. Hamburg: UIL. Ανακτήθηκε από https://uil.unesco.org/sites/default/files/doc/adulteducation/milana_tarozzi_gced_in_ale.pdf
- Morrice, L., Shan, H., & Sprung, A. (2017). Migration, adult education and learning. *Studies in the Education of Adults*, 49(2), 129-135, Doi: 10.1080/02660830.2018.1470280
- Martin, I. (2003). Adult education, lifelong learning and citizenship: some ifs and buts. *International Journal of Lifelong Education*, 22(6), 566-579. Doi: : 10.1080/0260137032000138130
- Νικολάου, Σ. Μ. (2005, Μάιος). Από την Ιδιότητα του Πολίτη στην Ιδιότητα του Ευρωπαίου Πολίτη στη Δημοκρατική Πολιτεία – Ο ρόλος της Εκπαίδευσης. Εισήγηση στο 3ο Πανελλήνιο Συνέδριο του Ελληνικού Ινστιτούτου Εφαρμοσμένης Παιδαγωγικής και Εκπαίδευσης, Αθήνα. Ανακτήθηκε από http://www.elliepek.gr/documents/3o_synedrio_eisigiseis/eksofyllo_periexomena.pdf
- Robert Bosch Stiftung & More in Common (2021). *It's complicated. People and their Democracy in German, France, Britain, and the Unite States*. Ανακτήθηκε από moreincommon.com
- Σταφυλάκης, Σ. (2019). *Η Γερμανική Δημοκρατία της Βαϊμάρης*. Ανακτήθηκε από <https://www.academia.edu>
- Συμβούλιο της Ευρώπης, (2008). *Λευκή Βίβλος για τον Διαπολιτισμικό Διάλογο «Ζώντας μαζί ως ίσοι με αξιοπρέπεια»*. Αθήνα: Μεταφραστική Υπηρεσία Υπουργείου Εξωτερικών. Ανακτήθηκε από https://www.he.duth.gr/sharedhistories/images/human/WhitePaper_ID_GreekVersion.pdf

- Συμβούλιο της Ευρώπης, (2018). Σύσταση του συμβουλίου της 22ας Μαΐου 2018 σχετικά με τις βασικές ικανότητες της διά βίου μάθησης. *Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης*. Ανακτήθηκε από [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0604\(01\)&from=ES](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0604(01)&from=ES)
- Stanistreet, P. (2020). Thinking differently, together: Towards a lifelong learning society. *International Review of Education*, 66, 449-455. Doi: [10.1007/s11159-020-09858-7](https://doi.org/10.1007/s11159-020-09858-7)
- Scott, C., & Sims, J. (Eds.) (2016). *Developing Workforce Diversity Programs, Curriculum and Degrees in Higher Education*. Hershey, PA: IGI Publishing.
- Τσιώλης, Γ. (2017). *Θεματική ανάλυση ποιοτικών δεδομένων*. Ανακτήθηκε από <https://www.academia.edu/>
- Tilhou, R. C. (2020). The Morning Meeting Fostering a Participatory Democracy Begins with Youth in Public Education. *Democracy & education*, 28(2), 1-11. Ανακτήθηκε από <https://democracyeducationjournal.org/home/vol28/iss2/5/>
- Torres, C. A. & Dorio, J. N. (2015). The do's and don'ts of Global Citizenship Education. *Global Citizenship Education*. DVV International: Germany.
- Wildemeersch, D., & Fejes, A. (2018). Citizenship and the crisis of democracy: What role can adult education play in matters of public concern? *European Journal for Research on the Education and learning of adults*, 9(2), 133-137. Doi: 10.3384/rela.2000-7426.relae16
- Wildemeersch, D. (2020). Adult education and the formation of citizens: A critical interrogation. *Studies in the Education of Adults*, 52(2), 259-261. Doi: [10.1080/02660830.2019.1619895](https://doi.org/10.1080/02660830.2019.1619895)
- Wikipedia, (n.d). Réseau Canopé. Ανακτήθηκε από https://en.wikipedia.org/wiki/R%C3%A9seau_Canop%C3%A9
- Φίλιας, Β. (2001). *Εισαγωγή στη μεθοδολογία και τις τεχνικές των κοινωνικών ερευνών* (2^η εκδ.). Gutenberg: Αθήνα.

Παράρτημα Α: Οδηγός Συνέντευξης

ΟΔΗΓΟΣ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ

Θα ήθελα να σας ευχαριστήσω που δεχτήκατε να μου παραχωρήσετε τη συνέντευξη. Θα ήθελα να σας ενημερώσω ότι θα παραμείνετε ανώνυμος/η.

Δημογραφικές πληροφορίες

Άντρας Γυναίκα ☐

Χρόνια υπηρεσίας γενικά σε σχολεία ☐

Ειδικότητα

Σπουδές: Δεύτερο Πτυχίο Μεταπτυχιακό Διδακτορικό

1. Ποιους γενικούς στόχους, κατά την άποψη σας, πρέπει να έχει το Σ.Δ.Ε. και οι εκπαιδευτικοί;
 - Πιστεύετε ότι επιτυγχάνονται αυτοί οι στόχοι; Με ποιο τρόπο; Αν όχι γιατί;
2. Ο γραμματισμός που διδάσκετε στα Σ.Δ.Ε. συμβάλλει ώστε να κατανοήσουν οι εκπαιδευόμενοι ότι είναι μέρος μιας κοινότητας σε τοπικό και παγκόσμιο επίπεδο; Αν ναι, σε ποιο βαθμό; Αν όχι, γιατί;
3. Κατά την εκπαιδευτική διαδικασία προωθείται η συνεργασία μεταξύ των εκπαιδευόμενων; Αν ναι, με ποιο τρόπο; Αν όχι, πως θα μπορούσε να αλλάξει αυτό;
4. Κατά την άποψη σας ποια χαρακτηριστικά πρέπει να έχει ο δημοκρατικός πολίτης;
5. Ένα από τα χαρακτηριστικά που έχει ο δημοκρατικός πολίτης σύμφωνα με τη διεθνή βιβλιογραφία είναι η ανοχή στη διαφορετικότητα. Σε ποιο βαθμό πιστεύετε ότι επιτυγχάνεται αυτό μέσα από τη φοίτηση στα ΣΔΕ;
 - Αν σε μεγάλο βαθμό με ποιον τρόπο; Και τι άλλο θα μπορούσε να γίνει;
 - Αν σε μικρό βαθμό, με ποιο τρόπο θα μπορούσε να επιτευχθεί;
6. Κάποια άλλη ιδιότητα είναι η γνώση των ανθρώπινων δικαιωμάτων. Επιτυγχάνεται αυτή η γνώση μέσα από τη φοίτηση στα ΣΔΕ; Αν ναι σε ποιο βαθμό; Θα μπορούσατε να μου προτείνετε κάποιους άλλους τρόπους;
7. Σαν εκπαιδευτικός στα ΣΔΕ προωθείτε μέσα από τον γραμματισμό που διδάσκετε την ανάληψη ρόλων από τους εκπαιδευόμενους; Αν όχι πιστεύετε ότι υπάρχει τρόπος να προωθηθεί αυτή η ιδιότητα;

8. Μετά τη φοίτηση τους οι εκπαιδευόμενοι είναι περισσότερο έτοιμοι να αντιμετωπίζουν και να επιλύουν προκλήσεις της κοινωνίας;

- Με ποιο τρόπο θα μπορούσε το σχολείο να τους ετοιμάσει;

9. Μετά την δημιουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης οι χώρες που απαρτίζουν την ένωση αλληλοεξαρτιώνονται, αλληλοεπηρεάζονται. Οι εκπαιδευόμενοι αντιλαμβάνονται και προσαρμόζονται στις παγκόσμιες εξελίξεις;

- Τι θα μπορούσε να συμβάλει στην ανάπτυξη αυτής της ιδιότητας;

10. Το πρόγραμμα σπουδών που ακολουθείται στα ΣΔΕ είναι επαρκές για την ανάπτυξη της ιδιότητας του πολίτη;

11. Θα έπρεπε να δοθεί κάποια ιδιαίτερη βαρύτητα στο μάθημα του κοινωνικού γραμματισμού ή μπορούν όλοι οι γραμματισμοί να συμβάλλουν στην ανάπτυξη της ιδιότητας του πολίτη;

Σας ευχαριστώ πολύ για το χρόνο σας

Ενδεικτική απομαγνητοφώνηση συνέντευξης

Σ.4

Θα ήθελα να σας ευχαριστήσω που δεχτήκατε να μου παραχωρήσετε τη συνέντευξη. Θα ήθελα να σας ενημερώσω ότι θα παραμείνετε ανώνυμη.

Δημογραφικές πληροφορίες

Αντρας Γυναίκα

Χρόνια υπηρεσίας γενικά σε σχολεία: **15** χρόνια

Ειδικότητα: **Αισθητική αγωγή-Θεατρολόγος**

Σπουδές: Δεύτερο Πτυχίο Μεταπτυχιακό **Διδακτορικό**

1. Ποιους γενικούς στόχους, κατά την άποψη σας, πρέπει να έχει το Σ.Δ.Ε. και οι εκπαιδευτικοί;

Επειδή η εκπαίδευση στην Ελλάδα έχει πάρα πολλά ελλείματα πάρα πολλά από τα τραύματα των μαθητών της και τα λάθη της εκπαίδευσης τους μετακυλίνουν στα ΣΔΕ οπότε θα ξεκινήσω λέγοντας πως οι πρώτοι στόχοι είναι να απαλύνει να κατανοήσει και να αγκαλιάσει αυτά τα τραύματα και αυτά τα λάθη και να δουλέψει πάνω σε αυτά. Παραδείγματος χάριν πρέπει να έχει σαν στόχο να ενθαρρύνει κάθε μαθητή ότι μπορεί να τα καταφέρει να πάει παρακάτω από αυτή την εμμονή που έχουμε με το επίπεδο με την εξέταση με τις πανελλήνιες πρέπει λοιπόν να ενθαρρύνει κάθε μαθητή αυτόν που δεν μιλάει καν τη γλώσσα γιατί υποδεχόμαστε και τέτοιους στα ΣΔΕ, αυτόν που έχει σοβαρές μαθησιακές δυσκολίες και αναπηρίες ακόμα και σε ανθρώπους που είναι σε απεξάρτηση που είναι αποφυλακισμένοι, γυναίκες που έχουν πολλές δεκαετίες να κάτσουν σε θρανία καταρχάς να τους ενθαρρύνουν ότι μπορούν και ότι το σχολείο τους αφορά αυτό το θεωρώ πολύ σημαντικό ακόμα και αν ο ενήλικας έρχεται μ' ένα συγκεκριμένο στόχο να πάρει το χαρτί καλά κάνει και πολλοί έρχονται γι 'αυτόν τον λόγο. Και να μειώσει αυτό . Μπορώ να πω άλλους δέκα στόχους αλλά για μένα είναι τα ΣΔΕ πάνω και πέρα απ' όλα έχουν να κάνουν με την κοινωνική συνοχή με τη μείωση των αποκλεισμών. Όλα τα υπόλοιπα και το να βρει δουλειά κανείς και το να πάρει όπως λέμε το χαρτί νομίζω είναι δεύτερο.

- Πιστεύετε ότι επιτυγχάνονται αυτοί οι στόχοι;

Εγώ πιστεύω ότι τα ΣΔΕ κάνουν καταπληκτική δουλειά μέσα σαν οργανισμοί γεννούν οι οικογένειες των ΣΔΕ γιατί είναι πραγματικά συλλογικοί οργανισμοί κάτι που δεν το έχουν τα υπόλοιπα σχολεία κατά τη γνώμη μου μπορεί να έχουν σπουδαίους δασκάλους τα άλλα σχολεία αλλά δεν έχουν την λειτουργία του συλλόγου διδασκόντων το ελεύθερο πρόγραμμα σπουδών και την ευελιξία που να επιτρέπει να γεννηθούν πολλών ειδών λουλούδια. Δηλαδή πολλών ειδών αποτελέσματα. Κατάλαβες; Δηλαδή πιστεύω ότι επιτυγχάνουν αυτό το βασικό στόχο που είπα να παρακινήσουν, να ενθουσιάσουν και να κάνουν τον ενήλικα να σκεφτεί «τι μπορώ να κάνω εδώ που βρέθηκα; Θέλω απλά το χαρτί; Μήπως θέλω να κοινωνικοποιηθώ αλλιώς απ' ότι κοινωνικοποιούμουν μέχρι τώρα;». Ναι πιστεύω αυτή την ποικιλία των στόχων ότι την πετυχαίνει αρκετά καλά. Βέβαια, τίποτα δεν μπορεί να μεταφραστεί από την κοινότητα του σχολείου στην κοινότητα τη μεγάλη της κοινωνίας χωρίς θεσμική υποστήριξη και χωρίς διασύνδεση του ΣΔΕ με άλλες βαθμίδες και άλλες δομές που αφορούν την επαγγελματική διαδρομή άρα εκεί θα είμαι λίγο ρεαλίστρια και θα πω τυχαίνει να δώσει τις δυνατότητες του να ξεκινήσουν τα μονοπάτια και δεν πετυχαίνει απαραίτητα να ριζώσουν.

2. Ο γραμματισμός που διδάσκετε στα Σ.Δ.Ε. συμβάλλει ώστε να κατανοήσουν οι εκπαιδευόμενοι ότι είναι μέρος μιας κοινότητας σε τοπικό και παγκόσμιο επίπεδο;

Πιστεύω πάρα πολύ ότι η πολιτιστική-πολιτισμική αγωγή κάνει στην καρδιά του πολιτισμού και πολιτική ποικιλομορφία. Εντάξει εγώ δεν θα τους πω ότι η UNESCO έχει μια τέτοια διακήρυξη αλλά στην καρδιά αυτού του μαθήματος και ακριβώς επειδή έχω μαθητές που έρχονται από διαφορετικές χώρες από διαφορετικές κουλτούρες έχω ρομά που είναι κατά βάση προφορική κουλτούρα οπότε μπορώ να αξιοποιήσω αυτές τις αφηγήσεις και όλα αυτά τα πράγματα, το ραπ πολλές φορές. Επειδή είμαι από τους ανθρώπους που δεν βάζουν μέσα στην πολιτισμική αγωγή μόνο την υψηλή τέχνη και αυτό το κάνουμε από θέση ακριβώς επειδή πιστεύω αυτός ο διαχωρισμός δεν έχει νόημα στα σχολεία μας γενικά και ειδικά στα Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας και δεύτερον επειδή πιστεύω ότι είναι ακριβώς αυτό που αναδεικνύει την ποικιλία του ανθρώπινου πολιτισμού το πόσες είναι οι διαφορές και το πόσα κοινά έχουμε και τονίζω και τα δύο σημασία και οι διαφορές να αναδεικνύονται δεν έχουμε όλοι το ίδιο γούστο δεν έχουν όλες οι χώρες την ίδια πολιτική αγωγή αλλά και τα κοινά πως μπορείς να πάρεις ένα ραπ τραγούδι ένα λαϊκό τραγούδι και ένα τραγούδι από την κλασική μουσική ένα κομμάτι μια αρχαία τραγωδία αλλά και ένα τωρινό κινηματογραφικό έργο και να δεις για παράδειγμα τον έρωτα και την προβληματική νομίζω

αυτό λέει πολλά στους ανθρώπους που έρχονται από διαφορετικές κοινωνικές τάξεις και πολιτισμικές ομάδες.

3. Κατά την εκπαιδευτική διαδικασία προωθείται η συνεργασία μεταξύ των εκπαιδευόμενων;

Αυτό στα ΣΔΕ είναι πολύ...είναι από τους πρώτους στόχους που έχουμε. Αν το επιτυγχάνουμε είναι ένα πολύ καλό ερώτημα και θα έλεγα ότι εξαρτάται από πολλά πράγματα. Καταρχάς δεν είναι εύκολο δηλαδή θέλει κάποιο χρόνο γιατί πρέπει να κερδηθεί η εμπιστοσύνη, εεε... επίσης εξαρτάται επειδή εγώ συμβαίνει να κάνω και ένα μονόωρο γραμματισμό εξαρτάται από το όλο πλαίσιο του σχολείου γι' αυτό είπα πριν ότι βοηθάει πολύ η αυτονομία των εκπαιδευτών το πόσο ευέλικτο είναι το πρόγραμμα. Για να το πω πολύ απλά, αν δεν είχαμε παράλληλα τις Παρασκευές που κάνουμε εκδηλώσεις τις επισκέψεις που κάνουμε έξω από το σχολείο τα εργαστήρια που τους επιτρέπουν έτσι να χαλαρώσουν να κινηθούν να δουλέψουν ομαδικά δεν ξέρω αν θα τα κατάφερνα μόνη μου σαν γραμματισμός αλλά μέσα σε όλα αυτά ο συγκεκριμένος γραμματισμός πιστεύω ότι ευνοεί ιδιαίτερα την διαδικασία χωρίς να σημαίνει επειδή θέλω να είμαι λίγο ακριβής ότι δεν αναδεικνύονται και κάποιες εντάσεις γιατί εδώ για παράδειγμα μου έχει συμβεί να νιώθω από μαθητές που θέλουν να προχωρήσουν πιο γρήγορα γιατί ξέρουν καλά τη γλώσσα ή θέλουν το χαρτί ή θέλουν να πάνε στο λύκειο ότι εντάζει τώρα η πολιτισμική αγωγή.. τα τσιγγάνικα τραγούδια και τα πανηγύρια και πολλές φορές και γω που τα βάζω και επίτηδες μμμ...δεν ξέρουμε αν είναι κατάλληλα κομμάτια του μαθήματος. Δεν μου το λένε επειδή με σέβονται πάρα πολύ και τα βάζω πονηρά αλλά δεν σημαίνει ότι δεν αισθάνομαι την ένταση μέσα στην ομάδα. Και το βρίσκω και λογικό γιατί είναι αληθές υπάρχει.

Και κάτι που ξέχασα και είναι σημαντικό και βοηθάει πολύ να αναπτυχθεί η συνεργασία αυτού του γραμματισμού, είναι ότι αυτός ο γραμματισμός τουλάχιστον όπως τον αντιλαμβάνομαι εγώ που έχει μέσα και το κομμάτι.. της αναπαραστατικές τέχνες καλεί τους ανθρώπους να μην εκφράζονται μόνο μέσα από τη γραφή που είναι αρκετά επίμονος στόχος αυτός στα ΣΔΕ αλλά προφορικά μέσα από το χορό μέσα από το σχέδιο μέσα από το τραγούδι και μέσα από αυτά που όλοι μπορούμε να κάνουμε και όλοι σ' αυτά μπορούμε να συναντηθούμε γι' αυτό είναι ένα πανηγύρι.

4. Κατά την άποψη σας ποια χαρακτηριστικά πρέπει να έχει ο δημοκρατικός πολίτης;

Δημοκρατικός πολίτης...ε σίγουρα ένα κομμάτι έχει να κάνει με την πολιτισμική αγωγή με την ευρεία έννοια δηλαδή την κατανόηση ξανά θα πω της διαφοράς και των κοινών των ανθρώπων απ' όλο το κόσμο της ποικιλομορφίας το να δεχθούμε την ποικιλομορφία και εδώ νομίζω δεν έχει κάνει καλή δουλειά το σχολείο είναι αρκετά στενή η έννοια του πολιτισμού που διδασκόμαστε στο σχολείο αυτή η προγεγραμμένη ύλη δεν μπορεί να αναγνωρίσει την διαφορά της κοινότητας και να προσαρμοστεί στις προσλαμβάνουσες όλων αυτό για μένα είναι σημαντικό. Επίσης είναι πολύ σημαντικό να είναι ένας ενημερωμένος άνθρωπος ο δημοκρατικός πολίτης να μπορεί δηλαδή να πλοηγηθεί μέσα στο φοβερό πλούτο της πληροφορίας που υπάρχει τόσο στα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας όσο και στο διαδίκτυο να αξιολογήσει να ξεδιαλέξει αλλά και να αναδείξει και να παράγει περιεχόμενο γιατί ο δημοκρατικός πολίτης δεν είναι απλά θεατής είναι ένας ενεργός πολίτης. Και το τελευταίο.. καλά πολλά μπορώ να πω αλλά το τελευταίο θα ήταν να αναγνωρίζει τα δικαιώματα του επίσης δηλαδή να μην είναι ενημερωμένος ως προς την επικαιρότητα να γνωρίζει τα δικαιώματα του τα πολιτικά τα δικαιώματα του στην υγεία τα δικαιώματα του στην εκπαίδευση όλα αυτά τα πράγματα στα οποία βλέπουμε πόσο αδύναμοι είμαστε όλοι αλλά είμαστε ιδιαιτέρως αδύναμοι με αυτές μας τις ιδέες δυστυχώς.

5. Ένα από τα χαρακτηριστικά που έχει ο δημοκρατικός πολίτης σύμφωνα με τη διεθνή βιβλιογραφία είναι η ανοχή στη διαφορετικότητα. Σε ποιο βαθμό πιστεύετε ότι επιτυγχάνεται αυτό μέσα από τη φοίτηση στα Σ.Δ.Ε.;

Αυτό είναι πολύ σημαντική ερώτηση για τα Σ.Δ.Ε., γιατί ακριβώς τα Σ.Δ.Ε. δομούνται πάνω στην ποικιλομορφία και σε τάξεις που είναι πάρα πολύ ετερογενείς. Πιστεύω ότι το επιτυγχάνουμε πολύ με δεδομένη τη δυσκολία του, η δυσκολία του είναι τεράστια. Δηλαδή να σκεφτείς κανείς ότι συναντιούνται στα σχολεία, στα ελληνικά Σ.Δ.Ε. έχουν την ιδιαιτερότητα να έχουν αρκετά σε ηλικία μεγάλους ανθρώπους που σε αντίθεση με άλλα ευρωπαϊκά συναντιούνται στα Σ.Δ.Ε. 50 χρονών άνθρωποι 45 χρονών άνθρωποι με κάποια πολύ νέα παιδιά με κάποιους ανθρώπους από ευάλωτες κοινωνικές ομάδες με ρομά που θα το ξαναπώ υπάρχει πάντα ένα θέμα με την ενσωμάτωσή τους που είναι καταπληκτικοί μαθητές υπάρχει όμως πάντα ένα θέμα με την ενσωμάτωσή τους, γιατί; Γιατί κακά τα ψέματα είμαστε σε μια ανταγωνιστική κοινωνία με αυτή την κουλτούρα έχουμε μεγαλώσει νιώθουμε ακόμα και στα Σ.Δ.Ε. ότι έχει σημασία ο βαθμός μου έχει συμβεί σε συλλόγους αυτό ότι έχει σημασία να πάρει το χαρτί κανείς και να πάρει καλύτερο βαθμό και τα λοιπά. Οπότε ακριβώς επειδή δεν είναι κοινώς αποδεκτό ότι ο στόχος είναι να συνυπάρξουμε και

να προχωρήσουμε σαν ομάδα από τη στιγμή που υπάρχει εμμονή με την ατομικότητα ότι είμαι καλύτερος από τον άλλον ή ότι η κουλτούρα του άλλου δεν είναι αποδεκτή βλέπω αρκετές αντιστάσεις. Επειδή υπάρχει μεγάλος σεβασμός αυτές οι αντιστάσεις δεν εκφράζονται σχεδόν ποτέ το τονίζω αυτό δεν είναι ότι έχω συγκρούσεις στις τάξεις μου και το λέω, το λέω επειδή το αισθάνομαι και επειδή πλαγίως μου επικοινωνείτε όχι επειδή υπάρχει σύγκρουση όμως επειδή δεν είναι δυνατόν στα δύο χρόνια ή στο ένα εξάμηνο αν μιλάμε για ένα γραμματισμό του Σ.Δ.Ε. να επιτευχθεί η θεραπεία ενός πάρα πολύ έντονου κοινωνικού φαινομένου μέσα στο οποίο όλη η κοινωνία η υπόλοιπη ζει νομίζω ότι αυτό που κάνουν τα ΣΔΕ είναι καταπληκτικό, δηλαδή ότι δίνουν την ευκαιρία στους ανθρώπους να συνυπάρξουν και να δουν πόσο κέρδος είναι να είσαι σε μία ομάδα που μπορεί και να μην επέλεγε κανονικά δηλαδή αν σε ρώταγαν και ο σκοπός ήταν να κερδίσεις θα επέλεγε άλλους αλλά επειδή αυτοί είναι αυτή τη στιγμή μαζί σου είναι φοβερά αυτά που καταλαβαίνεις από την καταρχάς αναγκαστική συνύπαρξη που αποκαλύπτει πάρα πολλές κρυμμένες δυνατότητες.

-Πιστεύεις ότι επιτυγχάνεται;

Ναι πιστεύω είναι θετικό το πρόσημο, δεν ξέρω όπως είπα και πριν την παίρνει οι άνθρωποι μαζί τους και να συνεργαστούν εύκολα με κάποιον...ένα ρομά, ναι γιατί αυτό είναι το βασικό θέμα στα ΣΔΕ από εκεί ξεκινά το πως εκφράζεται ή ένα παιδί με αναπηρία. Δεν ξέρω αν το πετυχαίνουμε 100% αλλά κάνουμε πολύ καλή δουλειά η οποία θεωρώ ότι είναι σημαντικό για κάποιον που δεν πάει στα ΣΔΕ και έχει πάρει 100 πτυχία ή έχει κάνει μια μεγάλη επαγγελματική διαδρομή και είναι επιτυχημένος επαγγελματικά είναι μια ευκαιρία που δεν θα τη ζήσει στη ζωή του ποτέ. Και αυτό για μένα.. είναι και το πιο σημαντικό που έχω πει μέχρι τώρα, αυτό για μένα είναι χασούρα που λείπει διότι η χαρά του να υπάρχουν μέσα σε ποικιλόμορφες ομάδες και να δουλεύεις με ανθρώπους και να τους αποδέχεσαι είναι μοναδική και είναι μεγάλο πλήγμα που το σχολείο μας όλο το σχολείο μας δε λειτουργεί σε αυτή τη βάση αυτή τη στιγμή γι' αυτό και είμαστε τόσο αγχωμένοι και τόσο..όχι πλούσιοι.

6. Κάποια άλλη ιδιότητα είναι η γνώση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Επιτυγχάνεται αυτή η γνώση μέσα από τη φοίτηση στα ΣΔΕ;

Δεν ξέρω στ' αλήθεια αλλά έχει να κάνει λίγο με τον κοινωνικό γραμματισμό δεν ξέρω πως το διαχειρίζονται οι συνάδελφοι. Εγώ πάντα το βάζω με ένα τρόπο στο δικό μου το κομμάτι

της επικοινωνίας δηλαδή ενεργά δουλεύω τις σχέσεις μας με τα παιδιά τα μέσα επικοινωνίας όμως στο νομικό κομμάτι δηλαδή πράγματα που έχουν να κάνουν περισσότερο με τα ανθρώπινα δικαιώματα δεν ξέρω αν κάνω αρκετά καλή δουλειά εκεί η αλήθεια αυτό το αντιμετώπισα στη φυλακή δηλαδή πιο έντονα από τα έξω ΣΔΕ σαν ζητούμενο. Δηλαδή κατάλαβα το κενό που υπάρχει και το δικό μου και γενικά το κενό γιατί όσο καλή δουλειά και να κάνει το ΣΔΕ ξέρω ότι και στις φυλακές του εξωτερικού υπάρχουν ξεχωριστά προγράμματα για τα δικαιώματα και να καταλαβαίνει ο κρατούμενος ας πούμε τα νομικά του δικαιώματα τα δικαιώματα στην υγεία το ότι εμείς εδώ δεν το κάνουμε είναι ένα πάρα πολύ σοβαρό έλλειμα πιστεύω.

-Με ποιο τρόπο θα μπορούσαμε να το πετύχουμε αυτό πιστεύετε;

Στο εξωτερικό γίνεται με εξειδικευμένα προγράμματα νομικής συμβουλής για παράδειγμα δηλαδή αναλαμβάνει μια δεν ξέρω μια συλλογικότητα ή το πανεπιστήμιο πολλές φορές να πάνε δικηγόροι ή να πάνε εθελοντές με συναφή δράση ή ιδιότητα και να ενημερώσουν τους κρατούμενες όχι μόνο γενικά και αόριστα είναι σημαντικό αυτό και πάνω σε συγκεκριμένες υποθέσεις δηλαδή μέσα από case study γιατί αυτά ενδιαφέρουν πολύ τους κρατούμενους όπως και όλους τους μαθητές των ΣΔΕ έτσι.. τους ενδιαφέρουν τα παραδείγματα όχι η θεωρία. Να τους εξηγήσουν πως δουλεύει το νομικό μας σύστημα και βέβαια το πιο δύσκολο κομμάτι για όλους τους μαθητές να τους εξηγήσουν ότι τα δικαιώματα είναι για να ασκούνται δεν είναι απλά για να τα ξέρει κανείς ούτε για να τα εκχωρεί ούτε για να τα αναθέτει σε ένα δικηγόρο, θεωρώ δηλαδή πολύ σημαντικό το κομμάτι της αυτοσυνηγορίας της δυνατότητας να μιλήσεις για τον εαυτό σου, η ομάδα να υπερασπιστεί τα δικαιώματα της.. αυτό δεν είναι μόνο στη φυλακή δεν είναι ότι μπορούμε να το διορθώσουμε είναι νομικό πρόβλημα αλλά θα έπρεπε να μας απασχολεί πάρα πολύ στο σχολείο.. πάρα πολύ και αφορά και όλα τα ΣΔΕ, απλά στη φυλακή το βλέπω πιο έντονα.

7. Σαν εκπαιδευτικός στα ΣΔΕ προωθείτε μέσα από τον γραμματισμό που διδάσκετε την ανάληψη ρόλων και πρωτοβουλιών από τους εκπαιδευόμενους; Αν όχι πιστεύετε ότι υπάρχει τρόπος να προωθηθεί αυτή η ιδιότητα;

Ναι αυτό το προσπαθώ πολύ κι αν όχι τόσο με το γραμματισμό αν δε σε πειράζει να σου πω για το project καλύτερα γιατί αυτό γίνεται περισσότερο στα project επειδή ο γραμματισμός είναι πολύ σύντομος εντάξει εκεί περιμένουν να πάρουν περισσότερο μια γεύση από το πολιτισμό και σίγουρα προς το τέλος πάντα τους καλώ να εκφραστούν

δημιουργικά μέσα από τη γραφή και μέσα από άλλους τρόπους αλλά δεν πετυχαίνουν αυτό το έτσι το μεγαλύτερο πράγμα που νομίζω ότι καταφέρνουμε στα project. Η πρωτοβουλία είναι ζητούμενο να επιτυγχάνεται μέσα από τα project εγώ συνήθως επίτηδες διαλέγω project που αφορούν την ενεργό εμπλοκή στο να πουν τη γνώμη τους να την τεκμηριώσουν και να την φωνάξουν, πως να το πω.. να την υπερασπιστούν να την καμαρώσουν τη γνώμη τους και την άποψη που έχουν και τη διαμόρφωσαν ότι έκαναν voice τη φωνή τους συνήθως κάνω εφημερίδα εμπλέκομαι σ' ένα Project που τους καλεί να λειτουργήσουν σαν ενεργοί αναγνώστες σαν παραγωγοί περιεχομένου σαν δημοσιογράφοι σαν μικροί ειδικοί για όποιο θέμα μπορούν να είναι ειδικοί ο καθένας και έχω δει θαύματα να γίνονται και τα έχω δει και στο πλαίσιο της φυλακής μέσα στο οποίο για μένα μια ιδιαίτερη σημασία το αίτημα που βάλατε γιατί μέσα στη φυλακή το να πάρει κανείς πρωτοβουλίες το να έχει άποψη και να διεκδικήσει τα δικαιώματά του δηλαδή το να είναι ενεργός πολίτης είναι εν δυνάμει επικίνδυνο, είναι ακριβώς δηλαδή ο χώρος μέσα στον οποίο τα Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας βρίσκουν τον απόλυτο ρόλο τους γιατί επιτελούν τις λειτουργίες εκείνες της κριτικής παιδαγωγικής και μιας εκπαίδευσης ενηλίκων που όντως την αφορά η ενεργός πολιτειότητα που κοστίζει δεν είναι αστείο να το κάνει κανείς εκεί μέσα, κοστίζει πολύ οπότε όταν το καταφέρνει αυτό να το κάνει ένας κρατούμενος είναι πολύ πολύ μεγάλο το κέρδος και είναι πολύ μεγάλο το μάθημα που παίρνει μαζί του πιστεύω πολύ σ' αυτό.

8. Μετά τη φοίτηση τους οι εκπαιδευόμενοι είναι περισσότερο έτοιμοι να αντιμετωπίζουν και να επιλύουν προκλήσεις της κοινωνίας;

Πιστεύω ότι είναι πολύ ενδυναμωμένοι. Ένας λόγος είναι ότι μην ξεχνάμε ότι οι άνθρωποι που έρχονται στα ΣΔΕ είναι μεγάλοι άνθρωποι που πολύ από αυτούς είναι επιτυχημένοι επαγγελματικά σίγουρα καταξιωμένοι κοινωνικά οι περισσότεροι με παιδιά και εγγόνια που όμως δεν έχουν τελειώσει την υποχρεωτική εκπαίδευση για κείνους δεν ξέρω αν εμείς το αντιλαμβανόμαστε αρκετά και μόνο ότι παίρνουν ένα χαρτί ολοκληρώνουν ένα κύκλο σπουδών αποκτούν ένα εφόδιο από κάποιες εργασίες από κάποια πράγματα που πέτυχαν νομίζω ότι είναι φοβερή ενθάρρυνση και ένα φοβερό βήμα να ξέρουν τις ικανότητες τους και να εμπλακούν ενεργά σε κοινότητες γιατί και μ' αυτό να τελειώσω είναι οι κοινωνικές δεξιότητες πολύ σημαντικό κομμάτι μέσα στα ΣΔΕ δεν είναι ότι απλά παίρνουν γνώσεις και μαθαίνουν θεωρητικά ποια είναι τα δικαιώματα του πολίτη και ποιες οι υποχρεώσεις που έχουν είναι ότι τα ασκούν μέσα στην εκπαιδευτική κοινότητα πραγματικά.

9. Μετά την δημιουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης οι χώρες που απαρτίζουν την ένωση αλληλοεξαρτιώνται, αλληλοεπηρεάζονται. Οι εκπαιδευόμενοι αντιλαμβάνονται και προσαρμόζονται στις παγκόσμιες εξελίξεις;

Δεν είμαι πολύ θετική σ' αυτό. Όχι δεν θα το έλεγα, όχι αυτό δεν το πιστεύω μέχρι εκεί δεν μπορεί να πάει η δουλειά μου, εγώ δηλαδή για να είμαι ειλικρινής. Σίγουρα του λέμε...εγώ τους μιλάω πάρα πολύ για άλλες χώρες οι συνάδελφοι μου κάνουν εξαιρετικά project με γεωγραφία με ταξίδια που ακριβώς εξηγούν την διασύνδεση, ζητήματα οικονομίας τίθενται στον κοινωνικό γραμματισμό όχι δεν νομίζω πως τα καταφέρνουμε πολύ. Και θα σου πω γιατί, γιατί ακριβώς επειδή εδώ υπάρχει μια μεγάλη απομάκρυνση από την τυπική εκπαίδευση και με όλες τις συνέπειες που αυτή έχει για το πως αισθάνεται κανείς ως πολίτης δηλαδή όταν κανείς είναι μακριά από την εκπαίδευση μπορεί να μην ξέρει καλά να διαβάσει ή να γράφει σίγουρα δεν τολμάει να γράψει σε ένα μέσο την γνώμη του αυτό έχει μεγάλη απόσταση από το να αρχίσει να είναι ενεργός πολίτης στην κοινότητα που ζει, βήμα ένα, στην περιφέρεια του, βήμα δύο, στην Ελλάδα βήμα τρία, για να μιλήσει κανείς για τον κόσμο γι' αυτό είπα πριν ότι τα ΣΔΕ από μόνα τους δεν αρκούν γι' αυτή τη δουλειά θα πρέπει να πάει σ' ένα λύκειο να γραφτεί σε ένα κέντρο δια βίου μάθησης σε μια τοπική κοινότητα μαθησιακή κάποιου είδους να προχωρήσει στη δουλειά του με μία υποστήριξη για να πει κανείς ότι αυτό που ρίζωσε στα ΣΔΕ μπορεί να αναπτυχθεί και ένας βασικός λόγος επιπλέον είναι ότι πάρα πολλοί από αυτούς τους ανθρώπους όχι τυχαία είναι από ημιαστικές περιοχές από νησιά είναι από κοινότητες που αντιμετωπίζουν αποκλεισμούς ρομά πρόσφυγες μετανάστες, αυτό τι σημαίνει έχουν ένα θέμα με την τοπικότητα με τον τόπο μέσα στον οποίο μεγάλωσαν είναι πολύ δεμένοι με την κουλτούρα τους για να αποδεχθούν την ιδέα της παγκοσμιοποίησης κι αυτό το χω δει πολλές φορές να συμβαίνει υπάρχει αντίσταση σε αυτό και εκεί ξέρεις δυναμώνουν όλες αυτές οι απόψεις συνωμοσιολογίας που βλέπουμε ότι αναδύονται και πάρα πολύ και τώρα, οι ξένοι τι θέλουν από εμάς τώρα αυτό είναι δουλειά άλλου επιπέδου, ξεκινάμε να κάνουμε κάτι αλλά δεν τα καταφέρνουμε πολλά νομίζω.

10. Το πρόγραμμα σπουδών που ακολουθείται στα ΣΔΕ είναι επαρκές για την ανάπτυξη της ιδιότητας του πολίτη;

Όχι εντάξει, πιστεύω ότι θα έπρεπε να υπάρχει, δεν ξέρω αν έπρεπε να υπάρχει στο πρόγραμμα μόνιμα, ίσως όχι κάποιος γραμματισμός αλλά πιο συνειδητά να οργανώνονται

κάποιοι κύκλοι ενημέρωσης ας πούμε κάποια προγράμματα στα ΣΔΕ όπου μπορούν να εντάσσονται όλα τα ΣΔΕ και να αφορούν ακριβώς αυτό το πράγμα την αντίληψη δηλαδή του τι σημαίνει έχω δικαιώματα και υποχρεώσεις σαν πολίτης όπως το είπες και πριν της Ελλάδας αλλά και της Διεθνούς κοινότητας και με μια πρακτική διάσταση πως τα ασκώ αυτά τα δικαιώματα για τα ΣΔΕ αυτό είναι πολύ σημαντικό να καταλάβουν ότι υπάρχουν πλατφόρμες όπου μπορούν να τους ενισχύουν θεσμοί συνηγορίας που μπορούν να τους ενισχύουν συνήγορος του πολίτη οι άνθρωποι αυτοί τα γνωρίζουν αυτά σε πολύ ,μεγάλο βαθμό είναι αβοήθητοι να αυτό λείπει θα έπρεπε.. εντάξει εκεί είναι το έλλειμα του κράτους έτσι δηλαδή αυτά τα σχολεία είναι τελείως αφημένα στη βούληση και στα θαύματα που κάνουν οι καθηγητές και δεν υπάρχει επειδή μιλήσαμε για Ευρώπη μια ενεργό υποστήριξη στο Erasmus plus πραγματικά όμως να υπάρξει υποστήριξη τέτοιων προγραμμάτων και διασύνδεση με φορείς που μπορούν να τρέξουν τέτοια προγράμματα γίνονται πολύ ωραία πράγματα αλλά όχι οριζόντια.

11. Θα έπρεπε να δοθεί κάποια ιδιαίτερη βαρύτητα στο μάθημα του κοινωνικού γραμματισμού ή μπορούν όλοι οι γραμματισμοί να συμβάλλουν στην ανάπτυξη της ιδιότητας του πολίτη;

Νομίζω ότι η σωστή απάντηση είναι η δεύτερη, γιατί τα ΣΔΕ το καλό που έχουνε καταρχάς γιατί η ανάπτυξη της ιδιότητας του πολίτη δεν έχει να κάνει μ' ένα γνωστικό αντικείμενο συγκεκριμένο είναι μία στάση ζωής και ακριβώς επειδή έχουμε την τακτική στα ΣΔΕ να συνδέουμε το κάθε αντικείμενο γι αυτό το λέμε και γραμματισμό άλλωστε με πολλά άλλα αντικείμενα και με την εμπειρία των ανθρώπων γενικά παντού μπορεί να παρεισφύσει και πρέπει να παρεισφύσει για να καταλάβουν οι άνθρωποι και τις πολιτικές απολήξεις των αντικειμένων γιατί τους αφορούν. Δηλαδή ένα ποίημα κάλλιστα μπορεί να μιλήσει για τα ανθρώπινα δικαιώματα κατεξοχήν το κάνει το ίδιο και ένα έργο του Μπρεχτ δηλαδή ο καθένας στο γραμματισμό του μπορεί να το βάλει έτσι κι αλλιώς απορρέει από τις ανάγκες της ομάδας, ξυπνάνε τα θέματα αυτά το θέμα είναι να τα τσιμπάς καθώς ξυπνάνε.

Σας ευχαριστώ πολύ για το χρόνο σας

Υπεύθυνη Δήλωση Συγγραφέα:

Δηλώνω ρητά ότι, σύμφωνα με το άρθρο 8 του Ν.1599/1986, η παρούσα εργασία αποτελεί αποκλειστικά προϊόν προσωπικής μου εργασίας, δεν προσβάλλει κάθε μορφής δικαιώματα διανοητικής ιδιοκτησίας, προσωπικότητας και προσωπικών δεδομένων τρίτων, δεν περιέχει έργα/εισφορές τρίτων για τα οποία απαιτείται άδεια των δημιουργών/δικαιούχων και δεν είναι προϊόν μερικής ή ολικής αντιγραφής, οι πηγές δε που χρησιμοποιήθηκαν περιορίζονται στις βιβλιογραφικές αναφορές και μόνον και πληρούν τους κανόνες της επιστημονικής παράθεσης.